

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน:
กรณีศึกษานานหนองผึ่ง หมู่ 11 ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน”

Increasing Community Potential in Community Forest management as to Develop Community Economics:

Baan Nong Pung, Thangaad Subdistrict, Mae Tha District, Lamphun Province

โดยนายสุรินทร์ สุริยวงศ์และคณะ

พฤศจิกายน 2543

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน:
กรณีศึกษากำนันหนองผึ้ง หมู่ที่ 11 ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน”

คณะผู้วิจัย

สังกัด

1. นายสุรินทร์ สุริยวงศ์
2. นายประสิทธิ์ ศรีจามร
3. นายจักรา คิษยนันท์
4. นายเรืองศักดิ์ ดาวนันท์
5. นางสาววราณี แสงดวง
6. นายสว่าง กฤตติกา
7. นายสมบูรณ์ ใจกลางคุก

สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
โรงเรียนทาชูเมเงินวิทยาการ
โรงเรียนทาชูเมเงินวิทยาการ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษาบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน ฉบับนี้ เป็นการรายงานผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(PAR) ซึ่งทีมวิจัยขอน้อมรับว่าเป็นการวิจัยรูปแบบใหม่ที่ค่อนข้างยุ่งยากพอสมควร เนื่องจากงานวิจัยในลักษณะนี้ยังไม่มีใครในทีมวิจัยเคยมีประสบการณ์มาก่อน แต่ก็ได้รับการฝึกฝนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.ภาค) มาโดยตลอดทั้งการเติมแต่งในด้านวิชาการอย่างเข้มข้น การฝึกทักษะต่างๆจากประสบการณ์จริงอย่างหลากหลายรูปแบบ ทีมวิจัยขอขอบคุณทีมงาน สกว.ภาคที่นำโดย ศาสตราจารย์ ดร.ปิยะวัติ บุญหลง เป็นอย่างสูง โดยเฉพาะผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ ที่คอยคิดตามดูแลในทุกๆ ด้าน จนทำให้งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์

งานวิจัยฉบับนี้สามารถดำเนินการได้อย่างราบรื่นก็เพราะได้รับการสนับสนุนจากป่าไม้จังหวัดลำพูน (คุณภูษงค์ อินสมพันธ์) ที่ให้ความอนุเคราะห์ทีมวิจัยในสิ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชน และอยู่ในวิสัยที่สามารถดำเนินการได้ซึ่งนับได้ว่าหาได้ยากยิ่งสำหรับผู้บริหารระดับสูงในวงการป่าไม้ จึงขอได้รับความขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่งานป่าชุมชนสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลทั้งด้านเอกสารและแนะนำพื้นที่ให้ทีมวิจัยได้เข้าไปถอดบทเรียน อีกทั้งให้สัมภาษณ์ในด้านลึกแก่ทีมวิจัยซึ่งทำให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม

ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงสำหรับพี่น้องชาวบ้านทุ่งยาว ต.ศรีบัวบาน อ.เมืองลำพูน ที่ได้แลกเปลี่ยนให้ความรู้และประสบการณ์แก่พี่น้องชาวบ้านหนองผึ่งที่ได้นำไปปรับใช้กับชุมชนของตนเองจนประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง และที่ส่งผลให้งานวิจัยฉบับนี้ประสบผลสำเร็จอย่างสมบูรณ์คือกลุ่มผู้นำชุมชนบ้านหนองผึ่งที่เป็นนักวิจัยพื้นที่โดยเฉพาะพ่อหลวงปัญญา คารารัตน์, คุณชุมศรี อินตาทาศ, คุณแสง คุณาทาศ และคุณประเสริฐ สุภาสวัสดิ์ ที่นำชาวบ้านหนองผึ่งไปสู่อุดมการณ์ป่าชุมชนจนประสบผลสำเร็จและยังได้ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ ขยายเครือข่ายป่าชุมชนจนครอบคลุมทั่วทั้งตำบลทากาศในขณะนี้

สุดท้ายขอขอบคุณคณะนักวิจัยจำนวน 11 คนทั้งนักวิจัยหลักและนักวิจัยพื้นที่ ซึ่งมีความรับผิดชอบเป็นอย่างสูง ที่ช่วยคิด ช่วยทำและประเมินผลงานงานวิจัยสำเร็จอย่างสมบูรณ์ การทำงานทุกอย่างย่อมมีความผิดพลาดเกิดขึ้นโดยที่ผู้กระทำไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตนเอง ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยก็ขอน้อมรับโดยคุณุญ เพื่อนำข้อผิดพลาดเหล่านั้นไปปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพต่อไป

สุรินทร์ สุริยวงศ์

หัวหน้าโครงการวิจัย

(๖)

ชื่อเรื่องวิจัย :การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษา
บ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

Increasing Community Potential in Community Forest management as to Develop
Community Economics: Baan Nong Pung, Thagaad Subdistrict, Mae Tha District,
Lamphun Province

ผู้วิจัย : นายสุรินทร์ สุริยวงศ์ และคณะ

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา
บ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ถอดบท
เรียนทั้งในแง่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติของระบบการจัดการป่าชุมชนของทางราชการและชุมชน
2) พัฒนาศักยภาพการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

วิธีการวิจัย ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร จาก
การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง
เพื่อศึกษากระบวนการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชนเพื่อนำผลที่ได้มาวิเคราะห์
และร่วมกันกำหนดแนวทางสำหรับชุมชนเป้าหมายในการวิจัย คือบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ต.ทากาศ
อ.แม่ทา จังหวัดลำพูน หมู่บ้านที่ทำการศึกษารวม 3 หมู่บ้าน คือ บ้านห้วยไซ
เหนือ บ้านห้วยไซกลาง และบ้านห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน สำหรับหมู่บ้านที่ภาครัฐ
และชุมชนเคยเข้าไปดำเนินการด้านป่าชุมชนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จคือบ้านสันปูเลย หมู่ที่ 2 ตำบล
ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ่ง จ.ลำพูน ส่วนหมู่บ้านที่ถือว่าเป็นหมู่ที่ดำเนินงานด้านป่าชุมชนประสบผลสำเร็จ
และเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางคือบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ต.ศรีบัวบาน อำเภอเมือง จ.ลำพูน

ผลการวิจัยพบว่า ในจำนวนหมู่บ้านที่ภาครัฐเข้าไปดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนตามระบบ
ราชการไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจาก 1) แนวคิดในเรื่องป่าชุมชนของภาครัฐไม่ได้มุ่งแก้ไขปัญหา
ในด้านสังคมโดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคน แต่เป็นการแก้ไขปัญหาลักษณะอนุรักษ์นิยม
โดยมองเฉพาะการตอบสนองในเรื่องของผลผลิตจากป่าที่ให้ประโยชน์โดยตรงเช่นด้านเชื้อเพลิง
อาหารหรือการใช้ประโยชน์จากไม้โดยตรง 2) ขาดการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรของชุมชน
โดยเฉพาะขาดบุคลากรในภาครัฐที่มีความรู้ความสามรถและรู้จักชุมชนอย่างถ่องแท้ 3) ไม่มีการ
สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านป่าไม้ชุมชนและให้ความสนใจเรื่องเครือข่ายน้อยมาก 4) เจ้าหน้าที่
ในภาคสนามขาดความรู้ในการดำเนินงานตามนโยบายที่ส่วนกลางกำหนด 5) นโยบายจากส่วน

กลางด้านป่าชุมชนจะกำหนดไปในทิศทางเดียวกันทั้งประเทศไทยโดยไม่คำนึงถึงบริบทของแต่ละท้องถิ่นทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

สำหรับพื้นที่ซึ่งชุมชนและภาครัฐเข้าไปดำเนินการแต่ไม่ประสบผลสำเร็จนั้นพบว่า 1)พื้นที่ซึ่งชุมชนดำเนินการในครั้งแรกนั้นไม่ได้เกิดจากพื้นที่ซึ่งมีสภาพเป็นป่ามาก่อน แต่เป็นพื้นที่จัดสรรของทางราชการโดยไม่มีราษฎรเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่อาศัย 2)จิตสำนึกในการรักษาป่ามีเพียงระยะสั้นๆ (ไม่ถึงสิบปี) 3)การใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนไม่เกิดขึ้นจากผลผลิตของป่าแต่มีแนวคิดว่าจะนำพื้นที่ป่ามาเป็นประโยชน์กับชุมชนโดยตรง จึงเกิดการบุกรุกและแบ่งพื้นที่กันเพื่อทำกิน 4)ไม่มีการจัดตั้งองค์กรในด้านการรักษาป่าที่เข้มแข็งนอกจากนี้ยังมีการแก่งแย่งตำแหน่งทางการเมืองการปกครองเพื่อให้ได้อำนาจมาสนองตอบความต้องการสำหรับการบุกรุกพื้นที่ป่า

เมื่อนำบทเรียนที่ได้มาวิเคราะห์ร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่วิจัยเพื่อกำหนดแนวทางสำหรับหมู่บ้านใหม่นั้น พบว่าเมื่อชาวบ้านได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้โดยอาศัยเทคนิคต่างๆ เช่น การฝึกอบรม การทัศนศึกษาดูงานในพื้นที่ซึ่งประสบผลสำเร็จทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกหรือเล็งเห็นความต้องการเข้ามามีพัฒนาชุมชนของตนเอง” ในระยะแรกเป็นการดำเนินงานแบบรีบเร่งโดยใช้แนวทางปฏิบัติแบบเดิม คือฝึกอบรมเสร็จแล้วนำมาปฏิบัติก็ถือว่าเสร็จสิ้น แต่เมื่อทีมวิจัยได้เข้าร่วมสังเกตเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะพบว่าชาวบ้านมีพัฒนาการในการเรียนรู้ขึ้นเป็นอย่างดี มีการเชื่อมโยงเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ในด้านการรักษาป่า มีความรู้ที่จะนำกิจกรรมต่างๆ เข้ามาสู่หมู่บ้าน โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชนสามารถประสานงานกับกลุ่มคนภายนอกชุมชนได้เป็นอย่างดีเพื่อนำสิ่งต่างๆ ที่คิดว่าเป็นผลดีต่อชุมชนในด้านป่าไม้ เช่นการฝึกอบรมด้านไฟฟ้า การขอความร่วมมือด้านพันธุ์ไม้ที่จะนำมาปลูก การนำชาวบ้านเข้าตรวจยึดจับกุมผู้กระทำผิดกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน ตลอดจนการตรวจยึดพื้นที่ซึ่งถูกบุกรุกแล้ววางแต่ไม่มีคนทำกินในพื้นที่นั้นคืน เพื่อนำมาเป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน การปลูกป่าในพื้นที่แนวเขตที่ทำกินของชาวบ้าน การสร้างแหล่งอาหารของสัตว์ป่า การปลูกป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน นอกจากนี้ยังได้ประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงเครือข่ายป่าชุมชนต่างๆ ในระดับตำบล อีกทั้งยังร่วมกันจัดค่ายเยาวชนเพื่อสืบสานอุดมการณ์ป่าชุมชนของตำบลตากาศด้วย

จากผลการวิจัยที่เกิดขึ้นครั้งนี้คณะวิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

- 1.ภาครัฐควรจัดให้มีการแสดงแนวเขตป่าไม้อย่างชัดเจนโดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ในการระวางชี้แนวเขต
- 2.การดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ภาครัฐในด้านทรัพยากรป่าไม้ต้องดำเนินการอย่างบริสุทธิ์ ยุติธรรม ไม่มุ่งผลประโยชน์

3.ภาครัฐต้องทำความเข้าใจกับประชาชนในเรื่องทรัพยากรป่าไม้อย่างเร่งด่วนโดยปรับกระบวนการทำงานให้เข้ากับประชาชนในลักษณะงานมวลชนสัมพันธ์แทนการปราบปรามแต่เพียงด้านเดียว

4.ควรปรับปรุงกลยุทธด้านป่าชุมชนให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ไม่ควรกำหนดเป็นรูปแบบเดียวกันทั่วทั้งประเทศ โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนทุกขั้นตอน

5.ควรพิจารณาในเรื่องพระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุดและต้องเป็นไปอย่างรอบคอบ

6.ควรมีการดำเนินการวิจัยต่อยอดจากโครงการนี้โดยขยายผลไปในระดับตำบล อำเภอและจังหวัดต่อไปภายใต้บริบทที่ใกล้เคียงกัน

7.นำผลที่ได้จากงานวิจัยครั้งนี้เสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ทราบเพื่อพิจารณาปรับทิศทางการดำเนินงานให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติสูงสุด

8.ควรมีการวิจัยในด้านเยาวชนเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.

ABSTRACT

TITLE: INCREASING COMMUNITY POTENTIAL IN COMMUNITY FOREST MANAGEMENT AS TO DEVELOP COMMUNITY ECONOMICS: BAAN NONG PUNG, THAGAAD SUBDISTRICT, MAE THA DISTRICT, LAMPHUN PROVINCE.

RESEARCHER: Mr. Surin Suriyawong and Assistants.

This is the research project for the development of the community forest management that supports the community economics. The case study is of Baan Nong Pung, Moo 11, Thagaad Subdistrict, Mae Tha District, Lamphun Province.

The purposes of this research are to:

1. Disclose the concepts and operations of community forest management of both the government and the community.
2. Develop the community forest management that supports the community economics.

This is participatory action research by means of collecting data from documentary, participant and non-participant observations, structural and non-structural interviews. This research is for studying community forest operating procedures of the government and community. Its results will be analyzed to be the guidelines for researching the targeted community, i.e. Baan Nong Pung, Moo 11, Thagaad Subdistrict, Mae Tha District, Lamphun Province. There are 3 villages in the responsibility of the government section; they are Baan Huaysi Nue, Baan Huaysi Glang and Baan Huaysi Tai, Baan Thi District, Lamphun Province.

The village that both government section and community failed in their operations is Baan Sanpulei, Moo 2, Sitia Subdistrict, Baan Hong District, Lamphun Province. The village that is widely accepted in its success of community forest is Baan Tungyao, Moo 7, Si Buaban Subdistrict, Muang District, Lamphun Province.

The results of the research show that the villages, that are concerned and operated by the government, fail because:

1. The concepts about community forest of government section put no attention and make no correction on social matters especially on villagers, but try to conserve the direct outcomes of the forest such as food, fire wood, logs and etc.
2. Lack of supporting the strength of community, especially the governmental officials who are really capable and understand the community.
3. There is no forest community network and less interesting.
4. The field officials have no real knowledge to operate the assigned policies.
5. The community forest policies is unique for the whole country without considerations of difference and necessity in each area.

The area that the community operate and get co-operated by government section but fail, the research finds that:

1. The area that the community firstly started to operate was not a former forest but a deserted area and the government randomly assigned to villagers.
2. The sense (mind) of forest protection is short (span of time is less than 10 years).
3. The co-advantages of the community are not the direct outcomes of the forest but there is an idea to personally own the pieces of land so evasion and dividing the land occur.
4. There is no strong forest protection organization. Besides, there is competition to have over power to invade to forest for their own advantages.

The above-mentioned are analyzed with villagers in the researching area to write up guidelines for a new village, we find that the villagers study many ways such as training, touring to the succeeded area which enthused them to develop their own community. The first step is speedy done, i.e. finish all up at training and operating.

	หน้า
จุดเริ่มต้นของป่าชุมชนตามความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ	49
การจัดการป่าชุมชนภาครัฐในพื้นที่จังหวัดลำพูน	55
องค์ความรู้ที่ได้จากการถอดบทเรียนภาครัฐที่ไม่ประสบผลสำเร็จ	60
การจัดการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จของภาครัฐและชุมชน 64	
เงื่อนไข/ปัจจัยที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนไม่ประสบผลสำเร็จ	71
ความล้มเหลวของป่าชุมชนบ้านสันปูเลย หมู่ 2 ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน	73
ตอนที่ 2 สภาพทั่วไปของชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่วิจัย	75
สภาพทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ชุมชน	75
สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม	78
ทุนเดิมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนวิจัย	78
การเมืองการปกครอง	80
ตอนที่ 3 ผลที่เกิดขึ้นตามแผนปฏิบัติการวิจัยในชุมชน	80
การดำเนินการวิจัยตามแผนปฏิบัติการ	83
การเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการศึกษาดูงาน	85
การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนร่วมกับชาวบ้าน	86
ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงหกเดือนแรก	90
สิ่งที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากความคาดหวังในงานวิจัย	97
แนวคิดของเขาวชนเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน	98
ตอนที่ 4 การวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย	101
ผลที่เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์	102
ปฏิบัติการทางสังคมในพื้นที่วิจัย	109
กระบวนการจัดการในพื้นที่วิจัย	110
การเรียนรู้ของทีมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง	112
การพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน	114
ข้อเสนอต่อการปรับเปลี่ยนการทำงานวิจัยในครั้งต่อไป	115

(ญ)
สารบัญเรื่อง(ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5	
สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	117
สรุปผลการวิจัย	118
อภิปรายผลการวิจัย	122
ข้อเสนอแนะ	128
บรรณานุกรม	131
ภาคผนวก	135

บทที่ 1

บทนำ

(INTRODUCTION)

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

สถานการณ์ป่าไม้ในยุคปัจจุบันนับได้ว่าทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ จากในอดีตที่เคยแย่งชิงทรัพยากรที่เกิดจากผลผลิตของป่าโดยตรง ได้แก่ ไม้ ของป่า และสัตว์ป่า ตลอดจนพืชสมุนไพรอื่น ๆ ที่มีคุณค่าอันไม่อาจประเมินได้ มาสู่การแย่งชิงพื้นที่ป่าไม้ เพื่อกิจกรรมอื่น ๆ อาทิความต้องการพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย หรือพื้นที่เพื่อสันตนาการอื่น ๆ ตามวัตถุประสงค์ของผู้แย่งชิงสถานการณ์ดังกล่าวโดยเฉพาะในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้พื้นที่ป่าไม้ของชาติลดลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดปัญหาการขาดความสมดุลของระบบนิเวศ การชะล้างหน้าดิน การแปรปรวนของภูมิอากาศ ปัญหาน้ำท่วม ความแห้งแล้ง เป็นต้น จากรายงานการวิจัยเรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา” ของเสนอห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ พบว่าปัญหาการแย่งชิงผลประโยชน์จากป่านั้นสาเหตุหนึ่งมาจากความล้มเหลวในการดำเนินนโยบายของรัฐต่อการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ ตลอดจนการที่กรมป่าไม้ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงขาดกำลังคน ทุนและสมรรถภาพในการควบคุมดูแลรักษาป่า ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในหลายพื้นที่ (เสนอห์ จามริก, น. 134)

นอกจากนี้ยังพบว่าในปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว โดยข้อมูลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี 2504 ระบุจำนวนพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศมีร้อยละ 53.33 ของพื้นที่ทั้งหมด แต่ในปี 2542 สถิติการป่าไม้ของประเทศไทยระบุว่าพื้นที่ป่าไม้ของประเทศลดลงเหลือเพียงร้อยละ 25.28 ของพื้นที่ทั้งหมด นั่นหมายความว่าภายในระยะเวลาเพียงสามทศวรรษ พื้นที่ป่าไม้ของชาติลดลงจากเดิมมากกว่า ร้อยละ 50 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด และตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา การลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่ามักจะถูกนำเสนอว่ามีสาเหตุหลักมาจากการเพิ่มของจำนวนประชากร การขยายขนาดที่ดินทำกินของเกษตรกรรายย่อย การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขา การบุกรุกตัดไม้อย่างผิดกฎหมายของกลุ่มนายทุนและราษฎรทั่วไป ซึ่งเหตุผลเหล่านี้ก็สามารถรับฟังได้ แต่สิ่งที่มองข้ามไปคือการดำเนินงานของรัฐที่มุ่งในด้านการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่ขาดการวางแผนอย่างรอบคอบและมีมุมมองที่ค่อนข้างคับแคบ โดยตั้งเป้าหมายในด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่น ทางรถไฟ ถนน หรือการสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ การพัฒนาด้านเกษตรเชิงเดี่ยว(Monocrop)ที่มุ่งผลผลิตเพื่อส่งออกซึ่งต้องใช้พื้นที่เพาะปลูกเป็นจำนวนมาก การทำลายป่าด้วยเหตุผลของความมั่นคงของรัฐในการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ ปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการบุกรุกทำลายป่าทั้งสิ้น

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าความล้มเหลวในด้านนโยบายการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ซึ่งถูกผูกขาดควบคุมโดยรัฐจากส่วนกลาง เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ของประเทศถูก

ทำลายลงอย่างรวดเร็ว การที่รัฐเข้าควบคุมการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ในรูปของกฎหมาย เช่น การตราพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 ซึ่งก็หมายถึงการอ้างสิทธิในการยึดครองป่าทั้งหมดเป็นของรัฐโดยสมบูรณ์ (เสน่ห์ จามริก,อ้างแล้ว,น.136) ซึ่งถือว่าเป็นการแย่งสิทธิการใช้สอยและควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนที่เคยมีมาแต่เดิมไปจากราษฎรในท้องถิ่น ยิ่งไปกว่านั้นรัฐยังได้อนุญาตให้เอกชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงดำเนินการกับทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบของสัมปทานไม้โดยขาดการควบคุมดูแลเพื่อให้มีการปลูกทดแทนตามหลักเกณฑ์อย่างเข้มงวด ป่าจึงตกเป็นสมบัติใช้สอยของผู้มีอิทธิพลเพียงไม่กี่กลุ่ม ซึ่งสามารถคัดคงผลประโยชน์ได้โดยไม่ต้องลงทุน ในขณะที่ราษฎรในท้องถิ่นซึ่งเคยเป็นผู้ใช้สอยและดูแลรักษาป่า กลับถูกโยนบาปให้กลายเป็นผู้ทำลายป่า

นอกจากนี้ยังพบว่า นโยบายและมาตรการควบคุมของรัฐยังมีความลักลั่นและขัดแย้งกันอยู่ เช่น พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 กำหนดให้พื้นที่ร้อยละ 39.46 เป็นพื้นที่ป่าสงวนฯ โดยยังคงพยายามรักษาอัตราส่วนร้อยละ 40 ตามนโยบายที่กำหนดไว้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1(พ.ศ.2504) โดยเฉพาะนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2528 กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยในอัตราร้อยละ 40 โดยการจำแนกป่าออกเป็น 2 ประเภท คือ ป่าอนุรักษ์และป่าเศรษฐกิจ โดยป่าอนุรักษ์ได้กำหนดไว้ร้อยละ 15 เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พันธุ์พืชและสัตว์ที่หายาก รวมถึงการป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิดจากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในการศึกษา วิจัยและนันทนาการของประชาชนที่เหลืออีก ร้อยละ 25 กำหนดไว้เพื่อการผลิตไม้และของป่า เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ

เมื่อมีการกำหนดพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และป่าเศรษฐกิจตามนโยบายแล้วก็เกิดปัญหาติดตามมาอย่างต่อเนื่อง เพราะสาเหตุของการให้ความหมายของคำว่า “ป่า” เป็นความหมายด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและให้ค่าตอบแทนในรูปของตัวเงิน มากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับความหลากหลายและความสมดุลของระบบนิเวศตลอดจนความอยู่ดีกินดีของราษฎรในท้องถิ่น แต่ไปคำนึงถึงคุณค่าการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรม ทำให้มองข้ามศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการและดูแลทรัพยากรธรรมชาติ การต่อสู้ขัดแย้งทางแนวคิดและวิถีปฏิบัติที่ปรากฏให้เห็นอยู่ตลอดเวลาในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่เป็นการต่อสู้ระหว่างประชากรผู้ยากไร้กับภาครัฐ ซึ่งไม่สามารถที่จะหาจุดร่วมในการประสานสัมพันธ์ที่ดีต่อกันได้ ภาครัฐมักจะนำวิธีการทางนิติศาสตร์มาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อหาความชอบธรรมในการปฏิบัติโดยผู้ปฏิบัติของภาครัฐ (ที่เป็นข้าราชการประจำ) มักจะใช้คำว่า “มีหน้าที่ในการรักษาป่า” ดังนั้นจึงต้องใช้วิธีการปฏิบัติทุกวิถีทางที่จะสามารถรักษาพื้นที่ป่าให้ดำรงอยู่ได้ตามนโยบาย ซึ่งสามารถพบเห็นได้จากการแสดงออกของเจ้าหน้าที่รัฐในทศวรรษนี้ เช่นการแต่งเครื่องแบบของข้าราชการกรมป่าไม้ที่เลียนแบบทหารนั้น แสดงให้เห็นถึงจุดยืนที่มั่นคงในการที่จะต้องรบราฆ่าฟันกับผู้ที่เป็นปฏิปักษ์กับแนวทางการรักษาป่าซึ่งถูกกำหนดโดยนโยบายของภาครัฐ ทำให้ไม่สามารถหาข้อยุติได้เพราะมี

ความขัดแย้งกันเองอยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะนโยบายของรัฐบาลแต่ละยุคสมัยที่ไม่สอดคล้องกัน เช่น มติคณะรัฐมนตรีที่ออกมาแต่ละมติ ไม่มีทางที่จะสามารถปฏิบัติหรือเชื่อมประสานให้เป็นทิศทางเดียวกันได้ ดูเสมือนหนึ่งว่าจะออกมมติคณะรัฐมนตรีมาเพื่อแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าเท่านั้น

ตัวอย่างของมติคณะรัฐมนตรีที่เห็นได้อย่างชัดเจนเช่นมติเมื่อวันที่ 22 เมษายน 2540 หรือที่เรียกกันว่ามติวงน้ำเขียว (รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ) ได้เห็นชอบมาตรการและแนวทางแก้ไขปัญหเกี่ยวกับพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งจำแนกเป็น 5 ประเภท ตามที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เสนอ ซึ่งมีสาระสำคัญคือ

1. ประเด็นเกี่ยวกับป่าถาวรตามมติคณะรัฐมนตรี ถ้าราษฎรเสนอปัญหาเรียกร้องให้เพิกถอน ก็ให้คณะกรรมการตั้งระดับจังหวัดตรวจสอบ และเสนอเรื่องขึ้นไปตามลำดับเพื่อเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณาเปลี่ยนแปลงมติคณะรัฐมนตรีเสียใหม่ให้สอดคล้องกับความเป็นจริง

2. ประเด็นเกี่ยวกับป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อราษฎรเรียกร้องให้กรมป่าไม้มอบพื้นที่ให้ส.ป.ก. และให้ส.ป.ก.เร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ ส.ป.ก.4-01 ปรากฏข้อเท็จจริงว่ากรมป่าไม้ได้มอบพื้นที่ให้ ส.ป.ก. แล้ว แต่เกิดปัญหาความคลาดเคลื่อนเรื่องแผนที่ และมีการปรับแนวทางการปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์แก่ราษฎรมากที่สุดเช่นการให้ออกเอกสาร ส.ป.ก.4-98 ก่อนในพื้นที่ที่ยังไม่มีการประกาศเขตปฏิรูปที่ดิน เป็นต้น

3. ประเด็นเกี่ยวกับป่าอนุรักษ์ตามมติคณะรัฐมนตรี ซึ่งแยกออกเป็น 3 ส่วนคือ พื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ (Zone C) พื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจ (Zone E) พื้นที่ป่าที่เหมาะสมต่อการเกษตร (Zone A) ก็ได้มีการปรับปรุงวิธีดำเนินการให้เอื้อประโยชน์แก่ราษฎรมากที่สุด โดยเน้นให้กรมป่าไม้กำหนดแนวเขตให้ชัดเจนและห้ามการบุกรุกพื้นที่ใหม่

4. ประเด็นเกี่ยวกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย เช่นอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และป่าอนุรักษ์พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 และชั้น 2 ซึ่งได้กำหนดขึ้นเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ที่มีคุณค่า หายาก เพื่อป้องกันภัยธรรมชาติ เช่นอุทกภัยและการพังทลายของดิน รวมถึงลดถึงเพื่อประโยชน์ด้านการศึกษา วิจัย นันทนาการของประชาชนและความมั่นคงของชาติ จึงไม่อนุญาตให้ออกเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดิน แต่ให้มีการสำรวจจำนวนราษฎร และพื้นที่ที่ครอบครองให้ชัดเจนเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการจัดการเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน ให้มีการกำหนดขอบเขตอย่างชัดเจนสำหรับการใช้พื้นที่อย่างเหมาะสม แต่ไม่อนุญาตในการออกเอกสารสิทธิอย่างเด็ดขาด และให้มีมาตรการในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า

5. ประเด็นเกี่ยวกับพื้นที่อื่น ๆ เช่น สวนป่าก็ให้หาวิธีในการแก้ไขที่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ราษฎรให้มากที่สุด

ซึ่งมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 22 เมษายน 2540 นี้ ถือได้ว่าเป็นมติที่ออกมาสำหรับแก้ไขปัญหของราษฎรที่ค่อนข้างเอื้อประโยชน์แก่ราษฎรมากที่สุด แต่แล้วภายในเวลาไม่ถึง สัปดาห์ คือในวันที่ 29 เมษายน 2540 ก็มีการแก้ไขสาระสำคัญของมติเมื่อวันที่ 22 เมษายน 2540 เมื่อมีการ

รับรองในคณะรัฐมนตรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าขาดความชัดเจนในเรื่องแนวทางการแก้ไขปัญหา ไม่มีข้อมูลที่ถูกต้อง แต่ก็รีบเร่งให้มีมติคณะรัฐมนตรีออกมาเพื่อแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าเพื่อเอารายการที่ออกมาเรียกร้องสิทธิเท่านั้น นอกจากนี้เมื่อมีการเปลี่ยนรัฐบาลก็มีนโยบายที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นการที่มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2542 (รัฐบาลนายชวน หลีกภัย) เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหารายการที่มีพื้นที่ทำกินทับซ้อนกับพื้นที่ป่าไม้ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน โดยการแจ้งให้รายการที่มีปัญหาดังกล่าวไปขึ้นทะเบียนไว้กับพนักงานเจ้าหน้าที่ ทำให้มีการแอบอ้างมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวไปแจ้งขึ้นทะเบียนพื้นที่ทำกินรุกล้ำพื้นที่ป่าไม้เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้การปฏิบัติงานในพื้นที่ของเจ้าหน้าที่มีปัญหาและไม่สามารถป้องกันรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้ทำให้ไม่สามารถกล่าวอ้างได้ว่า การแย่งชิงทรัพยากรโดยเฉพาะพื้นที่ป่าไม้นั้นเกิดจากประชาชนเพียงฝ่ายเดียว แต่นโยบายของรัฐที่ไม่แน่นอนนั้นก็เป็ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้มีการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้มากขึ้นเช่นกัน นอกจากนี้จากผลการศึกษาของเจมส์ คีปีนทอง (2534, หน้า 272) พบว่าปัจจัยหลักที่มีผลกระทบต่อลดลงของพื้นที่ป่าได้แก่

1. การเปลี่ยนแปลงประชากร พบว่าในกรณีพื้นที่ราบมีมาตรฐานการบริการสาธารณสุขที่ดีขึ้นโดยแต่เดิมมีปัญหาในเรื่องการเพิ่มของประชากรทำให้มีความต้องการพื้นที่ทำกินมากขึ้น แต่เมื่อการคุมกำเนิดประสบผลสำเร็จทำให้ความต้องการพื้นที่ทำกินลดลงตามลำดับ สำหรับในพื้นที่สูงนั้นเป็นปัญหามาจากการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ของชาวเขาเพื่อหาพื้นที่ปลูกฝิ่นและที่ทำกินอีกทั้งการควบคุมจำนวนประชากรที่ค่อนข้างลำบาก เนื่องจากความเชื่อของชาวเขา แต่ปัญหาเหล่านี้ก็เริ่มผ่อนคลายลงเนื่องจากชาวเขาส่วนใหญ่เริ่มทำการเกษตรอย่างถาวร ไม่อพยพโยกย้ายถิ่นอีกต่อไป แต่ก็มีปัญหาจากคนพื้นราบที่อพยพมาจากถิ่นอื่นเช่นชาวอีสาน ซึ่งไม่มีที่ทำกินที่นอกจากจะเข้าไปยึดพื้นที่ชายขอบป่าแล้วยังนำเทคโนโลยีในการปลูกพืชพาณิชย์ใหม่ ๆ ตลอดจนทักษะในการตัดไม้ที่ใช้เครื่องจักรกลซึ่งมีประสิทธิภาพสูงเข้ามาทำลายพื้นที่ป่าเป็นต้น

2. การทำไม้ ซึ่งพบว่าการทำไม้เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของหมู่บ้านป่าในยุคแรกๆ ซึ่งมีการตัดถนนเข้าไปชักลากไม้และเป็นเส้นทางที่เปิดโอกาสให้มีการขยายการใช้พื้นที่ป่าไปด้วย ถึงแม้ว่าในปี พ.ศ.2532 จะมีการยกเลิกสัมปทานทำไม้ก็ตาม แต่การขยายการใช้พื้นที่ป่าก็ถูกขยายวงกว้างออกไปเสียแล้วและมีการพัฒนาพื้นที่เหล่านี้อย่างเป็นระบบทำให้พื้นที่ป่าต้องสูญเสียไปอย่างถาวรในรูปของหมู่บ้าน ตำบล หรือแม้แต่พื้นที่อำเภอบางแห่ง นอกจากนี้มาตรการ “ปิดป่า” ดังกล่าวก็ไม่ประสบผลสำเร็จในทางปฏิบัติเพราะผู้ละเมิดกฎหมายมักเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ อีกทั้งยังมีอุปกรณ์พร้อมกว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แนวโน้มในการลักลอบตัดไม้จึงยังคงมีอยู่ต่อไปตราบใดที่ไม่สามารถปราบปรามผู้มีอิทธิพลได้

3. การขยายตัวของพืชพาณิชย์ ซึ่งเริ่มในราวปี 2513 และสูงสุดในราว ปี พ.ศ.2528 พืชไร่ที่ปลูกมากที่สุดคือ ข้าวโพด แต่ที่มีมูลค่าสูงคือไม้ผล ผัก ผลไม้ โดยเฉพาะผักและดอกไม้เมืองหนาว

ที่ปลูกได้ดีในพื้นที่สูงเช่นกระท่อปลี ทำให้มีการส่งเสริมการเกษตรบนพื้นที่สูง ซึ่งส่งผลให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าชายเขวงกว้างออกไปอีกระดับหนึ่ง

4. การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี เช่นพืชใหม่ พันธุ์ใหม่ เครื่องทุ่นแรงการเกษตร และวิธีการเพาะปลูกแบบใหม่ๆ ล้วนแต่มีผลกระทบต่อการใช้พื้นที่ป่าแทบทั้งสิ้น การใช้รถไถขนาดใหญ่สามารถประหยัดแรงงานและทำงานหนักๆ ในการปรับพื้นที่ ซึ่งมีผลกระทบต่อป่าเป็นอย่างสูง

5. การเปลี่ยนแปลงความคาคหมายเรื่องรายได้และการใช้ที่ดิน ซึ่งพบว่าที่ดินในเขตป่าที่มีทิวทัศน์งดงามเหมาะแก่การสันทนาการ เป็นที่ต้องการของคนเมืองที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ ทำให้ที่ดินมีราคาสูง ถึงแม้จะไม่มีเอกสารสิทธิก็ตาม แต่ผู้ซื้อก็มองไปถึงอนาคตและเห็นช่องทางที่จะทำประโยชน์จากที่ดินได้อย่างคุ้มค่าต่อการลงทุน จึงเกิดการกว้านซื้อที่ดินประเภทนี้กันอย่างมากในช่วงระหว่างปี 2532-2533 ผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิมเหล่านี้เมื่อขายไปแล้วก็ไปบุกเบิกหรือซื้อพื้นที่ใหม่เพื่อบุกเบิกเป็นที่ทำกินต่อไป ทำให้พื้นที่ป่าต้องถูกบุกรุกเป็นวงจรต่อเนื่อง ที่ดูเสมือนหนึ่งว่าไม่มีที่สิ้นสุด

6. มาตรการของรัฐ ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้น แต่เพิ่มเติมในเรื่องของการทำสงครามในเขตจังหวัดชายแดน การเคลื่อนย้ายประชากรจากที่น้ำท่วมหลังการสร้างเขื่อนแล้วไปอยู่ที่ใหม่ โดยไม่มีการจัดสรรที่ดินที่มีคุณภาพเพียงพอ ทำให้มีแรงกดดันให้ใช้ป่าโดยรอบมากขึ้น

(เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534, หน้า 272-274)

จากปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมานี้ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วถึงแม้ว่าปัจจุบันจะลดตัวลงแต่ก็ยังคงมีการบุกรุกอยู่ตลอดเวลา คราบใดที่การดูแลรักษาป่ายังคงถูกกำหนดและควบคุมโดยรัฐและมุ่งใช้มาตรการในด้านนิติศาสตร์เป็นหลักก็ไม่สามารถที่จะหยุดยั้งวิกฤตนี้ได้ อย่างไรก็ตามจากประสบการณ์ที่ผ่านมาของผู้วิจัย พบว่าถ้าหากราษฎรในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและเป็นกลไกสำคัญในการดูแลรักษาป่า จะทำให้ป่าไม่ถูกบุกรุกทำลายและยังสามารถคืนสภาพเป็นป่าขึ้นมาได้ในระยะเวลาที่ไม่ยาวนานนัก ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจที่ได้นำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์ ซึ่งวิธีการเช่นนี้ได้เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน เพียงแต่ยังไม่มีการสรุปไว้เป็นบทเรียนอย่างเป็นระบบเท่านั้น

อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลาประมาณหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดในเรื่องป่าชุมชนได้ถูกจุดประกายขึ้นอย่างหลากหลาย มีการสำรวจการจัดการป่าโดยชุมชนอยู่หลายสำนัก โดยเฉพาะองค์กรภาคเอกชนที่ดูเสมือนหนึ่งเป็นผู้เร่งเร้าให้แนวคิดเรื่องป่าชุมชนเจิดจ้าขึ้นท่ามกลางกระแสของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กำลังอยู่ในช่วงเข้มข้น ได้รับความสนใจจากผู้คนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะหลังจากเกิดเหตุการณ์ขกเลิกสัมปทานป่าบก ในปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมาแนวคิดเรื่องป่าชุมชนจะแยกออกเป็นสองแนวทางอย่างเด่นชัดคือ

1. แนวคิดของภาครัฐ ที่มองว่าป่าชุมชนนั้นถึงแม้ว่าจะได้รับการบริหารจัดการโดยชุมชน แต่ก็ยังคงต้องปฏิบัติตามแนวทางที่รัฐกำหนดอยู่เช่นเดิม ไม่สามารถหลุดพ้นจากการควบคุมของรัฐ

ศูนย์กลางไปได้ โดยอาศัยหลักนิติศาสตร์มาใช้กำกับ เช่นการจัดทำโครงการป่าชุมชนตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 และพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 โดยอธิบดีกรมป่าไม้เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดที่จะอนุมัติหรือไม่อนุมัติโครงการ และสามารถยุติโครงการได้ ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ยังคงอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางอย่างเหนียวแน่น ถึงแม้ว่าจะมีเจ้าหน้าที่ระดับสูง ตลอดจนนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญของกรมป่าไม้ส่วนหนึ่งที่เริ่มยอมรับในสิทธิและความเป็นไปได้ของการที่ชุมชนท้องถิ่นจะทำหน้าที่บริหารและจัดการทรัพยากรป่าไม้ของตนเอง แต่ก็ไม่สามารถฟันธงขยายได้

2.แนวคิดของนักวิชาการ ตลอดจนนักพัฒนาเอกชนและชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าและชายขอบ จะมองว่าป่าชุมชนเป็นบริบทขององค์รวมในวิถีชีวิตที่ต่างก็พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ ป่าไม้ได้หมายถึงเฉพาะต้นไม้เท่านั้น แต่หมายความรวมไปถึงความหลากหลายต่างๆ ของสรรพสิ่งที่รวมตัวกันอยู่ในพื้นที่ป่า และรวมไปถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่ไปเกี่ยวโยงผูกพันกับป่ามาอย่างยาวนาน เพียงแต่การเรียกชื่อป่านั้นอาจแตกต่างกันไปโดยที่ชาวบ้านอาจไม่เรียกว่าป่าชุมชน เช่น ป่าต้นน้ำในภาคเหนือ ป่าโคก ป่าทามในภาคอีสาน หรือป่าที่สงวนไว้เป็นของส่วนรวม เช่น “ป่าหน้าหมู่บ้าน” ของชาวบ้านในภาคเหนือ เป็นต้น

จากแนวความคิดสองลักษณะดังกล่าว นั้นทำให้การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนไม่สามารถประสานแนวทางให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ ต่างก็แสวงหาแนวทางของตนเองและพยายามเสนอว่าแนวทางของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นสิ่งถูกต้อง มีการนำเสนอทางแนวความคิดอย่างกว้างขวาง และเป็นต้นเหตุของการหาทางออกในเรื่องพระราชบัญญัติป่าชุมชน เป็นไปอย่างล่าช้า และหาข้อยุติไม่ได้ในขณะนี้ เพราะต่างก็มีเหตุผลของแต่ละฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกาศว่าพื้นที่ป่าของหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ออกไปสำรวจหรือดำเนินการตามวิถีทางของแต่ละฝ่ายนั้นเป็นป่าชุมชนและเมื่อนำพื้นที่เหล่านั้นมารวมกันแล้วบางแห่งมีพื้นที่มากกว่าที่ควรจะเป็น อีกทั้งยังไม่สามารถยืนยันได้ว่าแนวทางใดเป็นแนวทางที่ถูกต้องและน่าเชื่อถือ ทำให้เกิดข้อสงสัยว่า การที่จะถือว่าพื้นที่ใดเป็นป่าชุมชนนั้น ควรมีมาตรฐานใดมารองรับเพื่อพัฒนากฎเกณฑ์ในการยกระดับการรักษาป่าชุมชนให้เป็นระบบเดียวกัน

สำหรับพื้นที่จังหวัดลำพูนจากการตรวจสอบข้อมูลของภาครัฐซึ่งได้ดำเนินการด้านป่าชุมชนพบว่าเมื่อถึงปี พ.ศ.2542 มีพื้นที่หมู่บ้านที่ทางราชการเข้าไปดำเนินการเรื่องป่าชุมชนจำนวน 119 หมู่บ้าน และข้อมูลขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่ได้รวบรวมเป็นทำเนียบรายชื่อป่าชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบนของจังหวัดลำพูน มีจำนวน 81 แห่ง (3 ทศวรรษป่าชุมชน, หน้า 187) ซึ่งพื้นที่ป่าชุมชนที่ถูกประกาศออกไปทั้งในส่วนของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนนั้นมีบางพื้นที่ซึ่งทับซ้อนกัน และพื้นที่ทั้งหมดนี้มีทั้งที่ประสบผลสำเร็จและล้มเหลวในการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชน ดังนั้นจึงมีประเด็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาวิจัยถึงเงื่อนไขและปัจจัยแห่งความสำเร็จหรือล้มเหลวของการดูแลรักษาป่า ตลอดจนการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนท้องถิ่นในเชิงเปรียบ

เทียบว่าการดูแลรักษาป่าตามระบบของทางราชการกับการที่ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่านั้นจะมีความแตกต่างกันอย่างไร เพื่อที่จะถอดเอาบทเรียนที่ได้ในแง่ของแนวคิดตลอดจนแนวทางปฏิบัติเพื่อนำไปพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านที่มีอยู่แล้วให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งทีมวิจัยได้กำหนดให้เป็นบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่วิจัย เนื่องจากได้ทำการสำรวจสภาพชุมชนและแลกเปลี่ยนแนวคิดในด้านการจัดการป่าชุมชนกับกลุ่มผู้นำของบ้านหนองผึ่งแล้วปรากฏว่าเป็นชุมชนที่ยังไม่มีหน่วยราชการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนใดๆเข้าไปดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน จึงเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมที่จะดำเนินการวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) สำหรับการวิจัยครั้งนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย (Objective)

1. เพื่อถอดบทเรียนทั้งในแง่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติของระบบการจัดการป่าชุมชนของทางราชการและของชุมชน
2. เพื่อพัฒนาศักยภาพการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ (Output)

1. ทราบถึงเงื่อนไขตลอดจนปัจจัย ที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนของทางราชการและชุมชนประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว
2. ชุมชนเป้าหมายที่เป็นพื้นที่วิจัย คือบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน สามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนซึ่งทำให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน
3. ผลของการวิจัยสามารถนำเสนอเป็นแนวทางให้หน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องได้นำไปเป็นแนวคิดตลอดจนแนวทางปฏิบัติในอนาคตต่อไป

คำถามการวิจัย

1. อะไรคือกรอบหรือเกณฑ์ในการพิจารณาพื้นที่ป่าชุมชนที่เข้มแข็ง
2. ทำอย่างไรจึงจะสามารถพัฒนาระบวนการสร้างจิตสำนึกในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนใหม่โดยการเรียนรู้จากชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน

ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย ประมาณ 18 เดือน เริ่มตั้งแต่ 1 มิถุนายน 2542-30 พฤศจิกายน 2543

งบประมาณที่ใช้ในการวิจัย ประมาณ 300,000.- บาท

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น สำหรับชุมชนบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ซึ่งกำหนดให้เป็นพื้นที่วิจัยในครั้งนี้ มีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม เป็นชุมชนที่อยู่ติดกับชายขอบป่าที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพของประชากรในชุมชน และเป็นพื้นที่ที่ล่อแหลมต่อการถูกบุกรุกเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ นอกจากนี้บ้านหนองผึ่งยังไม่มีหน่วยงานทาง

ราชการหรือองค์กรเอกชนใด ๆ เข้าไปดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของผู้วิจัยที่ต้องการพื้นที่เป้าหมายที่ปลอดจากการดำเนินกิจกรรมใดๆ เพื่อที่จะได้นำเอาแนวคิดและวิธีปฏิบัติที่ได้จากการถอดบทเรียนในการศึกษา นำไปสู่พื้นที่เป้าหมาย อีกทั้งเมื่อได้แลกเปลี่ยนแนวคิดกับกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านบางส่วนแล้วพบว่าในพื้นที่ที่วิจัยเองก็มีความสนใจเกี่ยวกับกิจกรรมด้านป่าชุมชนแต่ยังไม่ทราบว่าจะเริ่มต้นอย่างไร จึงได้ร่วมหาแนวทางในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนขึ้น

สำหรับกรอบแนวคิดในการวิจัยนั้น ทีมงานวิจัยได้กำหนดเป็นสองขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1

1. ทำการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของภาครัฐ เฉพาะในส่วนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนที่เกี่ยวข้องกับงานด้านพัฒนาป่าชุมชนโดยตรง เพื่อศึกษาเกี่ยวกับแผนปฏิบัติงานประจำปีด้านป่าชุมชน หมู่บ้านเป้าหมายที่ทางราชการเข้าไปดำเนินการโดยขอข้อมูลที่เป็นเอกสารและเดินทางเข้าพื้นที่โดยวิธีสุ่มตัวอย่างจำนวน 3 หมู่บ้าน เพื่อนำผลการศึกษามาสรุปและถอดเป็นบทเรียนในภาครัฐ

2. ทำการศึกษาข้อมูลของชุมชนที่ดำเนินการเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จซึ่งสามารถนำมาเป็นแบบอย่าง (มาตรฐาน) จำนวน 1 ชุมชน พร้อมทั้งศึกษาข้อมูลของชุมชนที่เคยดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จจำนวน 1 ชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ทั้งสองตัวอย่างมาสรุปและถอดเป็นบทเรียนในภาคของชุมชน

ในการศึกษาข้อมูลทั้งในส่วนของภาครัฐและชุมชนนั้น จะทำการศึกษาจากเอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการสัมภาษณ์ ผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นบางคนในลักษณะของการสุ่มสัมภาษณ์ และสังเกต เมื่อได้ข้อมูลแล้วจะนำมาประชุมในกลุ่มผู้วิจัย เพื่อหาข้อสรุปสำหรับเป็นแนวคิดและวิธีปฏิบัติที่จะนำไปสู่ชุมชนเป้าหมายที่เป็นพื้นที่วิจัยต่อไป

ขั้นตอนที่สอง

1. ขั้นเตรียมการวิจัย

ทีมงานวิจัยร่วมกับนักวิจัยพื้นที่(กลุ่มผู้นำชุมชนบ้านหนองผึ่ง) ร่วมประชุมหารือโดยนำข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1 มาสรุปเพื่อหาแนวทางในการจัดทำแผนปฏิบัติการสำหรับงานวิจัย (Action Plan) พร้อมทั้งประสานหน่วยงานและองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้องเพื่อประสานความร่วมมือ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ สำนักงานป่าไม้อำเภอแม่ทา สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ ศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคเหนือ โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาว อันเนื่องมาจากพระราชดำริ องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเครือข่ายป่าชุมชนต่าง ๆ ที่จำเป็นและไม่ขัดกับแนวทางของทีมวิจัย

2. การดำเนินการวิจัย

ทีมวิจัยเข้าสู่พื้นที่เป้าหมายเพื่อดำเนินงานวิจัยตามแผนปฏิบัติการ โดย

2.1 ทำความเข้าใจกับชุมชนทั้งหมดถึงการที่ทีมวิจัยเข้าไปดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ โดยนำเสนอกิจกรรมเป็นการนำร่องและให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรม

2.2 ดำเนินกิจกรรมต่างๆตามที่ชุมชนได้ร่วมตัดสินใจแล้ว เช่นการสำรวจพื้นที่ การฝึกอบรม การดูงานในพื้นที่ซึ่งประสบผลสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน การฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรม การทำแนวเขตป่ากันชน การฝึกอบรมป้องกันไฟป่า การสร้างแหล่งอาหารและดินที่อยู่สำหรับสัตว์ป่า และกิจกรรมอื่นที่สนับสนุนแนวทางการวิจัยซึ่งเกิดขึ้นขณะดำเนินการวิจัย

2.3 สัมภาษณ์และสังเกตพฤติกรรม ของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ตลอดจนสิ่งอื่นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในชุมชน ทั้งก่อนที่จะมีทีมวิจัยเข้าไปสู่พื้นที่เป้าหมาย ระหว่างดำเนินกิจกรรม และเมื่อสิ้นสุดโครงการวิจัย เพื่อสังเกตความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน

2.4 สรุปผลการวิจัย(ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพตนเอง)

นิยามศัพท์เฉพาะ(Definition of Terms)

การพัฒนา หมายถึงการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันปรับปรุงสิ่งต่างๆที่อยู่ภายในชุมชนให้มีสภาพที่ดีขึ้น ซึ่งหมายความว่ารวมไปถึงสภาวะทางด้านจิตใจของคนในชุมชนโดยเฉพาะด้านจิตสำนึก

ศักยภาพ หมายถึงความสามารถของประชาชนในชุมชนที่มีอยู่ในตัวเองและเมื่อได้รับการกระตุ้น หรือส่งเสริมจะด้วยวิธีการใดก็ตามความสามารถนั้นก็จะแสดงออกมาให้ปรากฏเช่นความสามารถในการบริหารจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน เป็นธรรม ซึ่งปรากฏผลในรูปแบบของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การใช้ประโยชน์จากป่า การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน รวมไปถึงผลกระทบต่างๆที่ชุมชนได้รับ

ป่าชุมชน หมายถึงพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านได้ร่วมกันรักษาไว้เป็นสมบัติของส่วนรวม เพื่อใช้ประโยชน์ตามที่ได้ร่วมกันตั้งกฎระเบียบของชุมชนไว้ใช้บังคับ

เศรษฐกิจ หมายถึงกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ทั้งในด้านการบริโภค จำหน่าย จ่ายแจก แลกเปลี่ยน

บทที่ 2

การตรวจเอกสารและวรรณคดีที่เกี่ยวข้อง
(REVIEW OF RELATED LITERATURE)

การวิจัยเพื่อศึกษาการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษายานางหงษ์ หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ครั้งนี้มุ่งที่จะนำบทเรียนที่ได้จากการศึกษาเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยภาครัฐและชุมชนซึ่งประสบผลสำเร็จมาใช้เป็นแม่แบบสำหรับการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านหงษ์ จึงต้องอาศัยการศึกษาทฤษฎี แนวคิดต่างๆ ของนักวิชาการตลอดจนผู้รู้ต่างๆ รวมไปถึงผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในด้านการจัดการป่าชุมชนอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและวรรณคดีที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน
2. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ
3. สถานภาพและบทบาทของผู้นำ
4. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้และเครือข่ายสังคม
5. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
6. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

1.ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

เมื่อกล่าวถึงคำว่าป่าชุมชน ก็จะมีแนวคิดที่หลากหลายจากมุมมองของผู้คนต่าง ๆ หลากหลายสาขาอาชีพ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

แนวความคิดประการแรก คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ในลักษณะนี้ป่าชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไร้การเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหัพภาค การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากยิ่งขึ้น เป็นแนวความคิดที่ช่วยให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก และช่วยชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากรและแนวทางการพัฒนาซึ่งมุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแต่เพียงด้านเดียว อาจทำให้ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมได้รับประโยชน์ แต่ในขณะเดียวกันก็มีผลในด้านการ

ทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและการผลิตเพื่อยังชีพ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากร และความยากจน เพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง การพิจารณาป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว และขาดความสมดุล ช่วยให้เราทำความเข้าใจกับปัญหาการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างมีความสัมพันธ์กับภายนอกได้อย่างชัดเจน (เสน่ห์ จามริก และคณะ, 2536:น.156-163) ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับ โกลด์ แพรกทอ (2535: น.36-40) ที่กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์กับสังคมต้นไม้ในระบบนิเวศ ในสังคมมนุษย์มีโครงสร้างทางสังคมซึ่งประกอบด้วยหน่วยต่าง ๆ เริ่มจาก ปังเจกชน ครอบครัว กลุ่มและองค์กรต่างๆมีระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง ฯลฯ โยงยึดหน่วยย่อยต่าง ๆ ส่วนในสังคมพืชประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างของสิ่งมีชีวิตมีความเชื่อมโยงกันด้วยวงจรต่างๆเช่นวงจรอาหาร วงจรของแร่ธาตุฯ สังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้จะมีการถ่ายทอดความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งอาจเป็นการส่งเสริมและการทำลายซึ่งกันและกันเช่น สังคมมนุษย์อาจใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไปจนป่าไม้ไม่อาจรักษาสมดุลไว้ได้ก็อาจเกิดการเสื่อมโทรมและยังทำให้เกิดอุทกภัย ความแห้งแล้งขึ้น เป็นต้นนอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ว่าป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การขยายตัวของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมการเมืองทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุก ไม้ถูกตัดฟันลงอย่างมากมาเป็นปริมาณเกินกว่ากำลังการผลิตทดแทนได้เองตามธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดความเสียหายส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวมประกอบกับเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าการดำเนินการจัดการและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าโดยความพยายามของเจ้าหน้าที่รัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิดการจัดการและการใช้ประโยชน์ป่าไม้แบบยั่งยืนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน มีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการจัดการที่เหมาะสมโดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้ใกล้ชิดป่าที่สุด พึ่งพิงอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีพให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเองเป็นสำคัญ แนวความคิดดังกล่าวนี้จึงเกิดเป็น “ป่าชุมชน” ขึ้น

แนวความคิดประการที่สอง คือ การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่ง เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536:156-163) หมายถึง การมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เช่นมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในป่าไปพร้อม ๆ กัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรมเน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่

สัมพันธ์กับป่าว่ามีความหลากหลาย ลึกซึ้ง ซับซ้อน และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน การสืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นยังส่งผลให้วิถีคิดซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชุมชนกับป่า เป็นวิถีคิดที่มีระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้นเมื่อเราพูดถึงความคิดของชุมชน เช่น ความคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” ความคิดนี้จึงมิใช่เป็นเพียงการกล่าวอ้างลอยๆ หากแต่เป็นวิถีคิดที่พัฒนามาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานานมีพัฒนาการและพลวัตในตัวเอง

ในทำนองเดียวกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางวัฒนธรรม ทำให้เรามองความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำของป่าชุมชนในภาคเหนือ ในบริบทของประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึง “อุดมการณ์อำนาจ” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นการนำเอาความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำมาเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานไม้หรือการปรับความเชื่อทางศาสนาเป็นพิธีกรรมการบวชต้นไม้เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจากภายนอก เป็นต้น

นอกจากนี้มุมมองทางด้านวัฒนธรรมเป็นการให้ความเคารพแก่เอกลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งมีวิถีชีวิต จารีตประเพณี และกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าที่แตกต่างกันออกไป มุมมองทางด้านวัฒนธรรมยังเป็นการให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรีสิทธิในการเป็นมนุษย์ และสิทธิตามธรรมชาติในการใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์ทุกกลุ่ม ดังนั้นหากชนกลุ่มใดถูกละเมิดสิทธิตามธรรมชาติให้ต้องสูญเสียการเป็นมนุษย์ เช่น การสร้างข้อกล่าวหาแก่ชาวบ้านว่าเป็นผู้ทำลายป่า ทั้งๆที่พวกเขามีวัฒนธรรมในการดำรงอยู่ร่วมกับป่าพวกเขาจึงมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตัวเองออกจากข้อกล่าวหาและการใช้อำนาจครอบงำจากภายนอกด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ เช่น การรวมตัวกันเพื่อรักษาป่าในชุมชนต่างๆทางภาคเหนือ หรือการต่อต้านโครงการจัดที่ทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ในป่าสงวนเสื่อมโทรม (โครงการคจก.) เป็นต้น (เสน่ห์ จามริกและคณะ, 2536) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นพบว่าสอดคล้องกับรูปแบบการรักษาป่าแบบดั้งเดิมที่อาศัยระบบความเชื่อ ลักษณะการจัดการมีพื้นฐานมาจากความเชื่อในเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือหลักปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวช่วยให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างพอเหมาะพอดี แต่ปัจจุบันสถานการณ์ของสังคมมีแนวโน้มเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติน้อยลงดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มาเสริมสร้าง

พลังความเชื่อ ตัวอย่างป่าชุมชนที่มีลักษณะการจัดการโดยอาศัยความเชื่อได้แก่ ป่าปู่ตา ป่าของวัด เป็นต้น กรณีป่าของวัด จะเห็นได้ว่าความเชื่อทางศาสนาพุทธทางฝ่ายอริยวาสี ช่วยให้มีการดำเนินงานอนุรักษ์ป่าไม้ไว้เป็นอย่างดี จุดประสงค์เพื่อให้วัดเป็นสถานที่อันสงบร่มเย็น เหมาะแก่การเจริญสติภาวนาของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งต้องอาศัยความเงียบสงบ เพื่อช่วยในการทำสมาธิและแสวงหาความสงบทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระฝ่ายอริยวาสีเดินทางท่องเที่ยวไปในป่าเขาถ้ำเนาไพรเพื่อแสวงหาที่วิเวก จึงก่อให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ในวัดตามความเชื่อของพระพุทธศาสนา เพื่อชี้แนะให้เห็นประโยชน์ของต้นไม้เป็นหลักในการจงใจให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีจึงมีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้เป็นอย่างดี (บัวเรศ ประไพโยและคณะ ,2538)

แนวความคิดประการที่สาม คือ การมองป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน (Communal Property System) ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวความคิดเรื่อง " กรรมสิทธิ์ " ตามระบบกฎหมายตะวันตกซึ่งแบ่งแยกกรรมสิทธิ์เพียงสองลักษณะ คือ ทรัพย์สินของรัฐ (State Property) และทรัพย์สินส่วนบุคคล (Private Property) ระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะเช่นนี้มองทรัพยากรเสมือนสินค้า ซึ่งสามารถซื้อขายได้ และเจ้าของมีอำนาจเด็ดขาดในการใช้ตามความพอใจของตน ในทางตรงกันข้าม ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ตั้งอยู่บนหลักการของ สิทธิการใช้ (Usufruct Right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้ เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครมีสิทธิในการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร เป็นต้น ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน เป็นวิถีปฏิบัติแบบดั้งเดิมและยังพบเห็นได้ในชุมชนท้องถิ่นมากมายในประเทศไทย เมื่อไทยรับเอาระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายตะวันตกและการจัดการแบบรวมศูนย์มาใช้ ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ กับระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนจึงมีความสับสนและกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรดังเช่นในปัจจุบัน การทำความเข้าใจกับป่าชุมชนจึงจำต้องเริ่มต้นจากการศึกษาระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน ตลอดจน แนวคิดเรื่อง " สิทธิการใช้ " ซึ่งเป็นกรอบความคิดสำคัญให้มีความชัดเจนเสียก่อน

นอกจากจะมองว่าป่าไม้เป็นทรัพย์สินส่วนรวมแล้ว การกระจายอำนาจในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติก็สำคัญ แนวความคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ แนวความคิดนี้ได้ถูกเสนอโดยนักพัฒนาป่าไม้ที่เข้าไปทำงานในกลุ่มประเทศเอเซียใต้ เช่น ประเทศอินโดนีเซีย ประเทศเนปาล ซึ่งมีแนวความคิดว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของส่วนรวมที่มีผู้ใช้ประโยชน์มีผู้ดูแลรักษาในระดับพื้นที่และควบคุมการใช้ประโยชน์สำหรับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังนั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ และสะดวกต่อผู้ดูแลรักษาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นโดยตรง จำเป็นต้องให้ผู้ดูแลรักษา เหล่านั้นได้

รับการยอมรับอย่างถูกต้อง ให้สามารถดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ได้ การยอมรับดังกล่าวจะเป็นไปในรูปแบบของการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้จากส่วนกลางไปยังส่วนท้องถิ่น (โคมล แพรกทอง, 2535:น.36-40)

แนวความคิดประการที่สี่ คือ การมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม (Social Movement) ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าของชุมชนมาเนิ่นนาน หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอกไม่ว่าจะกรณีใด ๆ ป่าชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อยสามประการคือ 1) การมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนในการรักษาป่า จิตสำนึกดังกล่าวอาจจะสืบเนื่องมาจากประเพณีความเชื่อเดิม เช่นการนับถือผี หรืออาจเกิดจากการตระหนักถึงผลของความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมต่อการทำมาหากินและการขาดแคลนน้ำสำหรับการผลิตในภาคการเกษตร 2) การมีระบบการจัดการที่แน่นอน ชัดเจน ระบบการจัดการทรัพยากรป่าอาจหมายถึงกฎมณีนัยท้องถิ่นซึ่งแสดงให้เห็นในวิถีชีวิตเกี่ยวกับสิทธิชุมชนหรือกฎเกณฑ์จารีตประเพณีในการใช้ทรัพยากรของชุมชน หรืออาจเป็นระบบการจัดการแบบใหม่ ที่เกิดขึ้นจากการกระตุ้นและคำแนะนำของบุคคลภายนอก และ 3) การมีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง ทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลรักษาทรัพยากร ควบคุมกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และทำหน้าที่แก้ปัญหาคความขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชนเดียวกันระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน ตลอดจนความขัดแย้งกับรัฐหรือนายทุนจากภายนอก เป็นต้น

ในแง่ของขบวนการทางสังคม ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงลักษณะปรากฏการณ์ของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคการเกษตรและการทำมาหากินของชาวบ้าน กับระบบนิเวศ ตลอดจนการสร้างสรรคความเป็นธรรมภายในสังคมและการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพยากรสินร่วมของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก บ่อยครั้งที่ป่าชุมชนในฐานะของขบวนการสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่ในชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างโดด ๆ ชุมชนในลักษณะของ " เครือข่าย " เช่น ชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าแห่งเดียวกัน เพื่อทำการจัดการทรัพยากรร่วมกัน หรือต่อสู้จากการรุกรานของบุคคลภายนอก ร่วมกัน ในแง่นี้ ป่าชุมชนจึงเป็นขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายภายในบริบทของระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อพิทักษ์ทรัพยากรสินร่วมของชุมชน และเพื่อทำการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน (เสน่ห์ จามริก และ คณะ ,2536)

บัวเรศ ประไซโยและคณะ (2538) กล่าวว่าการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผนการดำเนินงาน และการดูแลรักษาป่าชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนมีทั้งเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนา การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์เกิด

จากชาวบ้านร่วมกันวางแผนระเบียบร่วมกัน เพื่อรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าดั้งเดิมของชุมชนกลุ่มชาวบ้านที่ทำหน้าที่จัดการป่าชุมชนอาจเป็นการดำเนินการร่วมกันหลายหมู่บ้าน จุดประสงค์ของการจัดการป่าประเภทนี้ก็เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ระยะยาว และให้เกิดประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

สำหรับการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังงานกลุ่มทางสังคมเพื่อการพัฒนา มักจะดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชน กิจกรรมดำเนินการเป็นการปลูกสวนป่า วัตถุประสงค์ก็เพื่อการสร้างแหล่งไม้พื้นชุมชนและจำหน่ายเป็นรายได้ของชุมชน แนวคิดสำคัญในการจัดการป่าชุมชนประเภทนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานดั้งเดิมเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั่นเอง

แนวความคิดประการที่ห้า คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบทและอนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยนัยนี้ ป่าชุมชนเป็นกระบวนการการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบท และยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมไปพร้อมๆกัน ในสภาวะการณ์ที่ชุมชนในชนบทหลายแห่งทั่วประเทศต้องเผชิญหน้ากับปัญหาวิกฤตในด้านของความยากจนและปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ป่าชุมชนจึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบในการแก้ปัญหาอันพึงได้รับการส่งเสริมสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง (เสนห์ จามริก และคณะ ,2536)

ในการพัฒนาชนบทให้ดีขึ้น การจัดการป่าไม้ควรที่จะเป็นการจัดการเพื่อผลผลิตที่ยั่งยืนและความมั่นคงของชุมชน แนวความคิดในการจัดการป่าไม้แบบผลผลิตยั่งยืน (Sustained Yield) เป็นแนวความคิดพื้นฐานด้านการจัดการป่าไม้ ที่เน้นประโยชน์จากป่าไม้ เป็นประโยชน์ที่มีอย่างต่อเนื่องและถาวร ในระยะแรก ๆ แนวความคิดนี้จะเน้นผลิตผลจากป่าไม้ในลักษณะของไม้ใช้สอย ต่อมามีการพัฒนาการด้านใช้ประโยชน์มากขึ้น การใช้ประโยชน์ได้มุ่งสู่ประโยชน์ด้านอื่นในลักษณะเอนกประสงค์ (Multiple Used) เช่น นำใช้เพื่อการเกษตร การท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจ และการอนุรักษ์สัตว์ป่า เป็นการจัดการป่าไม้ที่ไม่เน้นการอนุรักษ์จึงมีหลักการใช้ทรัพยากรแบบชาญฉลาด (Wise Use) อย่างไรก็ดี จากผลการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ และการพัฒนาอื่น ๆ ของพื้นที่ ทำให้มีทางเลือกในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ในหลายรูปแบบ และโดยที่ชุมชนเองก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพของความมั่นคงของชุมชนจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ป่าไม้ด้วย ดังนั้นความต้องการที่จะใช้พื้นที่ป่าไม้จากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อกิจการป่าไม้แบบผลผลิตยั่งยืน จำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานความต้องการที่เปลี่ยนแปลงของชุมชนเพื่อให้สอดคล้องกับเสถียรภาพแห่งความมั่นคงของชุมชนและการจัดการป่าไม้ จำเป็น

ต้องได้รับความร่วมมือจากทุก ๆ ฝ่าย ที่จะใช้ประโยชน์ให้เกิดผลสูงสุด ภายใต้การผสมผสานระหว่างการใช้ประโยชน์หลาย ๆ ด้าน (โกมล แพรกทอง , 2535)

นอกจากแนวคิดทั้งห้าประการที่เป็นมุมมองของนักวิชาการเกี่ยวกับป่าชุมชนแล้วยังมีทรรศนะของนักวิชาการที่ให้ความหมายด้านป่าชุมชนเช่น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2534 :162) กล่าวว่า ป่าชุมชน คือรูปแบบการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่างๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่างๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสม บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน อันเกิดจากการสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน

โกมล แพรกทอง (2535, :น.36-40) ได้ระบุแนวความคิดพื้นฐานป่าชุมชนไว้ดังนี้

1. แนวความคิดทางด้านนิเวศวิทยา มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิต คือ มนุษย์ ต้นไม้ สัตว์ป่า และสิ่งไม่มีชีวิตซึ่งประกอบกันเป็นระบบนิเวศ ภายใต้การโยงใยของระบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกันต้องอาศัยพึ่งพากันและกัน การจัดการที่มุ่งหวังให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศจึงมุ่งที่จะให้มนุษย์สามารถอาศัยและพึ่งพิงกับระบบนิเวศโดยไม่มีทำลาย

2. แนวความคิดของการพัฒนาชนบท เนื่องจากแหล่งป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชนบทได้พึ่งพิงในลักษณะต่างๆ เป็นศูนย์รวมทางจิตใจอันเกิดจากความเชื่อและประเพณีที่สืบทอดกันมา ประชาชนผู้อยู่อาศัยในชนบทได้มีการดำรงชีวิต และวิธีการรักษาแหล่งป่าไม้ของประชาชนแตกต่างกันออกไปตามประโยชน์ที่ได้รับจากป่าไม้ว่าเป็นความรู้และประสบการณ์พื้นบ้านที่ควร จะได้รับการสนับสนุนให้เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาชนบท

3. แนวความคิดของการกระจายอำนาจ เป็นแนวความคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่าไม้ จากเดิมที่ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐให้เป็นการดูแลรักษาป่าไม้โดยประชาชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้อำนาจประโยชน์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้พื้นที่ป่าไม้ได้โดยตรงตามความต้องการมากขึ้น โดยการสนับสนุนของหน่วยงานในภูมิภาค

4. แนวความคิดทางการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกขายได้สามารถที่จะได้รับการจัดการให้มีประโยชน์ต่อเมืองสม่ำเสมอและเนื่องจากป่าเป็นแหล่งของทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อมนุษย์ในด้านต่างๆ และเป็นศูนย์รักษาและควบคุมคุณลักษณะระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ภายใต้การจัดการที่เหมาะสม ป่าสามารถให้ประโยชน์หลายๆ อย่างในลักษณะเอนกประสงค์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งป่าไม้

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2533) ได้ให้ความหมายว่า ป่าชุมชนคือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น และจัดการอย่างยั่งยืนถาวร ซึ่งก็จะเป็นป่าขนาดเล็กๆ ที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน มีไว้เพื่อใช้สอย เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น แต่มีใช้อุตสาหกรรมขนาดใหญ่

อำนาจ คอวนิช (2528) กล่าวว่า ป่าชุมชนหมายถึง ป่าธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ให้กับประชาชน ผู้นำชุมชน สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกป่าในป่าชุมชนควรที่จะเป็นไม้โตเร็วเพื่อที่จะได้ให้ผลเร็ว แรงงานที่ใช้ในการปลูกป่าควรเป็นชาวบ้านเพื่อให้เกิดความสำนึกในการเป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์และผลประโยชน์จากป่าชุมชนให้คณะบุคคลหรืออาจจะเป็นกรรมการหมู่บ้าน สถาปนาเป็นผู้แบ่งปันผลประโยชน์

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2541) อังโน สรรเสริญ ทองสมนึก (2542: 27-28) ให้ความหมายว่า ป่าชุมชน คือป่าที่สนองตอบความต้องการของประชาชน ประชาชนต้องเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าต้องการอะไรจากป่า และต้องการเมื่อไร ป่าชุมชนเป็นป่าที่จัดการตามขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ประชาชนเก็บหาผลผลิตจากป่าไม้โดยวิธีการที่ไม่ทำลายป่า สอดคล้องกับฉลากชาย รมิดานนท์และคณะ (2536) ที่ได้เสนอแนวคิดหลักๆ ทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดทางมานุษยวิทยา นิเวศวิทยา วัฒนธรรม และเศรษฐศาสตร์การเมือง 5 ประการด้วยกันคือ

1. มิติทางวัฒนธรรม มีลักษณะสำคัญ 6 ประการคือ ประการที่หนึ่ง การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ของชีวิตและธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม (Holistic Approach) ประการที่สอง การเน้นวิถีคิดหรือระบบคิดที่มีความหลากหลายและซับซ้อน ประการที่สาม การศึกษาจากมุมมองของผู้ถูกศึกษา ในที่นี้หมายถึงวิถีคิดหรือมุมมองของชาวบ้าน ประการที่สี่ การให้ความสำคัญกับเรื่องของอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ประการที่ห้า การมองในแง่ของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ (Ideological Reproduction) หมายถึงการปรับเปลี่ยนวิถีคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์อำนาจและประการสุดท้าย การเห็นว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรีและมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของตน โดยได้เสนอให้การพิจารณาป่าชุมชนในฐานะที่เป็น “องค์รวมของระบบวัฒนธรรมของชุมชน” ทั้งนี้ในความคิดของชาวบ้านแล้วป่าไม่ได้มีสถานะทางกายภาพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายรวมถึงอุดมการณ์อำนาจและศีลธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับพื้นที่ อุดมการณ์ป่าชุมชนจึงเป็นพื้นฐานหลักในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ตามประเพณีในการควบคุม การจัดการและการดูแลป่าโดยชุมชน ซึ่งมีฐานะเป็นหน่วยทางศีลธรรม ภายใต้อุดมการณ์ที่ว่าสิทธิในการรับประโยชน์จากป่าจะกระจายไปยังผู้ทำหน้าที่ในการปกป้องป่า อย่างไรก็ตามชาวบ้านไม่ได้อธิบายอุดมการณ์ป่าชุมชนผ่านแนวความคิดเรื่องผลประโยชน์ตอบแทนเพียงอย่างเดียว หากแต่ผ่านความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองพื้นที่ป่า

ในอาณาบริเวณ หมู่บ้าน การรุกล้ำเขตป่าของบ้านอื่นเท่ากับเป็นการผิดผีซึ่งเป็นการละเมิดที่ต้องมีพิธีเซ่นไหว้เพื่อเซ่นผี

2. ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน(*Communal Property System*) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบการจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่า ใครบ้างมีสิทธิใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิใช้ และควรใช้อย่างไร มีชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้และผู้จัดการ ซึ่งในภาคเหนือเรียกว่า “สิทธิหน้าหมู่” สอดคล้องกับเสน่ห์ จามริกและคณะ(2536) กล่าวว่าสิทธิหน้าหมู่และสิทธิชุมชนนี้ถือได้ว่าเป็นวิถีคิดที่มีพื้นฐานมั่นคงอยู่ในวัฒนธรรมของภาคเหนือ เพราะสามารถปรับเปลี่ยนและผลิตสืบเนื่องมาได้อย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะได้เฝ้าจับตามองหลักการสำคัญของการใช้ทรัพยากรคือ สิทธิการใช้ (*Usufruct Rights*) และหลักการพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือ สิทธิตามธรรมชาติที่มุ่งเน้นการยังชีพ หลักการต่างๆข้างต้นเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม เพราะช่วยให้ทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม ขณะเดียวกันก็รักษาความสมดุลของระบบนิเวศเอาไว้ เพราะการตัดสินใจใช้ทรัพยากรของชุมชนจะเชื่อมโยงระหว่างความมั่นคงทางสังคมของชุมชนในระบบนิเวศกับสภาพแวดล้อมอยู่เสมอ จึงทำให้เกิดความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศมากกว่าการใช้ทรัพยากรของบุคคลภายนอกระบบนิเวศ ที่มักจะไม่นำถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

3. ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน หมายถึงภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นในการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้และการจัดการทรัพยากร โดยผ่านการจัดองค์กรของชุมชน ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยรอบ

4. เครือข่ายและการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ เป็นแนวคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันขององค์ประกอบต่างๆทั้งทางกายภาพและสังคมได้ชัดเจน ในที่นี้เครือข่ายหมายถึงรูปแบบของกฎเกณฑ์และการจัดการ ที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพากันระหว่างองค์กรชุมชนภายใน ระบบนิเวศเดียวกัน

5. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ หมายถึงการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นแนวคิดที่จะช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ ท้องถิ่นกับเงื่อนไขในระดับมหัพภาค เพื่อชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาที่มีผลต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีบริบทที่ชัดเจน

จากความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน ซึ่งมีผู้รู้และนักวิชาการได้ให้ทรรศนะไว้อย่างหลากหลายนั้นอาจสรุปได้ว่า ป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ซึ่งถือเป็น

ทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่น อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนพื้นฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา
อุดมการณ์ และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็น
สำคัญ

2.ความหมาย แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ

ได้มีผู้รู้และนักวิชาการอธิบายและให้ความหมายของคำว่าผู้นำไว้อย่างมากมายแต่ไม่
แตกต่างกันมากนักดังนี้

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530,หน้า78) ได้กล่าวถึงบุคคลที่เป็นผู้นำนั้นโดยทั่วไปจะต้องมี
ลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลอื่น ซึ่งสามารถสร้างความพร้อมเพรียงกันของผู้คนได้

กัญญา สาร (2514,หน้า223-224) ได้กล่าวถึงผู้นำว่าจะต้องมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือ
ทั้งหมดในลักษณะต่อไปนี้

1. ผู้ที่มีอิทธิพลหรือมีความสามารถ ในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตามความคิดหรือตามคำสั่ง
ของเขาได้

2. บุคคลที่มีอำนาจเหนือในการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

อาร์ เพชรสุค(2530,หน้า130) ได้กล่าวถึงผู้นำว่าหมายถึงผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลเหนือผู้อื่น
ในการแสดงพฤติกรรมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

สมพงษ์ เกษมสิน(2516,หน้า295-296) ได้สรุปว่า ผู้นำคือผู้บังคับบัญชาซึ่งสามารถใช้ผู้อยู่
ใต้บังคับบัญชาตามขอบเขตอำนาจที่คนได้รับมอบหมายหรืออาจเป็นไปได้โดยได้ระบุไว้ใน
กฎหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่งานได้ ตามที่ผู้บังคับบัญชาหรือโดยอำนาจที่ได้รับมอบหมายจาก
ผู้บังคับบัญชาเหนือขึ้นไปอีกทอดหนึ่งนั่นทั้งประสงค์ ความสำคัญของภาระหน้าที่ของผู้นำเกี่ยว
กับการวินิจฉัยสั่งการเป็นส่วนใหญ่ พฤติกรรมของผู้นำดำเนินไปได้โดยอาศัยอำนาจหน้าที่
(Authority) และอำนาจบารมี(Power) เป็นเครื่องมือ ทั้งในลักษณะที่เป็นแบบพิธีการ (Formal) และ
ไม่เป็นพิธีการ (Informal) เพื่อก่อให้เกิดพลังร่วมของกลุ่มพฤติกรรมในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุ
ถึงวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

Katez & Kahn อ้างใน สมาน งามสนิท (2523,หน้า555) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับผู้นำไว้ว่า

1. ผู้นำหมายถึงผู้มีอิทธิพล มีศิลปที่มีอิทธิพลคือกลุ่มมีความตั้งใจเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย
สูงสุดตามความสามารถ

2. ผู้นำเป็นผู้แนะนำในการประชุม เพราะผู้นำต้องช่วยเหลือกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายสูงสุด
ตามความสามารถ

3. ผู้นำไม่เพียงแต่อยู่เบื้องหลังกลุ่มที่คอยแต่วางแผนและผลักดัน แต่เขาขึ้นอยู่กับข้างหน้ากลุ่ม
เพื่อปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย

จากแนวคิดของผู้รู้ต่าง ๆ ที่ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับผู้นำไว้นั้นสามารถสรุปได้ว่าผู้นำหมายถึงบุคคลที่มีอำนาจ อิทธิพลและบารมีที่สามารถโน้มน้าวให้บุคคลอื่นยอมรับในพฤติกรรมที่ตนแสดงออกเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้นั้นเอง และผู้นำนั้นไม่จำเป็นต้องมีตำแหน่งหน้าที่อย่างเป็นทางการก็สามารถเป็นผู้นำได้ นอกจากแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำแล้วยังมีทฤษฎีต่างๆที่เกี่ยวข้องกับ ผู้นำ ดังนี้

ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ

ได้มีทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำไว้หลายทฤษฎี สามารถจำแนกออกได้เป็นหลายแนวคิดซึ่ง นำชัย และศุณิลา ทนุผล (ม.ป.พ.) ได้เรียบเรียงไว้ดังนี้

1. ทฤษฎีคุณลักษณะของบุคคล (Trait Theories) ซึ่ง Mc Farland (1974) ได้กล่าวว่า คุณลักษณะหมายถึง ความเฉลียวฉลาด ความสามารถในการติดต่อสื่อสาร ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี ความก้าวร้าว และความคิดริเริ่ม แต่ Mc Farland ก็ได้ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของทฤษฎีคุณลักษณะของบุคคลอยู่ 3 ประการคือ

- ก. มิได้พิจารณาถึงอิทธิพลของปัจจัยต่างๆซึ่งเป็นแรงผลักดันให้เกิดภาวะการเป็นผู้นำ
- ข. การวิจัยของนักสังคมศาสตร์เกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำโดยทั่วไป ปรากฏว่าไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ที่จะแยกและชี้คุณลักษณะโดยเฉพาะซึ่งเหมือน ๆ กันของผู้นำทุก ๆ คน
- ค. เป็นการยากที่จะวัดและทำนายว่าบรรดาผู้นำแต่ละคนมีคุณสมบัติ หรือลักษณะมากน้อยเพียงใด

2. ทฤษฎีสถานการณ์ (Situation Theories) เน้นเกี่ยวกับบทบาทของความเป็นผู้นำที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกกลุ่ม สถานการณ์ และงานซึ่งกลุ่มได้ดำเนินการอยู่นอกจากนั้นทฤษฎีนี้ยังอาจมีความหมายว่าบุคคลที่จะเกิดภาวะการเป็นผู้นำนั้นมีแรงผลักดันมาจากความต้องการของสถานการณ์ อย่างไรก็ตามแรงผลักดันนี้อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภทที่จะผลักดันภายนอก หรือสถานการณ์ โดยทั่วไปแล้ว ภาวะการเป็นผู้นำมักเกิดจากแรงผลักดันทั้งสองประเภท

3. ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ (Interactional Theory) เน้นว่าการเป็นผู้นำเป็นหน้าที่บทบาทของความสัมพันธ์ระหว่างกัน ระหว่างผู้นำกับสมาชิกของกลุ่ม นอกจากนั้นยังต้องดูปัจจัยอื่น ๆ อีก ได้แก่ ความต้องการของผู้ตาม ลักษณะของกลุ่มและสิ่งประกอบอื่นๆตามแต่สถานการณ์ เช่น การรับรู้ (Perception) ของสมาชิกกลุ่ม เป็นต้น

4. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) เน้นว่าภาวะการเป็นผู้นำจะเกิดขึ้นเนื่องจากผลประโยชน์ที่ได้รับ ในทางจิตวิทยานั้นรางวัลหรือค่าตอบแทนที่ทั้งผู้นำและผู้ตามจะได้รับเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดภาวะการเป็นผู้นำ

5. ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functional Theory) เน้นว่าผู้นำไม่ใช่เรื่องที่ติดอยู่กับบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ แต่อยู่กับทุกคนหรืออยู่กับกลุ่มนั่นเอง สมาชิกของกลุ่มจะมีการแสดงออกและร่วม

รับผิดชอบในการดำเนินงานของความเป็นผู้นำ ส่วนผู้นำนั้นมีหน้าที่เพียงรับผิดชอบในงานซึ่งร่วมกันดำเนินงานกับสมาชิกกลุ่ม

6. ทฤษฎีผู้ยิ่งใหญ่ (Great Man Theory) เน้นว่าบุคคลที่มีคุณลักษณะแตกต่างไปจากบุคคลธรรมดาสามารถนำเหตุการณ์ และรวมสถานการณ์ได้ ผู้นำที่ยิ่งใหญ่มีสิ่งจำเป็นในการเสริมสร้างบุคลิกภาพให้มีลักษณะเด่นกว่าคนอื่น ๆ มีอิทธิพล บารมี และมีความสามารถที่จะเป็นผู้นำคนอื่นได้

7. ทฤษฎีความมีประสิทธิผลของผู้นำ (Contingency Theory) โดย Fiedler (1967) ได้อธิบายโดยใช้หลักเกี่ยวกับทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ของผู้นำ คือ สนับสนุนทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ของผู้นำทางอ้อม โดยเริ่มศึกษาว่าผู้นำกลุ่มควรมีคุณสมบัติอย่างไรจึงจะมีประสิทธิภาพ สำหรับความมีประสิทธิภาพของผู้นำนั้น Fiedler กล่าวว่าขึ้นอยู่กับ

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและสมาชิก ซึ่งมีอิทธิพลต่อความมีประสิทธิภาพของผู้นำ ถ้าผู้นำกับสมาชิกกลุ่มมีความสัมพันธ์กันดี สมาชิกก็จะรักใคร่ มีกำลังใจในการทำงานที่ตนได้รับมอบหมาย โดยไม่มีการใช้อำนาจหน้าที่มาบังคับงานของกลุ่มก็จะมีประสิทธิภาพ

ข. โครงสร้างของงาน ซึ่งหมายถึงระเบียบ วิธีปฏิบัติของงานว่าได้ถูกวางระเบียบไว้ชัดเจนเพียงไร ถ้าได้วางไว้อย่างชัดเจน ผู้บริหาร หรือผู้นำก็จะมีอำนาจหน้าที่และความเชื่อถือ มาจากสมาชิกโดยอัตโนมัติ เพราะสมาชิกได้ทำความเข้าใจกับระเบียบที่วางไว้แล้ว

ค. ตำแหน่งของผู้บริหารและผู้นำ นั่นแต่ละตำแหน่งจะทำให้เป็นผู้มีอำนาจและอิทธิพลที่แตกต่างกันออกไป

จากทฤษฎีต่างๆเกี่ยวกับผู้นำที่กล่าวมานี้ทำให้มองเห็นว่าการที่จะเป็นผู้นำได้นั้นจะต้องมีปัจจัยต่าง ๆ มาส่งเสริมเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นโดยคุณลักษณะของตัวผู้นำเอง สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดผู้นำขึ้น โดยเฉพาะสถานการณ์เร่งด่วนเช่นการเกิดปัญหาพลวชนก็มักจะมีผู้นำเกิดขึ้นอยู่เสมอ ๆ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยด้านความสัมพันธ์ ด้านผลประโยชน์ด้านเกียรติยศชื่อเสียงของกลุ่ม ความสามารถเฉพาะของผู้นำกลุ่ม เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้เกิดผู้นำขึ้นทั้งสิ้น

นอกจากนี้ Kast and Rosenweig (1977) อ้างในนำชัยและสนุนิลา ทนุผล (อ้างแล้ว) ยังได้แบ่งแยกประเภทของผู้นำออกเป็น 3 แบบคือ

1. ผู้นำแบบอิตาธิปไตย (Autocratic Leadership) ผู้นำลักษณะนี้จะมืบทบาทมากที่สุดในด้านการควบคุมกลุ่ม ผู้นำจะเป็นผู้ตัดสินใจ กำหนดนโยบาย วางแผน แนะนำ สั่งการ พร้อมทั้งควบคุมการดำเนินงานให้แก่สมาชิกเพื่อความสำเร็จของงานโดยสมาชิกไม่มีส่วนร่วมในขบวนการตัดสินใจ หรือวางแผนในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม

2. การเป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Leadership) ผู้นำลักษณะนี้จะมืบทบาทและความรับผิดชอบร่วมกับสมาชิก โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนด

นโยบาย ตลอดจนการวางแผน และประสานงานในการดำเนินงานของกลุ่มให้เกิดประสิทธิภาพสูง อยู่เสมอ

3. ผู้นำแบบปล่อยตามใจ (Free – rein Leadership) ผู้นำลักษณะนี้จะมีบทบาทน้อยที่สุด โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกแต่ละคนมีบทบาทในการตัดสินใจและดำเนินงานในกลุ่ม โดยผู้นำมีส่วนร่วมน้อยที่สุด ซึ่งหมายถึงว่าเป็นผู้นำที่ไม่มีระเบียบแบบแผนในการทำงาน เป็นคนเฉื่อยชา ไม่สนใจในการเข้าร่วมทำงานกับกลุ่ม การตัดสินใจต่างๆปล่อยให้สมาชิกตัดสินใจกันเอง มีความสัมพันธ์กับสมาชิกกลุ่มน้อยมาก

3. สถานภาพและบทบาทของผู้นำ

3.1 สถานภาพ เป็นตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม เป็นสิทธิและหน้าที่ทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น และสังคมส่วนรวม สถานภาพจะกำหนดว่าบุคคลนั้นมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติแตกต่างจากผู้อื่นอย่างไร มีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรในสังคม สถานภาพเป็นสิ่งที่เฉพาะบุคคล ทำให้บุคคลนั้นแตกต่างจากผู้อื่น และมีอะไรเป็นเครื่องหมายของตนเอง (สุพัตรา สุภาพ ,2534 , หน้า 26) บุคคลจะมีสถานภาพและการกระทำอยู่ในขอบเขตของสถานภาพนั้น และบทบาท (role) จึงเป็นลักษณะที่เปลี่ยนแปลงได้หรือเป็นแง่พฤติกรรมของบุคคล (Dynamic or Behavior Aspect of Status) บทบาทคือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (สุพัตรา สุภาพ,อ้างแล้ว)

ประเภทของสถานภาพ

ก. สถานภาพที่ติดตัวมา (Ascribed status) หมายถึงสถานภาพที่ได้มาโดย

1. สังคมกำหนด เช่นเด็กก็ต้องทำงานเบาๆ หนุ่มสาวหรือผู้ใหญ่ต้องทำงานหนัก คนมั่งมีมีหน้ามีตาว่าคนยากจน คนมีสกุลรุนชาติมีเกียรติกว่าคนไม่มีสกุลรุนชาติ รัฐมนตรีมีคนยกย่องให้เกียรติมากกว่าคนธรรมดา

2. ติดตัวหรือธรรมชาติสร้างโดยไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เช่น เกิดเป็นหญิง เป็นชาย ผิวดำ ผิวขาว เป็นต้น

ข. สถานภาพที่ได้มาภายหลังหรือได้มาโดยความสามารถ (Achieved status) เป็นตำแหน่งที่ต้องดิ้นรนขวนขวายด้วยความสามารถและสติปัญญาของตนเอง เช่นเป็นลูกชานาก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นชานาไปตลอดชีวิต สามารถที่จะเป็นตำรวจ ทหาร หรือนักการเมือง ก็ได้เนื่องจากมีการเปิดโอกาสให้มีการแข่งขันและใช้ความสามารถเพื่อพัฒนาตนเองเพื่อให้ได้มาซึ่งสถานภาพที่ตนเองต้องการ หรือการเป็นผู้นำในชุมชนเช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ก็ต้องแข่งขันกันเพื่อให้ชาวบ้านคัดเลือกเข้ามาทำหน้าที่เป็นต้น

สถานภาพที่ขัดกัน (Status conflicts)

ถ้าหากบุคคลต้องมีสถานภาพสองอย่างในขณะเดียวกัน โดยมีบรรทัดฐานตรงข้ามกัน และการปฏิบัติตามสถานภาพหนึ่งก็จะเป็นการขัดกับอีกสถานภาพหนึ่ง ซึ่งจะพบเห็นได้มากในสังคมปัจจุบัน เช่นการเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงดูลูก ขณะเดียวกันก็ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ทำให้ไม่สามารถทำหน้าที่แม่ที่สมบูรณ์ได้ คนโดยปกติแล้วมักจะเคยชินกับบรรทัดฐานตามสถานภาพของเรา และมักยากที่จะปรับตัวให้เข้ากับบรรทัดฐานของสถานภาพใหม่ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาในการปรับตัว เช่น พลเรือนจะรู้สึกลำบากในการปฏิบัติให้เข้ากับบรรทัดฐานของทหาร และขณะเดียวกันคนที่เคยเป็นทหารก็อาจปรับตัวยากเมื่อมาใช้ชีวิตพลเรือน

3.2 บทบาท (Role)

บทบาท คือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ เช่นมีตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาทก็ต้องเลี้ยงดูลูก เป็นครู บทบาทคือ สั่งสอนอบรมนักเรียนให้เป็นคนดี เป็นหมอ บทบาทคือการดูแลรักษาคนไข้ จะเห็นว่าในสังคมมนุษย์นั้นแต่ละคนจะมีบทบาทที่ซ้ำซ้อนกับอยู่หลายบทบาท ยิ่งสังคมซับซ้อนมากขึ้นเท่าไร บทบาทจะยิ่งแตกต่างไปมากขึ้นเท่านั้น เพราะบางบทบาทคนธรรมดาสามัญสามารถปฏิบัติได้ แต่บางบทบาทก็ต้องอาศัยความชำนาญพิเศษที่มีคนเพียงไม่กี่คนทำได้ นอกจากนี้บางขณะในคน ๆ เดียวก็อาจมีบทบาทที่ขัดแย้งกันเองได้เช่นกัน

ดังนั้นในสังคมหนึ่งเรามักจะพบเห็นผู้คนในสังคมที่มีสถานภาพและบทบาทหลายอย่างในขณะเดียวกัน โดยเฉพาะผู้นำในชนบท ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่เช่นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านมีสถานภาพในด้านการปกครองดูแลลูกบ้าน ในขณะที่เดียวกันก็อาจมีสถานภาพเป็นลูกหนี้ของลูกบ้านทำให้เกิดความเกรงใจไม่สามารถดำเนินการได้ตามอำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ หรืออาจมีส่วนในการกระทำการบางอย่างที่ขัดกับสถานภาพของตนเอง ซึ่งสามารถพบเห็นได้อยู่เสมอ และมักจะขึ้นอยู่กับจิตสำนึกของผู้นำด้วยเป็นสำคัญ

4. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้และเครือข่ายสังคม

เครือข่ายสังคมในความหมายของ Michell (1969) หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่นๆอีกหลายคนเครือข่ายสังคมในที่นี้จึงเปรียบเสมือนกรอบแนวความคิดที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group) องค์การทางสังคม (Social Organization) และโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลเหล่านี้ได้

แนวความคิดของ Alvin A. Wolfe (1970) ได้แบ่งเครือข่ายสังคมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ตามพื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกล่าวคือ

1.เครือข่ายไม่มีข้อจำกัด (Unlimited Network) ซึ่งได้แก่เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลางแล้วนับรวมตั้งแต่บุคคลแรกซึ่งบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์อันสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นได้โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับไหน

2.เครือข่ายที่มีข้อจำกัด (Limited Network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่ายโดยการตั้งกฎเกณฑ์บางอย่างขึ้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังนี้คือ ก.เครือข่ายส่วนตัวของบุคคล ข.ประเภทบุคคล (เช่น ญาติ เพื่อนบ้านหรือเพื่อนร่วมงาน) ค.กิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ ง.บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง จ.เนื้อหาของการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นไปในทางเศรษฐกิจ หรือทางการเมือง เป็นต้น ดังนั้นเครือข่ายสังคมจะสามารถระบุได้ก็ต่อเมื่อผู้ศึกษากำหนดเกณฑ์ขึ้นมา ยกตัวอย่างเช่นถ้าหากเนื้อหาที่ผู้ศึกษาสนใจจะศึกษาคือเรื่องพฤติกรรมการวางแผนครอบครัว โดยเฉพาะในกรณีที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งตัดสินใจใช้หรือไม่ใช้วิธีคุมกำเนิด ผู้ศึกษาอาจเลือกพิจารณาเพียงเฉพาะบุคคลต่าง ๆ ที่บุคคลผู้นั้นมีความสัมพันธ์ด้วย เมื่อต้องการได้ข้อมูลเกี่ยวกับวิธีคุมกำเนิดซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในการระบุหรือค้นหาเครือข่ายสังคม เพื่อต้องการอธิบายพฤติกรรมการใช้วิธีคุมกำเนิดของบุคคลผู้นั้น

แนวความคิดของ John A. Barnes (1968) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมก่อให้เกิดเครือข่ายรวม (Total Network) และเครือข่ายย่อย (Partial Network) ซึ่งเครือข่ายย่อยก็คือความสัมพันธ์ส่วนหนึ่งในหลายๆส่วนของเครือข่าย โดยที่เครือข่ายย่อยนั้นจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักเกณฑ์เดียวกันกับเครือข่ายรวม หลักเกณฑ์นี้อาจตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ เครือญาติ การเมือง หรือระบบย่อยอื่น ๆ ของสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ บาร์นส์มองว่าเครือข่ายรวมเปรียบเสมือนกับระบบสังคมใหญ่และเครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนกับระบบย่อย นอกจากนั้นบาร์นส์ ยังได้เสนอเกี่ยวกับเครือข่ายตรง(The First Order Network หรือ Direct Network) และเครือข่ายอ้อม (The Second Order Network หรือ Indirect Network) ตามความหมายของบาร์นส์ เครือข่ายตรงหมายถึงการติดต่อโดยตรงของปัจเจกบุคคลที่มีกับผู้อื่น อันได้แก่ ครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และผู้ร่วมงาน ซึ่งบุคคลเหล่านี้มักจะมีการติดต่อซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ ส่วนเครือข่ายอ้อมนั้นหมายถึงการเกี่ยวข้องติดต่อกันของปัจเจกบุคคลอื่นโดยทางอ้อม กล่าวคือคนที่เป็จุดศูนย์กลางอาจไม่รู้จักรับบุคคลอื่น ๆ โดยตรงหากแต่สามารถติดต่อผ่านสมาชิกที่อยู่ในเครือข่ายตรงของตนเองได้ อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้วภายในเครือข่ายตรงนั้นจะมีตัวเชื่อมของเครือข่ายหลายๆเครือข่ายเข้าด้วยกัน

แนวคิดของ Adrian C. Mayer (1966) เป็นการผสมผสานแนวคิดของ Radcliff-Brown, 1965 กับแนวคิดของ Barnes, 1968 โดยเมเยอร์ได้ตั้งเกณฑ์ไว้ว่า ในการศึกษาเครือข่ายสังคมนั้น ผู้วิจัยจะต้องกำหนดตัวบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางก่อน เมื่อกำหนดได้แล้ว ผู้วิจัยจะได้เครือข่ายที่เกิดขึ้นตามลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลนั้นกับบุคคลอื่น ๆ 2 ประเภท

คือเครือข่ายตามการแยกประเภทของบุคคลหรือกลุ่มคนที่บุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางมีความสัมพันธ์ด้วย ซึ่งเรื่องนี้ผู้วิจัยจะต้องเข้าใจโครงสร้างทางสังคมด้วย และต้องเรียนรู้ว่าบุคคลที่ตนได้กำหนดให้เป็นจุดศูนย์กลางของการศึกษาเครือข่ายนั้น ได้จัดประเภทบุคคลต่าง ๆ ที่เขามีความสัมพันธ์ด้วยนั้นไว้อย่างไร เรียกว่าเป็นการระบุขอบเขตของเครือข่ายสังคมที่จะศึกษาตามลักษณะการแยกประเภทคนหรือกลุ่มคน (Classificatory Set) ส่วนเครือข่ายอีกประเภทหนึ่ง คือ **เครือข่ายที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ (Interactive Set)** หมายถึงผู้วิจัยจะต้องศึกษาปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการติดต่อสื่อสาร การให้ข่าวสารข้อมูลต่างๆ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนสิ่งของ เครื่องใช้ ไม้สอย หรืออาหารฯ ที่เกิดขึ้นรอบๆ ตัวบุคคลที่ได้รับการกำหนดเป็นจุดศูนย์กลางและระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอื่นๆ ที่ตัวบุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางมีความสัมพันธ์ด้วย และเมเยอร์ได้สร้างกรอบแนวความคิดขึ้นประกอบไปด้วย กลุ่มความสัมพันธ์ที่มีขอบเขต (Bounded) และไม่มีขอบเขต(Unbounded) ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเครือข่ายที่ระบุขอบเขตที่แน่นอนของการปฏิสัมพันธ์ ระหว่างตัวบุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางกับบุคคลที่อยู่รอบๆ ตัว เช่นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในครอบครัว หรือเฉพาะกลุ่มเครือญาติส่วนความสัมพันธ์ที่ไม่มีขอบเขตนั้น หมายถึงเครือข่ายที่ไม่จำกัดในเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างตัวบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางกับบุคคลอื่นที่อยู่รอบข้าง

แนวคิดของ *Jeremy Boissevain, 1974* ได้เสนอว่าเครือข่ายบุคคลนั้นควรประกอบไปด้วยปริมาณที่สำคัญๆ อย่างน้อย 3 ปริมาณด้วยกันคือ **ปริมาณแรก** ควรประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่ใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางมากที่สุด อันได้แก่ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น **เครือข่ายใกล้ชิด (Intimate Network)** **ปริมาณที่สอง** ได้แก่ **เครือข่ายรอง (Effective Network)** ซึ่งประกอบไปด้วยบุคคลต่างๆ ที่บุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางรู้จักคุ้นเคยน้อยกว่ากลุ่มแรก กลุ่มนี้มักได้แก่ญาติพี่น้องที่ห่าง ๆ ออกไป เพื่อนฝูงและคนที่รู้จักคุ้นเคยอื่น ๆ ส่วน **ปริมาณที่สาม** ได้แก่กลุ่มบุคคลซึ่งบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางไม่รู้จักโดยตรง แต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยได้ถ้าต้องการโดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่งซึ่งเรียกว่า **เครือข่ายขยาย (Extended Network)**

จะเห็นได้ว่าการแบ่งปริมาณของเครือข่ายบุคคลซึ่งเสนอโดยโบโรแวงนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้ระดับความผูกพัน และภาระหน้าที่ที่มีต่อกันและกันเป็นหลักแต่อย่างไรก็ตาม แนวความคิดในการแบ่งปริมาณแบบนี้ สามารถนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์พฤติกรรมของบุคคลภายใต้ความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันได้ แต่ก็ยังมีอีกหลายคนที่ไม่เห็นด้วย และเห็นว่ายังไม่สามารถนำเอาเกณฑ์การแบ่งปริมาณแบบนี้มากำหนดระดับความผูกพันและภาระหน้าที่ที่มีต่อกันและกันได้เต็มที่เพราะบุคคลที่อยู่ในแต่ละปริมาณนั้น อาจไม่มีความสัมพันธ์กันเลยก็ได้

นอกจากนี้โบโซว(1974) ยังได้เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมไว้ 4 ลักษณะคือ

1. ความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลาย อันเนื่องมาจากบทบาทที่มีอยู่ในสังคมหรือที่เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Diversity of Linkage: Multiplexity)

ลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท(Role Theory) เพราะในเครือข่ายสังคมนั้น จะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาท หรือหน้าที่ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ซึ่งแต่ละคนนั้นมิได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่หลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวันเช่น บทบาทพ่อ บทบาทผู้ใหญ่บ้าน บทบาทลูก บทบาทของประธานคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น ดังนั้นบุคคลอาจมีความสัมพันธ์กันได้ ทั้งในบทบาทเดียวหรือหลายบทบาทประกอบกัน เรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงเดี่ยวและความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Uniplex or Single-stranded และ Multiplex or Multi - stranded) ซึ่งบทบาทแต่ละบทบาทจะมีบรรทัดฐานและความคาดหวังเป็นตัวชี้นำแนวทางพฤติกรรมที่จะปฏิบัติต่อกัน และกัน

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (Transactional Contact)

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีของการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) เพราะบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจเช่น สิ่งของ ความช่วยเหลือต่างๆ เงินทองหรือบุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันต่อไปภายหน้า โดยที่ตัวบุคคลเป็นผู้ตัดสินใจเองในการที่จะเลือกหรือมีพฤติกรรมอย่างไร หรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง เช่นความเป็นเพื่อนอาจเป็นได้ทั้งในเรื่องของความรัก ความซื่อสัตย์ การให้ของขวัญ การให้ยืมเงินทอง แต่ก็อาจเลือกที่จะแลกเปลี่ยนในเพียงบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันเท่านั้น ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่จะได้จากการแลกเปลี่ยนนั้น ๆ ด้วย

3. ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน (Directional Flow)

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนนั้น สามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน หรือแข่งขันกันระหว่างบุคคลหรือกลุ่ม อีกทั้งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุลกัน (Balance Reciprocity) และไม่สมดุลกัน (Negative

Reciprocity) ขึ้นด้วย ซึ่งหมายถึงการได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน ทั้งในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน โดยฝ่ายหนึ่งอาจได้รับมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

4. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (Frequency and Duration of Relationship)

ความถี่หรือบ่อยครั้งของความสัมพันธ์นั้น เป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกันความถี่หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์ ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกัน และกันในด้านพฤติกรรมนั้น จะขึ้นอยู่กับความถี่หรือบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กัน ประกอบกันขึ้นอยู่กับช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งเพียงใดและบุคคลมีช่วงระยะเวลาของการรู้จักกันนานเท่าใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เพราะถือว่ามีความผูกพันกันมาก แต่ความถี่หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือบุคคลได้

นอกจากเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้ง 4 นี้แล้ว โบไซแวงยังได้เสนอลักษณะของโครงสร้างเครือข่ายที่จะต้องคำนึงถึงเมื่อทำการวิเคราะห์ด้านความสัมพันธ์คือ 1) ขนาดของเครือข่าย 2) ความหนาแน่นภายในเครือข่าย 3) ความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย 4) ตำแหน่งของบุคคลในเครือข่าย และ 5) กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย

ชาดิซาย ณ เชียงใหม่ (2528, หน้า 209-212) กล่าวถึงเครือข่ายสังคมว่า หมายถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อกันในกลุ่ม โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้อธิบาย พฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ได้ เครือข่ายสังคมประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้น มีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล เครือข่ายทางสังคมได้แก่กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อนร่วมงานและคนที่รู้จักนับถือ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์ได้แก่การไปมาหาสู่ การต่อรอง การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีกับผู้อื่นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ต่างๆ

แอนดรู เทอร์ตัน (อ้างในอนัญญา ภูงศกุล, 2533, หน้า 51) กล่าวว่าแนวคิดเครือข่ายสังคมช่วยให้มองเห็นภาพอีกด้านหนึ่งของผู้นำภายใต้พลังความกดดันต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน ผู้นำจะพยายามยกฐานะความเป็นอยู่ของตนและคนในชุมชนโดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับชาวบ้านทั่วไปหรือกับผู้นำในท้องถิ่นคนอื่นหรือกับข้าราชการและพ่อค้าในเมืองรวมทั้งนักการเมือง ซึ่งเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการแก้ปัญหาต่างๆ ของสังคมและครอบครัว หรือส่งผ่านความต้องการเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรต่าง ๆ จากรัฐในการแก้ปัญหาและการปรับปรุงคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมภายในหมู่บ้าน ดังนั้นแนวความคิดเครือข่ายสังคม จึงไม่เพียงแต่ช่วยให้เรา

เข้าใจพฤติกรรมของผู้นำเท่านั้น หากยังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชนบทกับคนในเมือง ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับอำนาจและอิทธิพลนอกชุมชนด้วย

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2528, หน้า 213-214) มีความเห็นที่สอดคล้องกับโบโซแวง โดยได้เสนอว่าการศึกษาเครือข่ายสังคมไม่อาจศึกษาในระดับกว้างที่หมายถึงความสัมพันธ์ทุก ๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดมีต่อกันได้ จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาเครือข่ายส่วนบุคคลของผู้นำที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม โดยพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีสายสัมพันธ์กับใครบ้างและพวกเขาเหล่านั้นมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างไร ตัวแปรที่ใช้ในการอธิบายคุณลักษณะของเครือข่ายสังคม ได้แก่

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาท เรียกว่ามีความสัมพันธ์เชิงซ้อนในทางมานุษยวิทยาสังคมมีข้อสมมติฐานประการหนึ่งว่าบทบาทหลาย ๆ อย่างที่แต่ละคนมีนั้นมีผลกระทบต่อกันและกัน เพราะในแต่ละบทบาทต่างก็มีปทัสถานและความคาดหวังทางสังคมที่ชี้แนะแนวทางพฤติกรรม

2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน

สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนมีทั้งสิ่งของและน้ำใจระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับปทัสถานสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาทหากยังขึ้นอยู่กับบุคคลที่แสดงบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร การแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นถึงเนื้อหาของเครือข่ายสังคม ได้แก่ การทักทาย การสนทนา การเยยมเยือน การช่วยเหลือการทำงาน การให้บริการส่วนตัวและการช่วยเหลือทางการเงิน การแลกเปลี่ยนจะช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้างจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. ลักษณะของการให้และการรับ

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคนอาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลกัน หรืออาจมีการให้มากกว่าการรับหรือกลับกัน ลักษณะของการให้และการรับดังกล่าวเป็นเครื่องชี้หนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่อกับบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด ถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกัน ก็แสดงว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันนั้นมีอำนาจ และเกียรติภูมิในระดับที่เท่าเทียมกัน และในความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับแสดงว่าผู้ที่ให้มากกว่ารับมีสถานะทางสังคมและอำนาจเหนือกว่าผู้รับ

4. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน

เครือข่ายสังคมของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะมีการรู้จักคนเพิ่มขึ้นในขณะความสัมพันธ์ต่อคนที่รู้จักมานานอาจจะค่อย ๆ เสื่อมไป การที่บุคคลได้พบปะกันบ่อยครั้งอาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพันกันมาก ความถี่ของการติดต่อสัมพันธ์กันจะถูกวัดในแง่ของช่วงเวลาของการ

พบกันแต่ละครั้งและการพบกันในแต่ละครั้งนั้นมีการเตรียมการนัดหมายไว้ล่วงหน้าหรือไม่ ส่วนระยะเวลาที่ได้รู้จักกันก็พิจารณาว่ามีการรู้จักกันมานานเท่าใดแล้ว

สำหรับเครือข่ายชาวบ้านนั้นสามารถเห็นได้จากกิจกรรมซึ่งมีอยู่หลากหลาย ทั้งที่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรมดังกล่าว สุชาติ มีสงษ์ (2535, หน้า 40-50) กล่าวว่า เป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างเครือข่ายที่เป็นไปโดยธรรมชาติ เน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชน โดยไม่มีเรื่องของเงินทองเข้ามาเกี่ยวข้อง ในอดีตชาวบ้านมีเครือข่ายอยู่แล้วนั้นเป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล ครอบครัว และเครือญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดจากการแสวงหาหลักประกันกับชีวิตและครอบครัว เช่น ในยามวิกฤตหากบิดาได้รับอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วย การสร้างเครือข่ายของชาวบ้านที่ขยายครอบคลุมถึงกิจกรรมพัฒนาจึงเป็นการสร้างหลักประกันให้กับตนเอง

รูปแบบการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านมีลักษณะเป็นแนวนอน มีจุดเด่นตรงที่การให้ความเสมอภาคและเน้นที่ความยุติธรรมและความสมานฉันท์เป็นสำคัญ เครือข่ายของชาวบ้านในบางชุมชนสูญสลายไป เพราะการเกิดของสังคมใหม่ สังคมใหม่ได้รวบรวมทุกสิ่งทุกอย่างไว้ที่ตลาด และนายทุน ชาวบ้านจึงให้ความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติและชุมชนบ้านใกล้เคียงลดลง เมื่อ กิจกรรมของเครือข่ายเกิดขึ้นย่อมมีความสัมพันธ์ของเครือข่าย ซึ่งความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่เกิดขึ้นอาจจะอยู่ในรูปแบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การศึกษาดูงาน

กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 61-63) สรุปว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่มหรือหลายๆ องค์การที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมายมีวิธีการดำเนินงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานกันอย่างมีระยะเวลาพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตามแต่ก็วางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถบอกไปได้โดยการสร้างเครือข่านั้น อาจจะแสดงออกหรือพัฒนาแบบแนวตั้งและเครือข่ายแบบแนวนอน นั่นคือเครือข่ายแบบแนวนอนจะมีลักษณะที่ฐานะและสถานภาพของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่านั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพยากรหรือบริการต่างๆ การช่วยเหลือเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในกรณีไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีตัวกลาง ในกรณีที่ซับซ้อนมากขึ้น มีหลายกลุ่มมากขึ้น จะมีแม่ข่ายหรือผู้นำเป็นตัวประสาน ส่วนเครือข่ายแบบแนวตั้ง สถานภาพและฐานะของคนในแต่ละลำดับชั้นจะเรียงจากสูงไปหาต่ำฝ่ายที่อยู่ในลำดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์และผู้ที่อยู่ข้างล่างก็มีฐานะเป็นผู้ได้อุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

จากแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมของนักวิชาการและผู้รู้ต่าง ๆ ที่กล่าวอ้างมานี้สามารถสรุปได้ว่าเครือข่ายสังคมหมายถึงความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่น ๆ อีกหลายคน โดยมีบุคคลนั้นเป็นจุดศูนย์กลางของความสัมพันธ์ และสามารถแยกประเภทของเครือข่ายออกได้ตามลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลผู้เป็นจุดศูนย์กลางกับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์หรือเชื่อมโยงกัน

5.แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

5.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม เป็นคำที่นิยมใช้กันมากในปัจจุบันทั้งวงวิชาการและในวงข้าราชการ โดยถูกนำมาใช้ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525-2529)เป็นต้นมา และมิใช่ผู้ใดให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

United Nation (1978) ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเกี่ยวกับการตัดสินใจและการกระทำในกระบวนการตัดสินใจนั้นเกี่ยวกับจุดประสงค์ทางสังคมและการจัดสรรทรัพยากรส่วนการกระทำเป็นการกระทำโดยความสมัครใจต่อกิจกรรมและ โครงการ

R. Stavenhagen (1970) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการที่สมาชิกของกลุ่มกระทำออกมาในลักษณะของการทำงานร่วมกันในการที่จะแสดงให้เห็นถึงความสนใจและความต้องการร่วมกัน และมีความต้องการที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมทางเศรษฐกิจ สังคมหรือการเมืองหรือการดำเนินการร่วมกัน เพื่อให้มีอิทธิพลต่ออำนาจชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทั้งทางตรงหรือทางอ้อม หรืออาจจะเป็นการดำเนินการร่วมกันในการเพิ่มอำนาจต่อรองทางการเมือง ทางเศรษฐกิจและการปรับปรุงสถานภาพในทางสังคมของกลุ่ม

Devis Keith (1972) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึงการเกี่ยวข้องกับจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

William Erwin (1976) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้และความชำนาญร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

Alastair T. Write (1982) ได้มองการมีส่วนร่วมว่าประกอบไปด้วย 4 มิติ คือมิติแรกเป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะทำอะไรควรทำและจะทำอย่างไร มิติที่สองเป็นการมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนาลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ มิติที่สามเป็นการมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน และมิติสุดท้ายเป็นการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

John M. Cohen and Norman T. Uphoff(1977) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมโดยทั่วไปว่าการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจ (Decision Making) ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจได้เพียงอย่างเดียว ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับขั้นตอนการปฏิบัติการ (Implementation) ด้วย เช่น การจัดองค์กร การกำหนดกิจกรรมพัฒนา เป็นต้น การตัดสินใจยังเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของผลประโยชน์(Benefits) และการประเมินผล (Evaluation) ในกิจกรรมการพัฒนาด้วย จะเห็นว่าการตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติการ แต่ก็เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการประเมินผลด้วยเหมือนกัน โดยที่ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการปฏิบัติการและผลประโยชน์ก็มาเป็นตัวกำหนดให้มีการประเมินผล ซึ่งต่างก็ได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้น นอกจากนี้ก็จะมีผลสะท้อนกลับ (Feedback) จากการประเมินผลและการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย ซึ่งแนวคิดนี้มีกรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วม 4 รูปแบบคือ

1.การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนคือการริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจปฏิบัติการ

2.การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ

3.การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4.การมีส่วนร่วมในการประเมินผล(Evaluation) เป็นการควบคุม ตรวจสอบการดำเนินงานกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วม

ชูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิด ริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติการและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันจะมีผลกระทบถึงตัวเอง และการที่จะสามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น พร้อมทั้งจะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมกลุ่ม ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะที่ถูกต้อง

เสน่ห์ จามริก (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้นคือ การที่ประชาชนมีโอกาสอย่างอิสระ ปราศจากการแทรกแซง ครอบงำ บังคับให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดแจง ใช้ ควบคุม ระดมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน มาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม เป็นการพัฒนาระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนอย่างเชื่อมั่น เพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ประเวศ วะสี (2537) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนควรมีลักษณะเป็นการส่งข่าวสารให้แก่สังคมด้วยวิธีต่างๆ เช่น ผ่านทางสื่อมวลชนหรือการเดินขบวน เพื่อให้ทราบปัญหาความเดือดร้อน ประชาชนควรมีส่วนร่วมในการเจรจาความขัดแย้งในเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยความเสมอภาคและเคารพในความเป็นมนุษย์

แก้วสรร อติโพธิ (2537) เน้นย้ำว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องมีกระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองการปกครองของรัฐ ตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับท้องถิ่นที่สามารถยอมรับสิทธิตามกฎหมายในกระบวนการตัดสินใจสาธารณะ มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและต้องมีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร

5.2 ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

ดิเรกฤทธิ์ ฉันทิกุล ได้อ้างถึงทฤษฎีการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็นสองกลุ่มใหญ่คือ

1. ทฤษฎีความเป็นผู้แทน (Representative) ทฤษฎีนี้เน้นความเป็นผู้แทนของผู้นำ และถือว่าการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งและหรือถอดถอนผู้นำเป็นเครื่องหมายของการที่จะให้เป็นหลักประกันกับการบริหารงานที่ดี อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้เน้นเฉพาะการวางโครงสร้างสถาบันเพื่อเป็นเครื่องมือในการให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมเท่านั้น เช่นการเลือกตั้งทั่วไป การเลือกตั้งโดยคะแนนลับ และการประชุมปรึกษาหารือประจำปีจะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมตามนัยของทฤษฎีนี้มีได้เปิดโอกาสให้ผู้ตามได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ได้แก่บรรดาผู้นำต่าง ๆ ที่เสนอตัวเข้ามารับเลือกตั้ง ส่วนผู้ตามเป็นเพียงไม้ประดับเท่านั้น

2. ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ตามแนวคิดของทฤษฎีนี้ การมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ไม่เฉพาะแต่การเข้าไปพิจารณาเลือกตั้งหรือถอดถอนผู้นำเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวางนโยบาย ยิ่งกว่านั้นทฤษฎีนี้ยังมองการมีส่วนร่วมเป็นการศึกษา และพัฒนาการกระทำทางการเมืองและสังคมที่มีความรับผิดชอบ นั่นคือการไม่ยอมรับให้มีส่วนร่วมนับว่าเป็นการคุกคามต่อเสรีภาพของผู้ตาม (ดิเรกฤทธิ์ ฉันทิกุล, 2543: น.15-16)

5.3 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

จากความหมายที่มีผู้รู้ได้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้นั้น เราสามารถแยกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของประชาชน เนื่องจากประชาชนผู้ประสบปัญหาขอมรู้ปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด มิใช่ข้าราชการหรือนักพัฒนา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้เพราะโดยพื้นฐานความเป็นจริงแล้วการจะเลือกกลยุทธ์ในการพัฒนา ควรจะเป็นประชาชนในชุมชน เพื่อจะสามารถกำหนดกลยุทธ์ให้เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรและศักยภาพของชุมชน

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลงานที่ปรากฏ

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เพื่อค้นหาข้อดีและข้อบกพร่อง เพื่อหาแนวทางแก้ไขการทำงานให้มีประสิทธิภาพต่อไป

แนวคิดการมีส่วนร่วมกับการจัดการป่าชุมชน

การดำเนินงานในการจัดการป่าชุมชนนั้นจะต้องเกิดจากความต้องการของชุมชน กล่าวคือ คนในชุมชนควรที่จะมีความรู้สึกในการปกป้อง ดูแล และรักษาป่าของตนเองด้วยตนเอง ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วการจัดการป่าชุมชนคงไม่ใช่เรื่องยาก สาเหตุที่ต้องดำเนินการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้นก็เกิดจากในอดีตหน้าที่การดูแลรักษา และทำนุบำรุงป่าไม้นั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของกรมป่าไม้ ต่อมาทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายลดลงอย่างรวดเร็ว โดยการปฏิบัติงานอย่างหละหลวมของเจ้าหน้าที่และการดูแลที่ไม่ทั่วถึง ซึ่งจะเห็นได้ว่าป่าไม้ในประเทศไทยมีอยู่มากมาย แต่เจ้าหน้าที่มีเพียงไม่กี่คน บางครั้งเราอาจจะได้ยินข่าวการลักลอบตัดไม้โดยเจ้าหน้าที่เป็นสุระกระทำเสียเอง อาจจะเป็นเพราะว่าเจ้าหน้าที่ที่ดูแลป่าไม้ไม่ใช่คนในพื้นที่นั้นจึงเกิดความรู้สึกที่ว่า ป่าไม้ไม่ใช่สมบัติของตนเองจะตัดหรือทำลายลงไม่เป็นไร นานวันเข้าป่าก็ลดลงอย่างน่าใจหาย ด้วยสาเหตุนี้จึงส่งผลทำให้ ปัจจุบันมีนโยบายให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่า หรือบริเวณใกล้เคียงเป็นผู้ดูแลป่า เพราะคนกลุ่มนี้ได้ใช้ชีวิต พึ่งพิง อาศัย และคลุกคลีอยู่กับป่าอย่างสม่ำเสมอที่จะทำหน้าที่ในการดูแล ปกป้องรักษาป่าได้ดีกว่าบุคคลภายนอก โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐคอยควบคุมดูแลอยู่ด้วย เมื่อคนในชุมชนต้องเป็นผู้ดูแลป่าของชุมชนแล้วนั้น ก็ถือว่ากิจกรรมในการดูแลรักษาป่าไม้ต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชน และต้องเกิดจากความต้องการของคนในชุมชนด้วย เพราะถ้าทุกคนทำไปเพราะถูกบังคับแล้วนั้นการดำเนินงานในการรักษาป่าถึงจะสำเร็จแต่ก็คงไม่มีความยั่งยืน และในที่สุดป่าไม้ก็คงจะถูกทำลายเหมือนในอดีตที่ผ่านมา

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าไม้นั้นมีความจำเป็น เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับ นิรันดร์ จงวุฒิเวช (2527, :น.182-188) ที่ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนไว้ดังนี้

1. เป็นการสร้างแนวทางการป่าไม้ชุมชนที่ถูกต้อง เพราะแนวทางการป่าไม้ชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น จึงต้องเป็นเรื่องของประชาชนในท้องถิ่นในการเข้ามามีส่วนร่วมต่อการกำหนดแนวทางกันเองโดยการร่วมมือ การประสานงาน และการร่วมรับผิดชอบด้วยกันในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานอันจะทำให้เป็นการกำหนดรูปแบบของการป่าไม้ชุมชนได้ตรงตามความต้องการ หน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานราชการนอกท้องถิ่น ควรเป็นฝ่ายให้ความช่วยเหลือหรือสนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน

2. **เป็นการสร้างพื้นฐานความสำเร็จของป่าชุมชน** การป่าไม้ชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ จะประสบผลสำเร็จได้ต้องมีองค์ประกอบพื้นฐาน 3 ประการ ของประชาชนคือ (1) ความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) (2) การมีส่วนร่วม (People Participation) และ (3) ความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) ซึ่งถ้าขาดองค์ประกอบด้านใดด้านหนึ่งไปแล้วการป่าไม้ชุมชนก็จะไม่สามารถดำเนินต่อไปได้

1. รูปแบบการมีส่วนร่วม

คุสิต เวชกิจ อ้างใน ขวลิขิต รอบรู้ (2539, น.34-35) ได้เสนอรูปแบบและระดับของการมีส่วนร่วมดังนี้

1. **การมีส่วนร่วมโดยตรง** การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าไม้ชุมชนด้วยตัวเอง

2. **การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม** โดยปกติแล้วการป่าไม้ชุมชนจะดำเนินการในรูปกลุ่มหรือองค์กรประชาชน การมีส่วนร่วมรูปแบบนี้ก็คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเองเป็นคณะกรรมการของกลุ่มเพื่อดำเนินการป่าไม้ชุมชนแทนตนเอง

3. **การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน** การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีศักยภาพเพียงพอที่จะดำเนินการแทนตน ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดทางด้านเวลา การประกอบอาชีพแรงงาน จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเองได้

2. ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

นอกจากนี้ คุสิต เวชกิจ(2535) ยังได้กล่าวถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนไว้ 7 ระดับดังนี้

1. **ระดับ 1 ไม่มีส่วนร่วมเลย** เป็นลักษณะของการป่าไม้ชุมชนที่ทางหน่วยงานของรัฐเข้าไปดำเนินการให้ประชาชนทั้งหมด หรือบางครั้งบังคับประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมโดยไม่มีทางเลือกเสียได้ เพราะการที่ประชาชนเกรงความผิดที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งเกรงว่าจะต้องสูญเสียผลประโยชน์บางประการ เช่น การถูกปรับ การถูกเพ่งเล็งจากทางราชการ ฯลฯ แต่ถ้าหลีกเลี่ยงได้ประชาชนจะไม่เข้ามามีส่วนร่วม

2. **ระดับ 2 มีส่วนร่วมน้อยมาก** ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการป่าไม้ชุมชนเพราะสิ่งล่อใจหรือผลประโยชน์บางประการที่จะได้รับ เช่น ได้รับเงินค่าตอบแทนจากการใช้แรงงาน ได้มีโอกาสไปทัศนศึกษาด้านป่าไม้ แต่ตัวประชาชนมิได้มีความเลื่อมใสต่อป่าไม้ชุมชน ดังนั้นเมื่อไรก็ตามที่ประชาชนเห็นว่าตนเองไม่ได้รับผลประโยชน์เพียงพอที่จะได้เข้ามามีส่วนร่วม

3. **ระดับ 3 มีส่วนร่วมน้อย** ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการป่าไม้ชุมชน เพราะถูกชักจูงโดยการโฆษณาประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่มุ่งเน้นให้เห็นถึงผลดีและผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการป่าไม้ชุมชนที่ทางราชการกำหนดไว้ให้ ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงความต้องการของประชาชน

ในท้องถิ่นและประชาชนมิได้มีส่วนร่วมเสนอความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและได้รับผลประโยชน์อาจให้ความร่วมมือต่อไปแต่ถ้าประชาชนเห็นว่าไม่เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นเท่าที่ควรก็จะล้มเลิกการมีส่วนร่วม

4. ระดับ 4 มีส่วนร่วมปานกลาง ทางราชการจะทำการสอบถามหรือสัมภาษณ์ประชาชนถึงความต้องการทางด้านป่าไม้ของท้องถิ่น และสภาพข้อเท็จจริงของสุขภาพทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นอยู่ แล้วทางราชการจะนำข้อมูลที่ได้เหล่านี้ไปทำการกำหนดแผนงานเพื่อให้ประชาชนปฏิบัติตาม ซึ่งแผนงานที่กำหนดขึ้นบางครั้งก็อาจไม่ตรงตามความประสงค์

5. ระดับ 5 มีส่วนร่วมค่อนข้างสูง ทางราชการจะมีการยอมรับ ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมค่อนข้างสูงโดยการเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับปัญหาทางด้านทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้น รวมทั้งแนวทางการแก้ปัญหา ความประสงค์ของประชากรทางด้านทรัพยากรป่าไม้ชุมชน แต่การตัดสินใจการกำหนดแผนงานจริง ๆ ยังขึ้นอยู่กับอำนาจและเจ้าหน้าที่ของทางราชการ

6. ระดับ 6 มีส่วนร่วมสูง ทางราชการจะเปิดโอกาสอย่างมากให้ประชาชนในการแสดงความคิดเห็น ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชนจากประชาชนโดยใกล้ชิด การดำเนินการป่าไม้ชุมชน ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของประชาชนเองว่า จะแก้ไขปัญหาด้านป่าไม้ชุมชนอย่างไร แต่ก็มีบางส่วนของทางราชการยังใช้อำนาจหน้าที่เข้ามารับบทบาทต่อการกำหนดแผนงานนี้ด้วย

7. ระดับ 7 มีส่วนร่วมในอุดมคติ ประชาชนในท้องถิ่นจะร่วมมือกันการดำเนินการป่าไม้ชุมชนด้วยตนเองโดยตลอด นับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดการดำเนินงาน เป็นการอาศัยพื้นฐานความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น จึงได้รับการร่วมมือจากประชาชนเป็นอย่างดี ราชการอาจเข้ามามีส่วนร่วมบ้าง ในแง่ของการช่วยเหลือหรือสนับสนุนสิ่งที่เกินความสามารถของประชาชนเท่านั้น

6. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

การสื่อสารมุ่งที่จะทำให้ความคิดความเข้าใจของผู้อื่นเหมือนกับความคิดความเข้าใจของเรา หรือทำอะไรจึงจะสื่อความรู้สึกนึกคิดของเราไปสู่ความคิดของผู้อื่นได้ โดยให้มีความรู้สึกนึกคิดตรงกับเรา มีนักวิชาการและผู้รู้ต่างก็ให้ความหมายของการสื่อสารไว้อย่างหลากหลายแต่ให้ความหมายที่ใกล้เคียงกัน

เกษม ศิริสัมพันธ์ (2512) อ้างในวิชา คำรณเกียรติศักดิ์ ได้นิยามความหมายของการสื่อสารว่า คือ การที่มนุษย์ติดต่อข่าวสาร ข้อเท็จจริง ความคิดเห็น และทำที่ต่างๆจากบุคคลหนึ่งหรือหลายคนไปยังอีกคนหนึ่งหรือหลายคน

วิรัช ลภีรัตนกุล (2516) กล่าวว่า การสื่อสารคือกระบวนการส่งผ่านหรือสื่อความหมายระหว่างบุคคล สังคม หรืออาจให้คำนิยามง่าย ๆ ว่าการติดต่อสื่อสารหมายถึงศิลปะแห่งการถ่ายทอดข่าวสาร ความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง

Kelsey & Hearne (1963) ให้ความหมายว่า การสื่อสารเป็นขบวนการถ่ายทอดความคิด ทักษะหรือความถนัด จากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่งอย่างถูกต้อง

Lionberger & Gwin (1982) กล่าวว่า การสื่อสารคือการสร้างความเข้าใจระหว่างผู้ส่งข่าวสารและผู้รับซึ่งส่วนมากกระทำโดยใช้ถ้อยคำ แต่สามารถกระทำได้โดยวิธีทางอื่นเช่นการแสดงกริยาหรือการแต่งตัว

Leagans (1971) ได้ขยายความของการสื่อสารมากขึ้นโดยกล่าวว่า การสื่อสารคือขบวนการซึ่งบุคคลสองคนหรือมากกว่าแลกเปลี่ยนความคิด ความจริง ความรู้สึก หรือความประทับใจ เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันทั้งด้านความหมายของข่าวสารและวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร หากบุคคลสองคนหรือมากกว่าได้พยายามปรับความรู้สึกนึกคิด มีความพยายามร่วมกันแล้วย่อมสื่อสารกันได้

Winfield (1957) กล่าวว่า การสื่อสารคือการเคลื่อนย้ายความรู้ไปยังบุคคลต่างๆเพื่อให้บุคคลเหล่านั้นกระทำการอันเป็นประโยชน์ การกระทำเหล่านั้นอาจเป็นการปรับปรุงสิ่งเล็กๆน้อยๆในการทำงานหรือก่อให้เกิดประโยชน์อันใหญ่หลวง เช่นการสร้างควมสามัคคีในชาติ การสื่อสารจึงเป็นขบวนการเรียนรู้ซึ่งประกอบด้วย 1)ผู้สอน 2)ข่าวสาร 3)ช่องทางส่งข่าวสาร 4)ผู้ฟังหรือผู้เรียนรู้ 5)ผลของการเรียนรู้

Singh (1981) ให้ความหมายของการสื่อสารว่า คือขบวนการถ่ายทอดความคิด วิทยาการใหม่ ๆ หรือข่าวสารจากแหล่งข่าวสาร ไปยังผู้ใช้ขั้นสุดท้าย เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้รับข่าวสารให้เป็นไปตามประสงค์ การสื่อสารเป็นขบวนการต่อเนื่องอันประกอบไปด้วยส่วนประกอบพื้นฐานคือ 1)ผู้ส่งข่าวสาร 2)ข่าวสาร 3)ช่องทางการส่งข่าวสาร และ4)ผู้รับข่าวสาร

จากความหมายที่ผู้รู้ต่าง ๆ ให้นำนั้นสามารถสรุปได้ว่าการสื่อสารนั้น เป็นขบวนการซึ่งประกอบไปด้วยผู้ส่งข่าวสาร ข่าวสาร ช่องทางข่าวสารและผู้รับข่าวสาร โดยผู้ส่งข่าวสารมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งในการส่งข่าวสาร การสื่อสารของบุคคลจะเข้าใจมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับขอบเขตของความรู้ พื้นฐานประสบการณ์ของผู้รับและผู้ส่งข่าวสาร นอกจากนี้การสื่อสารที่จะให้ได้ผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ควรประกอบด้วยหลักสำคัญ 7 ประการ ซึ่ง Cutlip&Center อังในวิทยาดังการศึกษาศึกได้กล่าวไว้คือ

1. ความเชื่อถือ (Credibility) การสื่อสารจะได้ผลต้องเริ่มต้นด้วยบรรยากาศแห่งความเชื่อถือ ไว้วางใจ ผู้รับต้องเชื่อถือผู้ให้ข่าวสารหรือแหล่งข่าวสารจึงจะมีความมั่นใจหรือเต็มใจรับฟังข่าวสารนั้น

2. ความเหมาะสม กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม (Context) การสื่อสารที่ดีต้องมีความเหมาะสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมและสภาพสังคม เครื่องมือสื่อสารเป็นเพียงสิ่งประกอบแต่ความสำคัญอยู่ที่ทำที่ ภาษา พฤติกรรมที่เหมาะสมกับสภาพสังคม วัฒนธรรมของหมู่ชนหรือสภาพแวดล้อมนั้น ๆ

3. เนื้อหาสาระ (Content) ข่าวสารที่ดีจะต้องมีความหมายสำหรับผู้รับคือมีสาระประโยชน์สำหรับกลุ่มชนนั้น ๆ หรือมีสิ่งที่เขาได้ประโยชน์ บางเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อชนกลุ่มหนึ่งมากแต่อาจจะไม่มีสาระกับคนบางกลุ่ม

4. ความสม่ำเสมอต่อเนื่อง (Continuity and Consistency) การสื่อสารจะได้ผลต้องส่งบ่อยๆ ติดต่อกันเป็นการซ้ำ เพื่อเตือนความทรงจำและความสม่ำเสมอ ที่ยังคงตรงแน่นอน

5. ช่องทางข่าวสาร (Channels) ข่าวสารจะเผยแพร่ได้ดีต้องส่งให้ถูกช่องทางของการสื่อสารนั้นๆ โดยมองหาวิถีทางที่เปิดรับข่าวสารที่เราจะส่ง และส่งถูกสายงาน

6. ชีคความสามารถของผู้รับ (Capability of Audience) การสื่อสารที่ดีว่าได้ผลนั้นต้องทำให้ผู้รับข่าวสารใช้ความพยายามน้อยที่สุด ดังนั้นในการสื่อสารต้องพิจารณาขีดความสามารถในการรับข่าวสารของผู้รับซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น นิสัย ความรู้ พื้นฐานที่ช่วยให้เข้าใจทักษะในการสื่อสาร ความสามารถในการใช้ภาษา

7. ความแจ่มแจ้ง (Clarity) ข่าวสารต้องง่าย ชัดเจน กระชับรัด ใช้ภาษาที่ผู้รับเข้าใจ คือใช้ภาษาของเขา ศัพท์ที่ยากและสูงไม่มีประโยชน์ มีความมุ่งหมายเดียวอย่าให้คลุมเครือหรือมีความหมายหลายแง่ ยิ่งข่าวสารที่ต้องถูกส่งผ่านหลาย ๆ ทอดยิ่งต้องระมัดระวังมาก

(Cutlip & Center, 1978 หน้า 34-35)

ดังนั้นในการดำเนินงานด้านชุมชนไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมใดๆก็ตามต้องคำนึงถึงความสำคัญของการสื่อสารเป็นอันดับแรกเพราะจะเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญว่ากิจกรรมนั้นจะบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

(RESEARCH METHODOLOGY)

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษาบ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์คือ

1. เพื่อถอดบทเรียนทั้งในแง่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติในระบบการจัดการป่าชุมชนของทางราชการและชุมชน
2. เพื่อพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

เพื่อให้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ จึงจำเป็นต้องอาศัยการวิจัยแบบเจาะลึก เพื่อให้ได้มาซึ่งความจริงของกระบวนการในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนจากภาครัฐและชุมชน สำหรับนำมาถอดเป็นบทเรียนและนำไปสู่แนวคิดและวิธีปฏิบัติในพื้นที่วิจัยโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1.ขอบเขตของการศึกษา

ก.ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ในเบื้องต้นผู้วิจัย ได้ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิเกี่ยวกับการจัดการด้านป่าชุมชนทั้งในส่วนองภาครัฐและชุมชนจาก เอกสาร ตำรา บทความ ตลอดจนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Study) ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้แล้วด้วยจุดประสงค์และกลุ่มประชากรศึกษาที่แตกต่างกัน เพื่อนำมาประกอบในการกำหนดกรอบความคิดในการวิจัย

ข.การสำรวจข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่วิจัยและพื้นที่ศึกษาซึ่งกำหนดไว้ในกรอบการวิจัย

ผู้วิจัยและทีมได้เดินทางไปศึกษาการดำเนินงานกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐจำนวน 3 หมู่บ้าน โดยได้ข้อมูลมาจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ซึ่งได้แจ้งรายชื่อหมู่บ้านให้ทีมวิจัยทราบ คือบ้านห้วยไซเหนือ บ้านห้วยไซกลาง และบ้านห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน

สำหรับหมู่บ้านที่ทีมวิจัยได้ศึกษาจากเอกสารและองค์ประกอบอื่นซึ่งเป็นที่ยอมรับว่ามีศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนจนประสบผลสำเร็จเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป คือบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองลำพูน และหมู่บ้านซึ่งเคยดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนในช่วงระยะเวลาหนึ่งแต่ไม่ประสบผลสำเร็จคือบ้านสันปูลุย หมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน รวมเป็น 2 หมู่บ้านที่ทีมวิจัยได้เข้าไปศึกษาและถอดบทเรียนเพื่อนำมาปรับใช้กับพื้นที่วิจัยคือบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

2. สถานที่ดำเนินการวิจัย แบ่งเป็นสองส่วนคือ

2.1 บ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ถือว่าเป็นพื้นที่เป้าหมายสำหรับการดำเนินการวิจัย ซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งสำหรับดำเนินกิจกรรมต่างๆตามแผนปฏิบัติการที่ได้ร่วมกันกำหนดจากการถอดบทเรียนต่าง ๆ ที่ได้มาและร่วมกับชาวบ้านหาแนวทางสำหรับหมู่บ้าน

2.2 พื้นที่เป้าหมายซึ่งทีมวิจัยได้เข้าไปถอดบทเรียนคือพื้นที่ดำเนินการด้านป่าชุมชนของภาครัฐคือ บ้านห้วยไซเหนือ บ้านห้วยไซกลาง และบ้านห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน นอกจากนี้ยังมีพื้นที่เป้าหมายซึ่งดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนประสบผลสำเร็จคือบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองลำพูน และพื้นที่บ้านสันปูเลย หมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน ซึ่งเคยดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ

2.3 พื้นที่หมู่บ้านใกล้เคียงกับบ้านหนองผึ่งซึ่งมีพื้นที่แนวเขตป่าเชื่อมติดต่อกันและอยู่ในพื้นที่ปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ

3. กลุ่มคนเป้าหมายและทีมวิจัย

3.1 นักวิจัยหลัก ประกอบด้วยหัวหน้าโครงการวิจัยและนักวิจัยซึ่งเป็นข้าราชการประจำสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ข้าราชการครูจากโรงเรียนทาขุมเงินวิทยาคาร จำนวนทั้งหมด 8 คน

3.2 นักวิจัยพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำชาวบ้านหนองผึ่งจำนวน 4 คน

3.3 กลุ่มคนที่ร่วมดำเนินการประกอบด้วยชาวบ้านหนองผึ่งทั้งหมดและเครือข่ายประชาชนในพื้นที่ตำบลทากาศที่เข้าร่วมกิจกรรมด้านป่าชุมชน

3.4 คณะวิทยากรหรือผู้มีส่วนในการเสริมความรู้ ได้แก่เจ้าหน้าที่ซึ่งมีความรู้ในด้านกิจกรรมชุมชนจาก สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดลำพูน เจ้าหน้าที่ศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคเหนือ เจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ปรึกษาชาวบ้านในด้านป่าชุมชน

3.5 ผู้สนับสนุน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน องค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ ศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคเหนือ โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

4. การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นที่สำหรับถอดบทเรียน

4.1.1 ทีมวิจัยหลักได้เดินทางเข้าไปในพื้นที่บ้านห้วยไซเหนือ บ้านห้วยไซกลาง และบ้านห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำของหมู่บ้านตลอดจนชาวบ้านบางคน โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบบังเอิญ (Accidental) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่คละเคล้ากันไปและใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุด โดยใช้เวลาในการเดินทางเข้าพื้นที่ประมาณ 2 เดือน (สัปดาห์ละ 3 วัน) แล้วนำข้อมูลที่ได้มารวบรวมกันวิเคราะห์ถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชนในส่วน of ภาครัฐ

4.1.2 เมื่อได้ข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ดำเนินการด้านป่าชุมชนของภาครัฐแล้ว ทีมวิจัยได้เดินทางเข้าพื้นที่บ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน เพื่อศึกษาถึงการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนซึ่งถือว่าเป็นชุมชนที่ประสบผลสำเร็จและมีชื่อเสียง อีกทั้งผู้วิจัยมีความคุ้นเคยกับชาวบ้านในชุมชนนี้เป็นอย่างดี เพราะเคยเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนมาก่อน เมื่อได้ข้อมูลในส่วนของชุมชนที่ถือว่าประสบผลสำเร็จแล้ว ทีมวิจัยได้เดินทางเข้าพื้นที่บ้านสันปูเลย หมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน เพื่อศึกษาถึงกระบวนการจัดการป่าชุมชนที่ไม่ประสบผลสำเร็จ โดยให้การสัมภาษณ์เชิงสังเกต จากชาวบ้านแบบบังเอิญ และกลุ่มผู้นำบางส่วน เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งเคยดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนมาช่วงระยะเวลาสั้นๆ และล้มเหลวโดยชาวบ้านส่วนใหญ่ จึงต้องมีความระมัดระวังในด้านการสัมภาษณ์เพื่อไม่ให้ชาวบ้านเกิดความระแวงและไม่ให้ความร่วมมือ นอกจากนี้ทีมวิจัยยังได้สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ฝ่ายปกครอง และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นรวมถึงการตรวจสอบเอกสารทางราชการที่เกี่ยวข้อง

4.1.3 นำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาร่วมกันวิเคราะห์ในทีมวิจัยเพื่อสรุปทริเียนและหาแนวทางสำหรับพื้นที่วิจัย โดยขั้นตอนนี้ใช้เวลารวมทั้งหมดประมาณ 3 เดือน

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่วิจัย

4.2.1 การทำความรู้จักชุมชน ผู้วิจัยได้เข้าไปทำความรู้จักกับกลุ่มผู้นำชุมชนก่อนโดยผ่านทีมวิจัยหลักซึ่งมีอาชีพรับราชการและมีพื้นที่ทำกินอยู่ภายในหมู่บ้านซึ่งทราบความต้องการของกลุ่มผู้นำในด้านการรักษาป่าของบ้านหนองผึ่ง แต่ไม่รู้ที่จะเริ่มต้นอย่างไร เมื่อได้รู้จักและคุ้นเคยกับกลุ่มผู้นำแล้วจึงได้นำแนวทางที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลด้านต่างๆ เกี่ยวกับป่าชุมชนมาร่วมหารือและหาแนวทางปฏิบัติร่วมกันโดยผู้วิจัยไม่ได้บอกให้นักวิจัยพื้นที่ทราบว่าการดำเนินงานขณะนี้เป็นการวิจัย แต่เป็นการหาแนวทางร่วมกันเพื่อจะค้นหาวิธีการรักษาป่าให้กับชาวบ้านหนองผึ่ง

4.2.2 เมื่อกลุ่มผู้นำเข้าใจและเห็นด้วย จึงได้ขยายผลไปสู่ชาวบ้าน โดยการจัดเวทีร่วมกันในหมู่บ้านเพื่อค้นหาความต้องการ สิ่งที่คาดหวัง และแนวทางที่เป็นไปได้สำหรับการพัฒนาบ้านหนองผึ่งโดยใช้ป่าชุมชนเป็นหลักในการพัฒนา ซึ่งชาวบ้านได้ร่วมกันหาแนวทางอย่างกว้างขวางจนได้แผนปฏิบัติการในที่สุด

4.2.3 อย่างไรก็ตามเมื่อได้แผนปฏิบัติการ และเริ่มดำเนินกิจกรรมไปตามขั้นตอนแล้วผู้วิจัยเริ่มทำความเข้าใจกับนักวิจัยพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำเพื่อให้ทราบว่าการดำเนินกิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัย สาเหตุที่ไม่ได้แจ้งให้ทราบตั้งแต่เริ่มต้นเพราะเกรงว่าจะทำให้เกิดความยุ่งยากและเข้าใจได้ลำบาก ซึ่งผู้วิจัยจะใช้ช่วงระยะเวลาของการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัยเพื่อใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยสภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชนครั้งนี้ ได้กำหนดประเด็นการวิเคราะห์ดังนี้

1.การวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงความเข้าใจในเรื่องป่าชุมชนของบุคคลกลุ่มต่างๆที่มีความผูกพันกับป่าและวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับป่า คือ 1) กลุ่มพนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า 2) กลุ่มชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่า และ 3) กลุ่มนักวิชาการ นักคิดทางสังคม ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวข้องกับป่า

2.การวิเคราะห์ถึงบทบาทของผู้นำ เพื่อชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของผู้นำในชุมชน ซึ่งมีบทบาทในการกำหนดทิศทางในการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมหรือการกำหนดทำที่ของผู้นำในหลายลักษณะ ทั้งในด้านการติดต่อประสานงานกับองค์กรภายนอกชุมชน การประนีประนอมกับเหตุการณ์หรือสถานการณ์ต่างๆที่กระทบต่อชุมชน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวเป็นพลวัตรอย่างต่อเนื่อง

3.การวิเคราะห์ถึงกระบวนการสื่อสารซึ่งเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ตลอดจนองค์กรที่เกี่ยวข้องใช้ในการสื่อสารเพื่อทำความเข้าใจกับชาวบ้านในกิจกรรมด้านป่าชุมชน

4.การวิเคราะห์ถึงเครือข่ายการเรียนรู้และเครือข่ายสังคมของผู้นำชุมชนกับผู้มีอำนาจและอิทธิพลภายนอกชุมชน โดยจะวิเคราะห์ถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นกับผู้นำชุมชนเมื่อมีการนำเอาการวิจัยเข้ามาสู่พื้นที่ และวิเคราะห์ถึงเครือข่ายสังคมที่กลุ่มผู้นำสามารถประสานกันภายในชุมชนและขยายผลออกไปสู่สังคมภายนอกชุมชน เพื่อแสวงหาความร่วมมือกับชุมชนอื่นซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำความสำเร็จมาสู่กระบวนการรักษาป่าชุมชนในที่สุด

5.การวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญในการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นพลวัตรที่สำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นไปตามทิศทางที่ต้องการ

ในการแสดงผลและรายงานการวิจัยจะใช้สถิติเชิงพรรณนาอย่างง่าย เพื่อแสดงผลการวิจัยในครั้งนี้

เหตุผลในการเลือกพื้นที่วิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่วิจัยเนื่องจาก

1. เป็นพื้นที่ชายขอบที่อยู่ติดกับพื้นที่อนุรักษ์หวงห้ามเด็ดขาดของทางราชการ (ติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาเมือง) ซึ่งไม่อนุญาตให้มีการทำประโยชน์ในทุกมิตี ซึ่งสามารถใช้เป็นตัวแทนของพื้นที่ต่าง ๆ ที่มีปัญหาเรียกร้องกันในปัจจุบันระดับหนึ่ง

2. เป็นพื้นที่ซึ่งปราศจากการเข้ามาดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชน ทำให้สามารถใช้เป็นพื้นที่ทดลองได้โดยไม่มีปัจจัยอื่นเข้ามาเป็นตัวแปรที่ส่งผลกระทบต่อผลของการวิจัย

3. กลุ่มผู้นำชุมชนมีความปรารถนาที่จะดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนอยู่แล้ว เพียงแต่ยังหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ จึงเป็นพื้นที่ซึ่งเหมาะสมในการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) พื้นที่หนึ่ง

4. เป็นชุมชนที่สามารถประสานงานและขยายเครือข่ายออกไปได้ในขณะที่ทำการวิจัย เนื่องจากมีพื้นที่ชายขอบที่เป็นลักษณะเดียวกันเชื่อมติดต่อกันเป็นผืนเดียวกันประมาณ 8 หมู่บ้าน ทำให้สามารถขยายผลและหาความร่วมมือในระดับตำบลได้ในขณะที่ทำการวิจัย

5. มีความสะดวกในการเก็บข้อมูลและได้รับความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมซึ่งใช้ระยะเวลานานเป็นอย่างดี เมื่อได้มีการทำความเข้าใจกับชุมชนแล้ว

6. การคมนาคมสะดวกสามารถเดินทางเข้าพื้นที่วิจัยได้ทุกฤดูกาล

7. ทีมวิจัยคาดหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัยไปตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้ระยะหนึ่งจะสามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้สำหรับนักวิจัยพื้นที่และสามารถขยายผลไปสู่ชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง

บทที่ 4

ผลการวิจัยและวิจารณ์

(RESULTS AND DISCUSSION)

การวิจัยครั้งนี้ ต้องการศึกษาดังการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน เพื่อให้สามารถเข้าใจประเด็นของการศึกษาอย่างลึกซึ้ง จึงได้แบ่งข้อมูลในการศึกษาออกเป็น 4 ตอน คือ

ตอนที่ 1 บทเรียนจากการดำเนินงานกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชน ซึ่งประสบความสำเร็จและล้มเหลว เพื่อนำไปสู่กระบวนการสังเคราะห์บทเรียนที่ได้รับ และนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานกิจกรรมสำหรับพื้นที่วิจัยต่อไป

ตอนที่ 2 สภาพทั่วไปของชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่วิจัย ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพภูมิศาสตร์ การคมนาคม การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของชุมชน

ตอนที่ 3 ผลที่เกิดขึ้นตามแผนปฏิบัติการวิจัยในชุมชน

ตอนที่ 4 การวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย

ตอนที่ 1 บทเรียนที่ได้จากการดำเนินงานกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชน

การดำเนินงานด้านป่าชุมชนไม่ว่าจะโดยภาครัฐหรือชุมชนยังไม่สามารถระบุได้ว่ามีจุดเริ่มต้นเมื่อไหร่ แต่ตามสภาพความเป็นจริงป่าชุมชนเป็นประเพณีปฏิบัติที่มีมาช้านานโดยเฉพาะในด้านชุมชนแล้วชีวิตของคนไทยและป่ามีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดตลอดมา หากจะมองในมิติประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ราษฎรได้รับการสนับสนุนให้บุกเบิกแผ้วถางป่าเพื่อใช้เพาะปลูก โดยได้รับการสมสิทธิ์ในพื้นที่เหล่านั้นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย หลังจากที่มีการเซ็นสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 และมีการเปิดทำการค้ากับประเทศตะวันตกเพิ่มมากขึ้น ความต้องการผลิตข้าวของไทยทำให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากรัฐบาล การแผ้วถางป่าเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นและเชื่อมโยงมาจนถึงปัจจุบันซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลงเป็นจำนวนมาก แต่ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับชุมชนก็ไม่สามารถแยกขาดจากกันได้จากอดีตที่เคยได้รับการสนับสนุนจากรัฐในฐานะผู้บุกเบิกก็เปลี่ยนสถานะมาเป็นผู้ถูกรุก การเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเกิดขึ้นทั่วทั้งประเทศในขณะเดียวกันภาครัฐก็พยายามที่จะรักษาพื้นที่ป่าเอาไว้โดยอาศัยมาตรการทางกฎหมายอย่างเข้มข้น แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนท่าที เมื่อสถานการณ์เริ่มเปลี่ยนไปดังเช่นวิวัฒนาการด้านป่าชุมชนของภาครัฐที่จะได้นำเสนอต่อไป

วิวัฒนาการด้านป่าชุมชนของภาครัฐ

สถานการณ์ด้านป่าไม้ก่อนมีการสถาปนากรมป่าไม้

แต่เดิมส่วนใหญ่ของประเทศไทยปกคลุมด้วยป่าไม้เพราะจากหลักฐานประมาณหนึ่งร้อยปีมานี้เองพบหลักฐานว่ามีช้างป่าฝูงใหญ่พ่นพ้านอยู่แถบบางกะปิ (84 ปี กรมป่าไม้ หน้า 7) ซึ่งปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนอย่างหนาแน่นที่สุดแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร สำหรับสถานการณ์ป่าไม้ก่อนปี พ.ศ.2426 จะเป็นอย่างไร ไม่มีหลักฐานใด ๆ ปรากฏ แต่ไม้สักกลายเป็นไม้ที่มีคุณค่าที่สุดในทางการค้า ด้วยความดีเด่นเฉพาะตัว ประวัติการป่าไม้ของประเทศจึงมักจำกัดวงอยู่แต่เฉพาะเรื่องไม้สักเท่านั้น

ในสมัยเจ้าขุนมูลนายก่อนการก่อตั้งกรมป่าไม้ บรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือเป็นเจ้าของป่าไม้สักแต่เพียงผู้เดียว และป่าไม้เหล่านี้ไม่ใช่มรดกตกทอดของเจ้านายแต่ได้รับมอบจากเจ้าหลวงในสมัยใดสมัยหนึ่งจากการกระทำคุณงามความดีหรือตามเชื้อวงศ์ เฉพาะตัวเจ้าหลวงเองนั้นเป็นผู้ครอบครองป่าผืนใหญ่ที่สุดและดีที่สุดและยังเป็นเจ้าของป่าสักทั้งหมดในท้องที่ตามศักดิ์อีกด้วย

การทำไม้สักในระยะแรกเริ่มส่วนใหญ่ดำเนินการโดยชาวพม่าและชาวไทยใหญ่ร่วมกับชาวจีนและพ่อค้าท้องถิ่นบางคน คนเหล่านี้ได้รับอนุญาตในรูปแบบต่างๆจากเจ้านายและทำไม้โดยไม่มีระเบียบแบบแผนไม่สม่ำเสมอ บุคคลแรกที่สังเกตเห็นช่องทางที่จะทำการค้าไม้สักไทยในต่างประเทศคือหมอมออเมริกัน ชื่อ ชิค (Dr.M.A. CHEEK) โดยการนำทางให้บริษัทสำคัญ ๆ ในยุโรปหลายบริษัทเข้ามาทำธุรกิจ การเข้ามาของบริษัทเหล่านี้ เป็นสิ่งหนึ่งที่เพิ่มความยุ่งเหยิงในการทำไม้ซึ่งมีอยู่แล้ว ทั้งนี้เพราะพอเริ่มเข้ามาก็มีการแย่งกันขอสิทธิเข้าทำไม้ในป่าให้มีจำนวนมากขึ้นและได้ป่าที่ดีกว่าจากเจ้านายในท้องถิ่น (84 กรมป่าไม้ อ้างแล้ว) และตั้งแต่ประมาณปี 2436 ได้มีการพยายามที่จะควบคุมการทำไม้ให้ถูกต้องโดยนำเข้าไปรวมในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและสยาม ค.ศ.1893 คือให้มีข้อห้ามคนในบังคับอังกฤษไม่ให้ทำไม้โดยไม่ได้รับอนุญาตลงทะเลเบียนที่ถูกต้องครบถ้วนและห้ามไม่ให้เจ้านายฝ่ายเหนืออนุญาตให้บุคคลทำไม้ในป่าเดียวกันเกินกว่าหนึ่งคน แต่ข้อห้ามข้อหลังไม่ได้ผลเนื่องจากเมื่อป่าไม้สักมีราคามากขึ้น เจ้านายต่าง ๆ ไม่อาจฝืนความเข้ายวนทางการเงินได้ จึงทำการแบ่งป่าให้ย่อยเล็กลง เพื่อให้ได้ค่าเปิดป่ามากขึ้น ป่าก็เริ่มทรุดโทรมลงเนื่องจากการทำไม้ไม่มีการควบคุมผู้รับอนุญาตในเรื่องวิธีการและจำนวนไม้ที่จะทำออกและเมื่อสัญญาเดิมสิ้นสุดลงก็อนุญาตให้ผู้ทำไม้รายใหม่เข้าทำไม้ในป่าเดิมซ้ำแล้วซ้ำอีก

สถานการณ์เช่นนี้ไม่เป็นผลดีแก่ทั้งสองฝ่าย ผู้รับอนุญาตได้รับความลำบากในการที่จะแข่งขันกันเพื่อให้เจ้านายพอใจ ซึ่งเมื่อทำได้สำเร็จ ความวิตกกังวลและค่าใช้จ่ายก็สูงขึ้นจึงมีความพยายามที่จะรักษาไว้ซึ่งสิทธิและผลประโยชน์ สถานการณ์นี้ทำให้ป่าไม้ถูกทำออกอย่างหนักและทรุดโทรมจากวิธีการทำไม้ที่ผิด ๆ ไม่ระมัดระวัง รายได้และค่าภาคหลวงส่วนของเจ้านายก็ลดต่ำลงกว่าที่คาดไว้มาก เนื่องจากมีการรวบไหลในการบริหารราชการมากซึ่งเจ้านายฝ่ายเหนือเองต้องรับผิดชอบในฐานะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ประจำดินตะเลียบปล่อยให้อยู่ในมือของผู้ได้บังคับบัญชา

ในสมัยนั้นการประทับตราค่าภาคหลวงทำกันในป่าและค่าภาคหลวงกำหนดไว้ในอัตรา 4 รูปี ต่อไม้ท่อนเล็กหนึ่งท่อน (ขนาดประมาณ 1.13 ลูกบาศก์เมตร) และ 8 รูปี ต่อไม้ท่อนใหญ่หนึ่งท่อน ค่าภาคหลวงครึ่งหนึ่งเป็นของพระคลังมหาสมบัติ และอีกครึ่งหนึ่งจะแบ่งเท่า ๆ กันระหว่างเจ้าหลวงกับเจ้าของป่าไม้ (เจ้านาย) นอกจากนั้นในการผูกเพาไม้ซึ่งต้องมาลงยังด่านภาษีที่ชัยนาท จะจัดเก็บภาษีอีกจำนวนหนึ่งเข้าพระคลัง

แบบสัญญาที่ใช้ในสมัยนั้นนอกจากจะมีการกำหนดอัตราค่าภาคหลวงและภาษีที่จะต้องจัดเก็บแล้วยังมีข้อกำหนดต่าง ๆ อีกดังนี้

1. ห้ามสับกันไม้สักขนาดต่ำกว่า 1.30 เมตร วัดโคยรอบ
2. จะต้องมีการบำรุงป่าหลังจากการทำไม้โดยการปลูกไม้สักหนึ่งต้นต่อไม้สักหนึ่งต้นที่ตัดลงไป
3. ห้ามการจุดไฟหรือการทำไร่เลื่อนลอย
4. อายุสัญญากำหนดไว้ 6 ปี หลังจากนั้นไม้ที่สับกันไว้หรือไม้ซึ่งทิ้งไว้ในพื้นที่จะตกเป็นของแผ่นดิน ยกเว้นไม้ที่ได้ประทับตราค่าภาคหลวงแล้ว
5. สัญญาจะโอนไม้ได้้นอกจากตกทอดไปยังทายาทตามกฎหมายในกรณีที่ได้รับอนุญาตเสียชีวิต (84 ปี กรมป่าไม้, อ้างแล้ว:9)

จากข้อสังเกตในแบบสัญญาจะพบว่าไม่มีการปฏิบัติตามพันธกรณีในสัญญาแต่อย่างใด เพราะไม่มีเจ้าหน้าที่ที่จะติดตามหรือตรวจสอบตามเงื่อนไข ผู้รับอนุญาตจึงไม่อาจทนต่อความเขี้ยวขวานที่จะตัดดวงกำไรจากการทำไม้ให้มากที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่ามีกรลักขโมยไม้อย่างมากมาย เพราะขาดการควบคุมทั้งด้านกำลังคนและกฎเกณฑ์ ตลอดจนระเบียบและกฎหมาย จึงเห็นว่ามี ความจำเป็นที่จะต้องมีความคุ้มครองป่าไม้อย่างมีระบบ โดยการสรรหาผู้ที่ได้รับการศึกษาทางด้านการป่าไม้มารับราชการโดยมีแนวคิดที่จะจัดตั้งหน่วยงานด้านการป่าไม้ขึ้นในประเทศไทย โดย กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ดูแลถ่วงดุลความคิดเห็นและได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เจรจาขอขียนตัว มร.เฮช.เอ.สเลด เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในกรมป่าไม้พม่า จากรัฐบาลอินเดีย และ มร.สเลดได้เดินทางมาถึงประเทศไทย เมื่อ พ.ศ.2438 ได้เริ่มปฏิบัติงานเกี่ยวกับไม้สักทันที เมื่อได้ศึกษาทุกแง่ทุกมุมแล้ว มร.สเลดได้เสนอรายงานต่อรัฐบาลไทย เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2439 ซึ่งข้อเสนอแนะของ มร.สเลด พอสรุปได้ดังนี้

1. สิทธิถือครองพื้นที่ป่าไม้ทั้งสิ้นควรเป็นของรัฐ
2. รัฐควรต้องครอบครองป่าสักที่มีค่าทั้งสิ้น และในขั้นสุดท้ายรัฐบาลควรยกเลิกการปันส่วนค่าภาคหลวงแก่เจ้านายฝ่ายเหนือเสียทั้งสิ้น แต่ให้ใช้จ่ายเงินเดือนที่เหมาะสมให้แก่

3. ควรยกเลิกการให้ราษฎรใช้ไม้สักโดยเสรี และพยายามส่งเสริมทุกวิถีทางให้มีการใช้ไม้อื่น ๆ แทน เพื่อให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์นี้ในลำดับแรกควรมีการหวงห้ามเฉพาะไม้สักก่อนการควบคุมไม้อื่น ๆ นอกจากไม้สักควรดำเนินการเมื่อแก้ไขปัญหาเรื่องไม้สักได้แล้ว

4. ควรตราพระราชบัญญัติป่าไม้เพื่อควบคุมการทำไม้ ส่งเสริมการควบคุมไม้ระหว่างนำเคลื่อนที่ให้ดีขึ้น การเก็บภาษีรายได้และการป้องกันรักษาป่าไม้โดยทั่วไป

5. การทำไม้เกินกำลังป่า เนื่องจากในขณะนั้นได้มีการทำไม้ออกจากป่าสักเกินกำลังป่ามากมายประมาณ 3 เท่าครึ่งของอัตรากำลังการผลิตปกติโดยประมาณ

มีข้อเสนอของมร.สเลตที่เด่นชัดอยู่ข้อหนึ่งคือเสนอให้ก่อตั้งกรมป่าไม้ ขึ้น โดยให้มีหน้าที่รับผิดชอบป่าไม้ทั้งสิ้นทั้งปวงโดยให้วางแผนป้องกันรักษาและพัฒนาป่าไม้ ควบคุมการนำไม้เคลื่อนที่ตลอดจนจัดเก็บรายได้ทุกชนิดทุกประเภททางด้านนี้ หลังจากรัฐบาลได้พิจารณาคำแนะนำของ มร.สเลตและได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว มร.สเลตจึงได้รับมอบหมายให้เป็นผู้นำคำแนะนำของตนเองมาดำเนินการด้วยตนเองทุกประการ กรมป่าไม้จึงถือกำเนิดขึ้นในวันที่ 18 กันยายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) โดยมี มร.สเลตเป็นเจ้ากรมคนแรก (84 ปี กรมป่าไม้ อ่างแล้ว) และนี่คือจุดเริ่มต้นของการรวมอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ไปยังศูนย์กลางอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดและเป็นระบบ โดยจะเห็นได้ว่าแนวคิดของ มร.สเลตนั้นเป็นการมองปัญหาทรัพยากรป่าแบบตะวันตกทั้งหมดเป็นการรวมอำนาจการตัดสินใจในเรื่องทรัพยากรไปไว้ที่ศูนย์กลางและมีมุมมองเพียงมิติเดียวเท่านั้นคือการมองว่าป่าเป็นแหล่งผลิตที่จะต้องให้ผลตอบแทนในด้านเศรษฐศาสตร์ที่เอื้อต่อการส่งออกเป็นหลัก การรื้อถอนสิทธิของประชาชนเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ก็เริ่มต้นตั้งแต่การถือว่าสิทธิการถือครองพื้นที่ป่าไม้ทั้งสิ้นควรเป็นของรัฐ แม้แต่สิทธิในการใช้ไม้สักของราษฎรก็กลายมาเป็นข้อห้าม เนื่องจากต้องการให้ไม้สักเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญเป็นอันดับสองรองจากข้าว

การดำเนินการด้านป่าไม้ภายหลังสถาปนากรมป่าไม้

การดำเนินการด้านป่าไม้ในยุคนั้นเป็นการดำเนินการที่ถอดแบบมาจากพม่าซึ่งอยู่ในบังคับของอังกฤษ โดยเฉพาะแผนการดำเนินงานต่างๆและการวางระบบราชการ แม้แต่ชื่อตำแหน่งทางราชการเช่น

1. Conservator of Forests = CF = เจ้ากรมป่าไม้
2. Deputy Conservator of Forests = DCF = ปลัดกรมป่าไม้
3. Assistant Conservator of Forests = ACF = ผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้
4. Extra assistant Conservator of Forests = EACF = รองผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้
5. Forest Ranger = FR = กำนันป่า
6. Forest Guard = FG = ผู้ใหญ่ป่า

นอกจากนี้มีการแบ่งส่วนราชการเป็น

1.Forest divisions = ภาคหรือกอง ผู้ดำเนินงานรับผิดชอบเรียกว่า Divisional forest officer หรือเจ้าพนักงานป่าไม้ภาค ผู้ดำรงตำแหน่งส่วนมากเป็นปลัดกรมป่าไม้ บางครั้งก็มีผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้รั้งตำแหน่ง

2.Forest sub- division = บริเวณผู้ดำเนินงานรับผิดชอบ สำหรับผู้ดำเนินงานรับผิดชอบ มีชื่อเรียกว่า Sub-divisional forest officer = พนักงานป่าไม้บริเวณ ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยหรือรองผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้

3.Forest Rangers = แขวง ผู้ดำเนินงานรับผิดชอบเรียกว่า Range forest officer = พนักงานป่าไม้แขวง ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นกำนันป่า

4. Forest Beats = ประจำป่า ผู้ดำเนินงานรับผิดชอบเรียกว่า Beat forest officer =พนักงานประจำป่า ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่ป่า

หลังจากที่ได้ตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี 2439 แล้ว การจัดการเกี่ยวกับกิจกรรมด้านป่าไม้นั้นจะขึ้นอยู่กับกรมป่าไม้ทั้งสิ้น โดยมีวิวัฒนาการขึ้นมาจากการอนุญาตให้ทำไม้จากเจ้านายมาเป็นกรมป่าไม้เป็นผู้อนุญาต ซึ่งมีทั้งการอนุญาตให้สัมปทานทำไม้ ทั้ง รายใหญ่ รายย่อย สัมปทานป่าบก ป่าชายเลน ต่างๆ การบริหารราชการก็ปรับเปลี่ยนไปตามยุคตามสมัย แต่จะสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า กรมป่าไม้ในยุคแรกนั้น จะเน้นในเรื่องการพัฒนาอุตสาหกรรมป่าไม้ในเรื่องการส่งออกเพื่อให้เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ รองลงมาจากข้าว ดังนั้นจึงมีการทำไม้กันอย่างมโหฬาร จนจะเดิวกันก็ไม่สามารถควบคุมการทำไม้ให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่กำหนด มักจะพบเห็นการกระทำผิดในเขตสัมปทานมาโดยตลอด การฟื้นฟูสภาพป่าก็ไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก ความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่าไม้จึงบังเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจากที่เคยอุดมสมบูรณ์ มีหลักฐานถึงฝูงช้างป่าที่ทุ่งบางกะปิ แต่เพียงเวลาประมาณ หนึ่งร้อยปีเศษเท่านั้นพื้นที่ป่าไม้หดหายห่างไกลจากกรุงเทพมหานครไปหลายร้อยกิโลเมตร และหดหายไปจากพื้นที่ชุมชนแทบทุกจังหวัดในประเทศไทยเป็นระยะทางหลายสิบหลายร้อยกิโลเมตรเช่นกัน ในอดีตพื้นที่ป่าไม้ของประเทศมียู้อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่จากเงื่อนไขและปัจจัยหลายประการที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะการขยายตัวของประชากร จนปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยเหลือเพียงประมาณร้อยละ 25.28 เท่านั้น (สถิติการป่าไม้ ปี 2542)

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วถึงสถานการณ์ป่าไม้ตั้งแต่ก่อนสถาปนากรมป่าไม้นั้น เน้นในเรื่องการจัดการด้านอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นด้านหลักและเพิ่งจะเริ่มตื่นตัวในการปลูกป่าทดแทนจริง ๆ ในรูปแบบของการปลูกสร้างสวนป่าในปี 2449 ที่ป่าแม่ป่าน อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ โดยใช้วิธีอาศัยชาวไร่ตามแบบพม่า (Tuangya system) ซึ่งคาดว่างไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังเท่าไร เพราะจากหลักฐานที่ บันทึกไว้ในปี 2496 เจ้าหน้าที่ป่าไม้เขตเชียงใหม่(นายพงษ์ โสโน พนักงานป่าไม้ตรีประจำสำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่) ได้รับคำสั่งให้ไปตรวจสภาพสวนสักทาชมภู จังหวัดลำพูน

ปรากฏจากที่ได้สอบถามราษฎรในท้องที่ว่าสวนสัคนั้นเดิมมีอยู่จริง แต่ถูกทำลายไปแล้วในระยะ สงครามโลกครั้งที่สอง โดยกองทหารได้เข้าไปตั้งหน่วยดำเนินงานในสวนสัคนั้นนี้ ขณะที่ไป ตรวจสอบ สวนสัคนั้นกลายเป็นแปลงเพาะยาสูบของเอกชนไปแล้ว (84 ปี กรมป่าไม้, อ้างแล้ว) และ เริ่มมีการปลูกสร้างสวนป่าสักขยาพื้นที่ออกไปเรื่อยๆตั้งแต่ปี 2468 ที่สวนแม่แฮด จังหวัดแพร่ พ.ศ.2472-2476 ขยายพื้นที่ไปจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง แม่ฮ่องสอน ต่อมาในปี 2484 ได้เริ่มจัดตั้ง สถานีทดลองวนกรรม และสวนพฤกษศาสตร์ขึ้นที่พุกแค จังหวัดสระบุรี ซึ่งการปลูกสร้างสวนป่า ของทางราชการได้มีวิวัฒนาการมาโดยตลอดและขยายจากสวนป่าไม้สักมาเป็นการปลูกป่าเพื่อ พัฒนาแหล่งต้นน้ำลำธาร การปลูกบำรุงรักษาจนกลายมาเป็นการรักษาป่าธรรมชาติที่มีรูปลักษณ์ แปลกใหม่ในสมัยปัจจุบันเช่น โครงการ FPT หรือโครงการปลูกและรักษาป่าเพื่อเฉลิมพระเกียรติ

จุดเริ่มต้นของป่าชุมชนตามความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ

ในช่วง ปี 2509-2513 ได้มีการโต้ตอบเป็นลายลักษณ์อักษรระหว่างนักวิชาการป่าไม้ของ กรมป่าไม้หลายครั้งเกี่ยวกับความพยายามในการที่จะวางโครงการทำไม้ให้ราษฎรในท้องถิ่นได้ใช้ ประโยชน์โดยตรง มีการเสนอบทความเกี่ยวกับ Community Forest ขึ้นในวงการป่าไม้ นอกจากนี้ นั้นก็มีคำภาษาอังกฤษอื่นๆที่นำมาใช้เช่น Village Supply, Village Supply Forest ซึ่งเน้นถึงการ จัดการป่าไม้เพื่อให้ราษฎรในท้องถิ่น อย่างไรก็ตามก็ได้มีการตระหนักว่าราษฎรควรมีการรวมกลุ่มเพื่อ ดูแล ป่าเอง แต่ยังไม่ได้ข้อยุติแต่อย่างใด และได้มีการประชุมขึ้นในกรมป่าไม้เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2513 เพื่อกำหนดหลักการเกี่ยวกับ Village Supply Forest โดยมีข้อสรุปเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของ การจัดการเพื่อผลิตไม้หลายประการคือ

- 1.เพื่อใช้สอยสำหรับราษฎรในท้องถิ่น เช่นสร้างบ้านฯ
- 2.เพื่อใช้สอยสำหรับประกอบกิจกรรมอุตสาหกรรมบางประเภทของผู้ขอรับอนุญาตทำ ไม้เอง เช่น ทำฟืนให้โรงงานน้ำตาล โรงงานทำโอ่ง
- 3.เพื่อใช้สอยสำหรับกิจการสาธารณูปโภค การกุศล และการใช้สอยตามความจำเป็นอื่นๆ อันมิใช่เพื่อการค้า

ในปี 2513นี้ กรมป่าไม้ได้แจ้งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดต่าง ๆ คัดเลือกพื้นที่ป่าเพื่อนำมาใช้ใน การจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว ซึ่งเรียกว่าโครงการป่าใช้สอยแบบ เอนกประสงค์ (การจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้:8) นอกจากนี้ยังมีโครงการที่มีลักษณะใกล้เคียงกับ การปลูกไม้ใช้สอยแบบเอนกประสงค์นี้อีกหลายโครงการเพียงแต่เปลี่ยนแปลงในเรื่องของชื่อ โครงการและปรับวิธีดำเนินการเล็กน้อยเท่านั้นเช่นโครงการ “อาสาพัฒนาปลูกป่าในฤดูฝน” (15 พค.-30 กย.20) ปรากฏผลงานเป็นที่น่าพอใจสามารถปลูกป่าได้รวมทั้งสิ้น 286,212.46 ไร่ รัฐบาล จึงกำหนดให้มีโครงการต่อเนื่องออกไปอีก 3 ปี ตั้งแต่ พ.ศ.2521-2523 โดยเรียกว่า “โครงการปลูก ไม้ยืนต้นแบบประชอาสา” ซึ่งการดำเนินการในระยะแรกเป็นไปด้วยดี แต่ในปีที่สาม กลับพบว่า

การดำเนินการอยู่ในสภาพที่ถดถอยโดยพบว่าเกิดจากการที่ราษฎรนำเอากล้าไม้ไปปลูกในพื้นที่ของตนเองเป็นส่วนใหญ่ทำให้ไม่สามารถทราบจำนวนพื้นที่ที่ปลูกได้อย่างแน่นอน (84 ปีกรมป่าไม้, อ้างแล้ว) และยังมีโครงการอื่นๆอีกมากมายที่มีลักษณะใกล้เคียงกันแต่เป็นการดำเนินงานตามแผนงานของกรมป่าไม้ทั้งสิ้น (การจัดการป่าชุมชน, กรมป่าไม้ :11-12) เช่น

1. โครงการปลูกป่าไม้พื้นและไม้ใช้สอย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาป่าไม้ที่สูงตามแผนพัฒนาเกษตรภาคเหนือ ตามโครงการเงินกู้จากธนาคารโลก ดำเนินการโดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำ กรมป่าไม้ เริ่มดำเนินการในปี 2523 ระยะโครงการ 5 ปีโดยทำการปลูกไม้พื้นและไม้ใช้สอยเพื่อชุมชนชาวเขา

2. โครงการปลูกป่าไม้ใช้สอย เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาชนบทโดยมาตรการจัดการลุ่มน้ำพอง ตามความช่วยเหลือของ UNDP/FAO ระยะเวลา 5 ปี

3. โครงการทดลองและสาธิตการปลูกไม้ใช้สอย เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มตามความช่วยเหลือของ USAID ระยะเวลา 6 ปี

4. โครงการปลูกป่าพื้นสำหรับหมู่บ้าน ดำเนินการโดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำ ดำเนินการได้ 2 ปีก็หยุดโครงการ

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการของป่าชุมชนในภาครัฐนั้นจะเริ่มจากแนวคิดในเรื่องของการปลูกป่าเพื่อการใช้สอยเป็นด้านหลัก สำหรับแนวคิดสำคัญที่กรมป่าไม้ปรับนโยบายด้านการป่าไม้เพื่อตอบสนองต่อชุมชนนั้น น่าจะมาจากการได้ร่วมประชุมสภาการป่าไม้โลกครั้งที่ 8 เมื่อ ปี 2521 ณ กรุงจาการ์ ประเทศอินโดนีเซีย ในเรื่อง ป่าไม้เพื่อประชาชน ซึ่งผู้แทนกรมป่าไม้ (นายสมเพ็ง กิตินันท์ รองอธิบดีกรมป่าไม้) ได้กล่าวถึงผลการประชุมนี้ในการประชุมการป่าไม้ของประเทศไทย ต่อมาในปี 2525 มีการประชุม FAO/SIDA ที่กรุงจาการ์ ประเทศอินโดนีเซียว่าด้วยเรื่องการส่งเสริมการป่าไม้ (วนศาสตร์ชุมชน:4) และได้นำเอาแนวคิดในเรื่องนี้มาสู่แนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมขึ้นในกรมป่าไม้ในลักษณะของ โครงการพัฒนาและส่งเสริมความร่วมมือด้านป่าไม้หรือเรียกชื่อย่อว่าโครงการ พสป. ภายใต้การสนับสนุนของ UNDP/FAO/SIDA (Project on "Participatory Forestry Development Through Extension") การดำเนินงานในรูปแบบของโครงการ พสป.นี้ ได้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ใหม่ จากที่คุ้นเคยในด้านการป้องกันและปราบปรามโดยใช้อำนาจรัฐด้านเดียวก็เปลี่ยนยุทธวิธีใหม่โดยการเข้าหาประชาชนและพยายามดึงให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่ามากขึ้น ซึ่งจะมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในระดับอำเภอ และหน่วยติดตามสนับสนุนของสำนักงานป่าไม้เขตมาร่วมปฏิบัติงานบ้างเป็นครั้งคราว แต่การปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่ซึ่งคุ้นเคยต่อการปฏิบัติแบบเดิม (ใช้อำนาจรัฐ) ซึ่งมีการสืบทอดมาอย่างยาวนานก็ไม่ใช่เรื่องที่จะกระทำได้ง่ายๆถึงแม้ต่อมาจะได้พัฒนาขึ้นเป็นโครงการพัฒนาป่าชุมชนในปัจจุบันก็ยังไม่สามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน

ด้านนี้ให้ดำเนินงานไปตามวัตถุประสงค์ได้ สำหรับโครงการพัฒนาป่าชุมชนในปัจจุบันมีกิจกรรมของ แผนงานป่าชุมชนที่กรมป่าไม้กำหนดในภาพรวมดังนี้

1. การพัฒนาป่าชุมชน โดย

- ส่งเสริมประชาสัมพันธ์
- ประสานงานสนับสนุนจัดตั้งองค์กรป่าชุมชนหมู่บ้านละ 1 แห่ง
- สำรวจความเหมาะสมของชนิดไม้
- ส่งเสริมให้ราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมายจัดทำเรือนเพาะชำชำวคราว
- ส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน

2. กิจกรรมฝึกอบรม แยกเป็น 3 กิจกรรม

- สำนักงานป่าไม้เขตมีหน้าที่ฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน
- สำนักงานป่าไม้จังหวัดมีหน้าที่ฝึกอบรมราษฎรหมู่บ้านเป้าหมาย
- สำนักงานป่าไม้จังหวัดมีหน้าที่จัดเวทีชาวบ้าน

3. กิจกรรมสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลด้านป่าชุมชน โดยสำนักงานป่าจังหวัด

4. กิจกรรมติดตามและประเมินผล

สำหรับแผนการปฏิบัติงานและงบประมาณประจำปี 2542 งานพัฒนาป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ซึ่งได้รับจากกรมป่าไม้มีรายละเอียดดังนี้

1. หน่วยงานรับผิดชอบ สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน

2. พื้นที่ดำเนินงาน จำนวน 15 หมู่บ้าน แยกเป็น

- 2.1 ดำเนินงานปกติในรูปแบบงานพัฒนาป่าชุมชน จำนวน 7 หมู่บ้าน (หมายถึงการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการของกรมป่าไม้ที่กำหนดกิจกรรมให้ดำเนินงานตามที่สั่งการ)
- 2.2 ดำเนินการในรูปแบบโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน (Food Bank) จำนวน 8 หมู่บ้าน (เป็นแผนงานที่กรมป่าไม้คิดขึ้นมาเพิ่มเติมจากการดำเนินงานจากแผนปฏิบัติการปกติ)

3. ระยะเวลาดำเนินการ 1 ตุลาคม 2541-30 กันยายน 2542

4. กิจกรรม

4.1 กิจกรรมส่งเสริมการพัฒนาป่าชุมชน

ในกิจกรรมนี้เป็นการดำเนินงานตามขั้นตอนที่ถูกกำหนดมาจากกรมป่าไม้และต้องปฏิบัติตามขั้นตอนที่ถูกกำหนด ซึ่งสะท้อนให้เห็นระบบการคิดที่ถูกกำหนดขึ้นโดยส่วนกลางที่ไม่คำนึงถึงสภาพหรือความต้องการของท้องถิ่น เป็นการดำเนินงานทางเดียวที่ทำให้ชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วม สำหรับขั้นตอนนี้ถูกกำหนดขึ้นดังนี้

4.1.1 ประสานงานกับป่าไม้เขตท้องที่ เพื่อร่วมกันจัดทำแผนการปฏิบัติงานและตารางการปฏิบัติงานร่วมกับหน่วยส่งเสริมและเผยแพร่ป่าไม้เคลื่อนที่ของสำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่เพื่อออกไปส่งเสริมประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ให้ความรู้ กำเนาะนำ ติดตามผลการปฏิบัติงานและ

ประชุมประจำเดือน ซึ่งการดำเนินงานในลักษณะนี้เป็นการประสานงานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกันเท่านั้น ไม่ได้เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นการกำหนดแผนปฏิบัติการเพียงฝ่ายเดียวทำให้โอกาสที่ประสบผลสำเร็จมีน้อยมาก

4.1.2 ประสานงานกับอำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อสนับสนุนให้มีการจัดตั้งองค์กรด้านป่าชุมชน หมู่บ้านละ 1 องค์กร สำหรับเป็นแกนนำในการจัดการป่าชุมชนและป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ในส่วนขององค์กรป่าชุมชนเท่าที่ได้ตรวจเอกสารจากหนังสือราชการ และการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง พบว่าเป็นการรวมเอารูปแบบของโครงสร้างการทำงานต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในชุมชนแล้วแต่จัดรูปแบบของคณะกรรมการ โดยปล่อยให้ชุมชนดำเนินการคัดเลือกกันเอง โดยขาดการชี้แจงทำความเข้าใจกับชาวบ้านส่วนใหญ่ทำให้ดูเหมือนหนึ่งว่าทำให้เสร็จ ๆ ไปตามหนังสือสั่งการเพื่อรายงานว่าได้ดำเนินการแล้วเท่านั้น

4.1.3 ประสานงานกับอำเภอ, องค์การบริหารส่วนตำบล, กรรมการหมู่บ้าน, องค์กรป่าชุมชนเพื่อดำเนินการส่งเสริมพัฒนาป่าชุมชนดังนี้

(1) สำรวจความเหมาะสมของชนิดพันธุ์ไม้ที่ราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมายต้องการและหากเป็นหมู่บ้านเป้าหมายซึ่งดำเนินการในรูปแบบโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน (Food Bank) ให้คัดเลือกชนิดพันธุ์ไม้ป่ากินได้/ไม้ผลประมาณร้อยละ 50 และไม้ใช้สอยประมาณร้อยละ 50

ส่งเสริมและสนับสนุนให้กลุ่มราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมายร่วมกันจัดทำเรือนเพาะชำชั่วคราวในหมู่บ้านหรือในบริเวณใกล้เคียงพื้นที่ที่จะปลูกป่าชุมชนที่มีสภาพเหมาะสมหมู่บ้านละ 1 แห่ง เพื่อเตรียมการเพาะชำกล้าไม้สำหรับปลูกป่าชุมชนหรือป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนต่อไป

4.1.4 สนับสนุนประชาสัมพันธ์และเผยแพร่รวมทั้งส่งเสริมงานป่าชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมาย ปี 2540-2541

จะเห็นได้ว่าในกิจกรรม นี้จะถูกกำหนดขั้นตอนโดยฝ่ายราชการทั้งหมด ไม่มีช่องว่างจุดไหนให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมไม่ว่าจะเป็นกระบวนการคิด การวางแผน การปฏิบัติ หรือการประเมินผล เพราะจะถูกกำหนดโดยภาครัฐ แม้กระทั่งการจัดตั้งองค์กรซึ่งถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของการร่วมปฏิบัติการด้านรักษาป่า เพราะเพียงแต่สนับสนุนให้มีการจัดตั้งแต่ไม่มีวิธีการหรือกระบวนการดำเนินงาน ดังนั้นความเข้มแข็งขององค์กรที่ถูกจัดตั้งจึงไม่ยั่งยืนหรือขาดความเข้มแข็งและมักจะล้มเหลวในที่สุด โดยเฉพาะการสำรวจชนิดพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมในการปลูกหรือฟื้นฟูสภาพป่า ควรให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการสำรวจอย่างใกล้ชิด เพราะความต้องการหรือระบบนิเวศของพันธุ์พืชบางครั้งก็ไม่สามารถสัมพันธ์กันได้และไม่ควรกำหนดสัดส่วนที่ตายตัวออกมาเป็นค่าร้อยละ เนื่องจากสภาพพื้นที่หรือภูมิประเทศจริงกับอัตราส่วนที่กำหนดบางครั้งก็ไม่สัมพันธ์กัน การจัดตั้งเรือนเพาะชำขึ้นในหมู่บ้านนั้นหากมีการดำเนินการอย่างจริงจัง และทำความเข้าใจกับชาวบ้านให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ในการจัดทำนั้นก็น่าจะมีส่วนกระตุ้นให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกในการรักษาทรัพยากรป่าไม้อีกระดับหนึ่งเพราะชาวบ้านจะได้พบตั้งแต่การเตรียมพื้นที่

การเสาะหาเมล็ดเพื่อเพาะพันธุ์ ตลอดจนการดูแลรักษาและนำไปปลูกในที่สุด แต่จากหมู่บ้านที่ทีมวิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูลพบว่าไม่มีการดำเนินกิจกรรมในเรื่องนี้ แต่มีในโครงการเท่านั้น และยังพบว่ามีการตั้งเรือนเพาะชำขึ้นเป็นจุดเพื่อใช้สำหรับปักกล้าไม้ที่เสาะหาจากแหล่งอื่นเท่านั้น ทำให้ขั้นตอนการปลูกจิตสำนึกของชาวบ้านขาดไปอย่างน่าเสียดาย และถือว่าเป็นการดำเนินงานที่ต้องการให้เสร็จสิ้นไปตามแผนปฏิบัติงานที่ถูกกำหนดไว้แล้วเท่านั้น

4.2 กิจกรรมการฝึกอบรม

4.2.1 ประสานงานกับต้นสังกัดของเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่เป้าหมายเพื่อดำเนินการคัดเลือกเจ้าหน้าที่ของรัฐ (ซึ่งจังหวัดพิจารณาเห็นว่าเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานในหมู่บ้านเป้าหมาย) จำนวน 15 คน โดยให้จังหวัดรวบรวมรายชื่อเจ้าหน้าที่ดังกล่าว แจ้งให้ป่าไม้เขตเชียงใหม่ ทราบเพื่อดำเนินการต่อไป

4.2.2 การฝึกอบรมราษฎร

(1) ดำเนินการฝึกอบรมตัวแทนราษฎรที่คัดเลือกจากหมู่บ้านเป้าหมายงานปลูกพัฒนาป่าชุมชน ประจำปี 2542 หมู่บ้านละ 10คน รวม 70 คน

(2) ดำเนินการฝึกอบรมตัวแทนราษฎรที่คัดเลือกจากหมู่บ้านเป้าหมายงานตามนโยบาย โครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนประจำปี 2542 หมู่บ้านละ 10คน รวม 80 คน

(3) ดำเนินการจัดเวทีชาวบ้าน ตัวแทนราษฎรจากหมู่บ้านเป้าหมายงานพัฒนาป่าชุมชนประจำปี 2540 และปี 2541 หมู่บ้านละ 5 คน รวม 150 คน

ในกิจกรรมด้านการฝึกอบรมนี้ จากการศึกษาด้านเอกสารและสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องจะพบว่าเป็นการดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้เพียงฝ่ายเดียว ไม่ได้เชื่อมประสานเจ้าหน้าที่ภาคสนามของส่วนราชการอื่น เช่น เกษตร พัฒนาชุมชน ครุ ซึ่งได้รับการฝึกอบรมจากสำนักงานป่าไม้เขต (ตามข้อ 4.2.1) ซึ่งน่าจะเข้ามามีช่วยกิจกรรมด้านป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากมีการประสานงานที่ดี ดังนั้นควรพิจารณาถึงองค์กรหรือส่วนราชการที่เข้ามามีส่วนในเรื่องของป่าไม้อย่างจริงจังจึงจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงกว่าเท่าที่จะเป็น

สำหรับการฝึกอบรมราษฎรจะพบว่า เป็นการดำเนินงานที่ไม่น่าจะเกิดผลสำเร็จตามที่ตั้งจุดประสงค์ไว้ เพราะการคัดเลือกราษฎรเข้ารับการฝึกอบรมนั้น เป็นการแจ้งผ่านผู้นำชุมชน โดยใช้วิธีแจ้งให้ป่าไม้อำเภอในพื้นที่ทราบและป่าไม้อำเภอก็จะแจ้งผ่านที่ประชุมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประจำเดือน โดยกำหนดเงื่อนไขให้ผู้นำชุมชนไปพิจารณาแจ้งให้ลูกบ้านทราบ ลักษณะเช่นนี้เป็นการดำเนินการในระบบราชการเต็มรูปแบบโดยไม่คำนึงถึงความต้องการแท้จริงของชาวบ้าน จึงมักพบว่าการจับฉลากในหมู่บ้านเพื่อเข้ารับการฝึกอบรม มีการเรียกร้องค่าจ้างเข้ารับการฝึกอบรม ความมุ่งมั่นที่จะเข้ารับการฝึกอบรมจึงหาได้น้อยมาก ผลของการฝึกอบรมจึงไม่ก่อประโยชน์แต่อย่างใด โดยเฉพาะเทคนิคหรือหลักสูตรที่ใช้ในการฝึกอบรม ก็ค่อนข้างล้าหลัง มักจะกำหนด

หัวข้อวิชาและเชิญวิทยากรมาบรรยาย ซึ่งวิธีการเช่นนี้มักไม่ค่อยได้ผลเกิดความเบื่อหน่ายสำหรับผู้เข้ารับการฝึกอบรม จึงหาความสำเร็จอย่างยั่งยืนจากผลของการฝึกอบรมได้ยาก

ในการจัดเวทีชาวบ้าน โดยให้ตัวแทนจากหมู่บ้านเป้าหมายเข้าร่วมนั้น น่าจะเป็นวิธีการที่ได้ผลในระดับหนึ่ง ซึ่งหากเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องมีประสบการณ์หรือได้ผ่านการดำเนินกิจกรรมเช่นนี้มาบ้างแล้วนำไปปรับปรุงเพื่อใช้ในการดำเนินกิจกรรมในช่วงต่อไป ก็น่าจะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง เพราะแนวคิดในเรื่องการจัดเวทีชาวบ้านนี้ ควรจะดำเนินการอย่างมีระบบ โดยเฉพาะการเปิดประเด็นในเวทีชาวบ้านนั้นควรเป็นความต้องการที่จะแลกเปลี่ยนของชาวบ้านอย่างแท้จริง และวิทยากรที่เชิญเข้าร่วมนั้นควรจะต้องเปิดกว้างและมีความรอบรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับป่าอย่างลึกซึ้ง เนื่องจากผู้ดำเนินการยังขาดประสบการณ์ จากการที่ทีมวิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์จะพบว่าเป็นการเชิญวิทยากรมาบรรยายให้ความรู้และเปิดให้ราษฎรได้ซักถาม โดยเปลี่ยนสถานที่จากห้องประชุมมาเป็นเวทีกลางแจ้งเท่านั้น ทำให้ขาดการมีส่วนร่วมของผู้เข้ารับการฝึกอบรม ไม่สะท้อนถึงความต้องการที่แท้จริงของราษฎร

4.3 กิจกรรมการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลด้านป่าชุมชน (ให้ดำเนินการสำรวจตามแนวทางที่กำหนดไว้แล้ว)

4.4 กิจกรรมการติดตามประเมินผล

4.4.1 ประสานงานให้คำแนะนำและติดตามผลการดำเนินงานของราษฎร ในหมู่บ้านเป้าหมายที่รับผิดชอบ

4.4.2 ติดตามประเมินผลการดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่หมู่บ้านเป้าหมาย ปี 2540 และปี 2541

4.4.3 เข้าร่วมประชุมประจำเดือนตามที่กำหนดไว้ในตารางแผนการปฏิบัติงาน

ในส่วนของการติดตามประเมินผล เท่าที่ได้ศึกษาจากเอกสารการปฏิบัติงานย้อนหลังสามปี ของเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนนี้ ไม่พบว่ามีกระบวนการประเมินผลอย่างเป็นระบบ นอกจากเป็นการรายงานตามแบบที่ถูกกำหนดขึ้นเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่พบการวิจารณ์ผลการดำเนินงานหรือสิ่งที่ควรปรับปรุงรวมไปถึงรายงานการประชุมประจำเดือนที่กำหนดไว้ในแผนก็ไม่ปรากฏแต่อย่างใด ทำให้คิดว่าผู้ที่เกี่ยวข้องอาจไม่คำนึงถึงการประเมินผลหรือไม่เข้าใจในเรื่องของการประเมินผลก็เป็นได้

การจัดการป่าชุมชนภาครัฐ ในพื้นที่จังหวัดลำพูน

การดำเนินงานในด้านป่าชุมชนของภาครัฐในพื้นที่จังหวัดลำพูนนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน มีฝ่ายส่งเสริมและพัฒนา เป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งแยกออกเป็นงานพัฒนาป่าชุมชน มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานประจำตามโครงสร้างดังนี้

1. หัวหน้างาน เจ้าหน้าที่บริหารงานป่าไม้ระดับ 6	จำนวน 1 อัตรา
2. ผู้ช่วยหัวหน้างาน นักวิชาการป่าไม้ ระดับ 4	จำนวน 1 อัตรา
3. นักวิชาการเผยแพร่ (วุฒิปริญญาตรี)	จำนวน 1 อัตรา
4. เจ้าหน้าที่การเกษตร (ปวช.เกษตร)	จำนวน 4 อัตรา
5. เจ้าหน้าที่คอมพิวเตอร์ (ปวส.)	จำนวน 1 อัตรา

หมายเหตุ อันดับ 1-2 เป็นข้าราชการประจำ อันดับ 3-5 เป็นลูกจ้างชั่วคราวรายวัน ซึ่งมีพาหนะเป็นรถยนต์และรถจักรยานยนต์ให้ใช้ในการปฏิบัติงาน

จากการสัมภาษณ์หัวหน้างานพัฒนาป่าชุมชนสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ทราบว่าการดำเนินงานส่วนใหญ่จะดำเนินงานไปตามแผนปฏิบัติการที่ส่งตรงมาจากกรมป่าไม้ ซึ่งจะกำหนดเป็นแผนปฏิบัติการที่ครอบคลุมในลักษณะเดียวกันทุกจังหวัด โดยอาศัยฐานข้อมูลที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดส่งไปให้ก่อนกำหนดแผนปฏิบัติการของกรมป่าไม้ แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อสังเกตว่าฐานข้อมูลที่ส่งไปจากสำนักงานป่าไม้จังหวัดนั้น ก็ได้รับการกำหนดจากส่วนกลาง ให้เสาะหาข้อมูลตามที่ส่วนกลางต้องการ เช่นการกำหนดหมู่บ้านเป้าหมายค่อปีงบประมาณ การกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ การกำหนดจำนวนราษฎรหรือแม้แต่การกำหนดอัตรากำลังในลักษณะของการจ้างงานเป็นต้น

เมื่อได้ศึกษาถึงข้อมูลการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมาพบว่ามีรายชื่อหมู่บ้านเป้าหมายที่ทางราชการกำหนดให้ดำเนินการตามโครงการพัฒนาป่าชุมชนดังนี้

ปี 2530-2534	จำนวน	9	หมู่บ้าน
ปี 2535	จำนวน	10	หมู่บ้าน
ปี 2536	จำนวน	10	หมู่บ้าน
ปี 2537	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2538	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2539	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2540	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2541	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2542	จำนวน	15	หมู่บ้าน
รวมทั้งหมดตั้งแต่ปี 2530 -2542 จำนวน 119 หมู่บ้าน			

ในด้านการคัดเลือกหมู่บ้านเป้าหมาย จะพบว่าเมื่อกรมป่าไม้ได้กำหนดแผนปฏิบัติการให้ดำเนินงานแล้ว ก็จะแจ้งให้ป่าไม้อำเภอท้องที่ เป็นผู้แจ้งหมู่บ้านเป้าหมายให้จังหวัดทราบและจังหวัดก็จะกำหนดเอาตามที่ป่าไม้อำเภอแจ้งให้ทราบ ซึ่งวิธีการนี้เป็นการกำหนดโดยเจ้าหน้าที่รัฐฝ่ายเดียว ที่มองหมู่บ้านเป้าหมายตามที่นึกคิดว่าใช่ แต่ไม่ได้สำรวจความต้องการของชาวบ้าน ซึ่งมีปัจจัยหลายประการที่ทำให้ป่าไม้อำเภอไม่สามารถดำเนินการคัดเลือกหมู่บ้านเป้าหมายให้ได้ตามวัตถุประสงค์ เช่น

1. ป่าไม้อำเภอไม่มีเจ้าหน้าที่ซึ่งมีความรู้ความสามารถในด้านมวลชนประจำอยู่ในสำนักงาน และงานประจำก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับมวลชน มักเป็นงานบริการในรูปแบบอื่น เช่น การควบคุมการอนุญาตเกี่ยวกับกิจการอุตสาหกรรมไม้ การระวางชี้แนวเขตป่า การตรวจสอบอนุญาตและควบคุมไม้หรือของป่าเคลื่อนที่ เป็นต้น ซึ่งงานเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่เกี่ยวข้องกับราษฎร

2. ไม่มีงบประมาณสำหรับป่าไม้อำเภอที่จะดำเนินการในด้านนี้ และเจ้าหน้าที่จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดมักจะอนุมานเอาว่าป่าไม้อำเภอ เป็นผู้รู้เรื่องในพื้นที่ได้ดี จึงสามารถกำหนดหมู่บ้านเป้าหมายได้ดีเช่นกัน ทำให้ผลที่ออกมาไม่ประสบผลสำเร็จ หรือแม้แต่ผู้บริหารระดับสูง เช่น ป่าไม้จังหวัดก็ยังคงมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับศักยภาพของป่าไม้อำเภอ ซึ่งมักจะส่งเรื่องต่างๆ ให้ป่าอำเภอดำเนินการ โดยขาดการวิเคราะห์ถึงปัจจัยด้านอื่นที่จะเอื้อต่อปฏิบัติงานของป่าไม้อำเภอ

จากข้อมูลการดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมา มีหมู่บ้านเป้าหมายที่ดำเนินการไปแล้วทั้งสิ้น 119 หมู่บ้าน ที่มิวิชัยได้ออกไปเก็บข้อมูลโดยการสุ่มตัวอย่างหมู่บ้านเป้าหมายซึ่งได้ประสานงานกับหัวหน้างานพัฒนาป่าชุมชนสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนเพื่อให้คัดเลือกหมู่บ้านที่คาดว่าจะได้ดำเนินงานด้านป่าชุมชนแล้วประสบผลสำเร็จคือบ้านห้วยไซเหนือ ห้วยไซกลางและห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน จากการเก็บข้อมูลของที่มิวิชัยโดยการสัมภาษณ์เชิงสังเกต พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่ได้พบหรือรู้จักเจ้าหน้าที่จากงานพัฒนาป่าชุมชน แต่จะทราบเรื่องเกี่ยวกับป่าชุมชนจากป่าไม้อำเภอซึ่งเป็นลักษณะของการบอกกล่าวจากผู้นำหมู่บ้านที่เข้าไปประชุมประจำเดือนที่อำเภอในแต่ละเดือนเท่านั้นเมื่อทางป่าไม้อำเภอแจ้งให้ทราบว่า เป็นหมู่บ้านเป้าหมายที่เจ้าหน้าที่จะเข้ามาดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนก็จะแจ้งให้ลูกบ้านทราบ ไม่มีการประชุมภายในหมู่บ้านในลักษณะของการพูดคุยหรือเสวนาแต่อย่างใดโดยเฉพาะหมู่บ้านที่ไม่เคยมีกิจกรรมด้านป่าชุมชนมาก่อน โดยจะมีความรู้ในเรื่องป่าชุมชนเพียงแต่ในเรื่องของการปลูกต้นไม้ ความวันสำคัญต่างๆ ที่ได้รับแจ้งในลักษณะของการขอความร่วมมือเท่านั้น โดยมีการนำกล้าไม้ไปให้ผู้นำหมู่บ้านมาแจกจ่ายและร่วมกันปลูกที่มักจะแล้วเสร็จในช่วงเวลาสั้นๆ (ไม่เกิน วัน) ไม่มีการดูแลรักษา หรือจะมีการรอดตาอย่างไรไม่สามารถทราบได้ นอกจากนี้ส่วนใหญ่จะทราบแต่เพียงว่าพื้นที่ป่าไม้ในเขตหมู่บ้านของตนเองได้ประกาศเป็นเขตป่าชุมชนแล้ว การที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในเขตป่าชุมชนจะมีการภายในหมู่บ้าน

เป็นผู้ดูแล แต่ไม่ทราบรายละเอียด และเมื่อได้สัมภาษณ์ผู้นำหรือกลุ่มผู้นำในหมู่บ้านก็จะได้ข้อมูลในลักษณะเดียวกัน คือ “มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาชักชวนให้ปลูกป่าชุมชน” เท่านั้นเมื่อถึงฤดูกาลที่มีวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันเฉลิมพระชนมพรรษา ก็มีการนำกล้าไม้มาให้และร่วมกันปลูกตามพิธีที่กำหนดภายในเวลาไม่เกิน 1 วัน เสร็จแล้วก็แยกย้ายกันไปหรือบางครั้งอาจมีการเลี้ยงอาหารกลางวันหรือแจกข้าวห่อให้เด็กนักเรียนที่มาช่วยปลูกป่า

สำหรับหมู่บ้านที่มีกิจกรรมด้านป่าชุมชนอยู่ก่อนที่เจ้าหน้าที่ภาครัฐจะเข้าไปดำเนินการจะพบว่าผู้นำหมู่บ้านส่วนใหญ่จะรู้จักเจ้าหน้าที่ป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน เพราะเจ้าหน้าที่จะเข้าไปประสานงาน เพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกันเช่นการศึกษาดูงานในพื้นที่ซึ่งนำเจ้าหน้าที่หรือกลุ่มชาวบ้านที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนเข้ามาทัศนศึกษาดูงาน นอกจากนี้ก็อาจมีการเชิญผู้นำหมู่บ้านไปเป็นวิทยากรหรือเชิญชาวบ้านเข้าร่วมฝึกอบรม เข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่าตามวันสำคัญ

จากผลการศึกษาสามารถแยกประเด็นเกี่ยวกับกิจกรรมป่าชุมชนซึ่งดำเนินการโดยภาครัฐได้เป็นสองประเด็นคือ

1. การดำเนินงานที่คาดว่าจะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง คือการดำเนินงานในส่วน of หมู่บ้านที่มีกิจกรรมด้านป่าชุมชนที่เข้มแข็งอยู่แล้ว โดยการประสานงานเพื่อหาความร่วมมือกับผู้นำหมู่บ้านที่มีกิจกรรมที่คล้ายคลึงและเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ไม่ขัดกับแนวทางการปฏิบัติหรือจารีตประเพณีของชาวบ้านที่สืบสานกันมาอย่างยาวนานเช่นกรณีของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง บ้านห้วยม้าโค้ง หมู่ 8 ตำบลป่าสัก อำเภอเมืองลำพูน บ้านหนองหล่ม หมู่ 8 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองลำพูน เป็นต้น ซึ่งเจ้าหน้าที่มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของหมู่บ้านให้ลึกซึ้ง ละเอียดยิ่ง เพราะเคยมีเหตุการณ์ที่ทำให้ชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ไม่เข้าใจกันจนเกือบเป็นกรณีพิพาทเช่นในปี 2531 กรมป่าไม้ได้อนุมัติงบประมาณ ให้จัดป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นวนอุทยานแห่งชาติโดยการร้องขอของนักการเมืองซึ่งไม่ทราบความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้านรีบเดินเรื่องจัดสรรงบประมาณ เมื่อได้รับอนุมัติงบประมาณแล้วกรมป่าไม้ก็รีบดำเนินการโดยที่ไม่ทราบข้อเท็จจริง อีกทั้งยังมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ซึ่งด้อยประสบการณ์เข้าไปดำเนินการจึงเกิดการต่อต้าน ที่ค่อนข้างรุนแรง ทำให้ต้องยกเลิกโครงการไปในที่สุด นอกจากนี้ยังต้องใช้เวลาอีกระยะหนึ่งเพื่อปรับตัวไม่ไห้ชาวบ้านเกิดความหวาดระแวงว่าเจ้าหน้าที่อาจจะมายึดป่าชุมชนไปโดยชาวบ้านไม่มีสิทธิตามที่เคยปฏิบัติกันมา และในที่สุดก็เกิดความเข้าใจกันและสามารถประสานประโยชน์กันได้โดยทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าชุมชนเหมือนกัน โดยเจ้าหน้าที่รัฐสามารถส่งเสริมในด้านการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน สนับสนุนกิจกรรมป่าชุมชนตามจารีตประเพณีของชาวบ้านโดยไม่ขัดกับหลักกฎหมายหรือข้อกำหนด ระเบียบปฏิบัติของทางราชการอย่างชัดเจน ซึ่งจะทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวกัน นั่นคือ การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนนั่นเอง

2. การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนที่คาดว่าจะต้องปรับปรุงแนวทางการปฏิบัติและระบบการคิดในรูปแบบใหม่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน นั่นคือการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมายที่ยังไม่มีความเข้มแข็งหรือยังขาดกิจกรรมด้านป่าชุมชนที่มองเห็นเป็นรูปธรรม จากข้อมูลหมู่บ้านเป้าหมายจำนวน 119 หมู่บ้าน พบว่ามีไม่ถึง 10 เปอร์เซ็นต์ที่เป็นหมู่บ้านเป้าหมายที่มีความเข้มแข็งในเรื่องของกิจกรรมป่าชุมชน โดยเฉพาะโครงสร้างของคณะกรรมการป่าชุมชนนั้นส่วนใหญ่จะอาศัยในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นหลักซึ่งกิจกรรมเกี่ยวกับหมู่บ้านต่าง ๆ นั้นมีอยู่มาหลายและจะใช้กรรมการชุดเดียวกันดังนั้น หากหมู่บ้านใดมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีความสนใจและกระตือรือร้นในเรื่องป่าชุมชนก็จะทำให้กิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนของหมู่บ้านเป้าหมายนั้นเข้มแข็ง และในขณะเดียวกันหากหมู่บ้านใดมีคณะกรรมการที่ขาดความกระตือรือร้นก็จะทำให้หมู่บ้านนั้นด้อยประสิทธิภาพในเรื่องป่าชุมชนไป นอกจากนี้ก่อนที่จะเข้าไปส่งเสริมความเข้มแข็งขององค์กรในหมู่บ้านเป้าหมายนั้นเจ้าหน้าที่เองควรมีการปรับปรุงคุณภาพของบุคลากรเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานในพื้นที่ โดยต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและทิศทางของการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชน ให้มีเป้าหมายในการดำเนินงานอย่างชัดเจน เช่น การกำหนดว่าก่อนที่จะเข้าไปดำเนินกิจกรรมนั้น ต้องการให้อะไรเกิดขึ้น เมื่อนำเอากิจกรรมเข้าไปแล้วผลที่สุดของการดำเนินงานนั้นมีผลสัมฤทธิ์อย่างไร ที่สำคัญที่สุดชาวบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินกิจกรรมในระดับใด เพราะหากชาวบ้านคิดเห็นอย่างหนึ่งในขณะที่เจ้าหน้าที่มีแนวคิดตรงข้าม ก็อาจส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมนั้นมีอุปสรรคและไม่ยั่งยืนเนื่องจากพื้นฐานความเข้าใจที่แตกต่างกัน จากการศึกษาของทีมวิจัยเห็นควรว่าเจ้าหน้าที่ผู้มีหน้าที่ปฏิบัติงานด้านป่าชุมชนควรมีการปรับแนวคิดและแนวทางดำเนินงานดังนี้

1. จิตสำนึกในการปฏิบัติงานส่งเสริม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นอันดับแรกของนักส่งเสริม จะถือว่าเป็นจิตวิญญาณของนักส่งเสริมเลยก็ได้ นักส่งเสริมที่ดีและมีจิตสำนึกนั้นต้องเป็นผู้ที่พร้อมในทุกๆ ด้านโดยเฉพาะแนวคิดและเป้าหมายของการส่งเสริมในแต่ละเรื่อง ต้องวางไว้ให้เป็นระบบเพื่อกำหนดแนวทางในการปฏิบัติ หากนักส่งเสริมขาดจิตสำนึกแล้วก็เปรียบเหมือนงานส่งเสริมที่รับผิดชอบนั้นล้มเหลวไปในตัว เพราะจะขาดการกระตือรือร้นในการปฏิบัติงานและหมดไฟในการแสวงหาสิ่งใหม่ๆ ที่จะมาเสริมสร้างประสิทธิภาพในการส่งเสริม

2. การเสริมทักษะในการปฏิบัติงานด้านส่งเสริม โดยเฉพาะต้องเข้าใจความหมายของคำว่าส่งเสริมและแนวคิดของงานส่งเสริมให้ถูกต้อง เนื่องจากเป็นพื้นฐานของการเข้าไปปฏิบัติงานร่วมกับมวลชนจึงต้องเป็นผู้นำเอาองค์ความรู้ที่มีอยู่ไปถ่ายทอดให้ชาวบ้านได้เข้าใจและต้องมีเทคนิคที่จะทำให้ชาวบ้านคล้อยตามและลงมือปฏิบัติอย่างยั่งยืนในที่สุด เพราะส่วนใหญ่แล้วจะเข้าไปดำเนินการให้เสร็จ ๆ ไปตามงานที่ได้รับมอบหมายเท่านั้น หากมีบุคลากรที่ขาดทักษะในงานส่งเสริมแล้วอาจทำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อถือและไม่ยอมรับทำให้สิ่งที่คิดว่าจะนำไปให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์และร่วมมือกันทำงานเพื่อชุมชนไม่อาจเกิดขึ้นได้

3. ความดีในการปฏิบัติงานส่งเสริม นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นในกระบวนการของงานส่งเสริม และหากขาดความดีก็จะส่งผลให้งานนั้นด้อยประสิทธิภาพไปในตัว มีงานส่งเสริมน้อยมากที่สามารถดำเนินการเพียงครั้งเดียวแล้วประสบผลสำเร็จได้

4. การเสริมสร้างความรู้ในเรื่องป่าไม้ มีความจำเป็นอย่างมากสำหรับเจ้าหน้าที่ที่จะเข้าไปทำหน้าที่ส่งเสริม โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบแต่ละหมู่บ้านนั้นต้องมีความรู้ด้านป่าไม้เป็นพื้นฐาน โดยเฉพาะควรจะแยกชนิด ป่า สภาพป่า ระบบนิเวศ ตลอดจนคุณสมบัติประโยชน์ของป่าไม้ที่สำคัญ นอกจากความรู้พื้นฐานในเรื่องป่าไม้แล้วยังต้องเข้าใจเรื่องของหลักการส่งเสริมอย่างถ่องแท้

5. ผู้ปฏิบัติงานส่งเสริมไม่ควรจะยึดติดกับรูปแบบของงานประจำ (Routine) มากเกินไป เช่น วิตกกังวลเกี่ยวกับเรื่องการรายงานตามแบบที่กำหนด และพยายามที่จะหาข้อมูลมาประกอบรายงานโดยไม่คำนึงถึงปัจจัยอื่นเช่นเวลาประกอบอาชีพของชาวบ้าน การนัดหมายชาวบ้านก็ควรทำนอกเวลาราชการ เอาชาวบ้านเป็นหลักไม่ใช่เอาเวลาราชการเป็นหลัก นอกจากนี้เทคนิคต่างๆ ที่ควรนำมาใช้ให้เหมาะสมกับชาวบ้านเช่นการฝึกอบรม ไม่ควรติดยึดกับพิธีการให้มากเกินไปเท่าที่ควรร่วมสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมพบว่าการเตรียมการสำหรับพิธีเปิดการฝึกอบรมที่สิ้นเปลืองทั้งงบประมาณ เวลา และแรงงานโดยใช้เหตุ แต่เมื่อถึงเวลาที่ผู้เข้ารับการอบรมควรจะได้เนื้อหาสาระของการฝึกอบรมกับมีแต่สิ่งที่น่าเบื่อหน่าย เช่น วิทยากรที่ขาดความรู้ความเข้าใจมวลชน เอาแต่อ่านเนื้อหาที่เตรียมมาให้ชาวบ้านนั่งหรือนอนหลับฟัง ควรคำนึงถึงเนื้อหาและเทคนิคในการถ่ายทอดเนื้อหาให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมให้มากที่สุดจึงจะบังเกิดผลในระดับหนึ่ง

6. ความสามารถในการสื่อสาร การดำเนินงานด้านมวลชนสิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะบ่งชี้ว่าการดำเนินงานจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการสื่อสารเป็นสำคัญเนื่องจากการสื่อสารเป็นกระบวนการที่ประกอบไปด้วยผู้ส่งข่าวสาร ตัวข่าวสาร ช่องทางข่าวสารและผู้รับข่าวสาร ซึ่งการสื่อสารที่จะให้ได้ผลสำเร็จควรประกอบด้วยหลัก 7 ประการคือ

6.1 ความเชื่อถือ (Credibility) การสื่อสารจะได้ผลต้องเริ่มต้นด้วยบรรยากาศแห่งความน่าเชื่อถือ ไว้วางใจ ผู้รับ (ชาวบ้าน) ต้องเชื่อถือผู้ให้ข่าวสาร (เจ้าหน้าที่) หรือแหล่งข่าวสารจึงจะมั่นใจหรือเต็มใจรับฟังข่าวสาร

6.2 ความเหมาะสม กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม (Context) เช่น กลมกลืนกับวัฒนธรรม และสภาพสังคม เครื่องมือสื่อสารเป็นเพียงสิ่งประกอบแต่ความสำคัญอยู่ที่ท่าที ภาษา พฤติกรรมที่เหมาะสมกับกับสภาพสังคม วัฒนธรรมของหมู่บ้านหรือสภาพแวดล้อมนั้น ๆ

6.3 เนื้อหาสาระ(Content) ข่าวสารที่ดีจะต้องมีความหมายสำหรับผู้รับคือมีสาระประโยชน์

6.4 ความสม่ำเสมอต่อเนื่อง (Continuity and Consistency) การสื่อสารที่จะได้ผลต้องส่งบ่อย ๆ ติดต่อกันเป็นประจำเพื่อเป็นการย้ำเตือนความสนใจและความสม่ำเสมอ เพื่อยืนยันแน่นอน

6.5 ชีคความสามารถของผู้รับ (Capability of Audience) การสื่อสารที่จะได้ผลนั้นจำต้องทำให้ผู้รับข่าวสารใช้ความพยายามน้อยที่สุด จึงต้องพิจารณาขีดความสามารถในการรับข่าวสารของผู้รับ ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น นิสัย ความรู้ ความสามารถในการใช้ภาษา

6.6 ช่องทางข่าวสาร (Channels) ข่าวสารจะเผยแพร่ได้ดีต้องส่งให้ถูกช่องทางของการสื่อสารนั้น ๆ โดยมองหาวิถีทางที่เปิดรับข่าวสารที่จะส่งและส่งถูกสายงาน

6.7 ความแจ่มแจ้ง (Clarity) ข่าวสารต้องง่าย ชัดเจน กระชับรัด ใ้ภาษาที่ผู้รับเข้าใจ (Cutlip & Center, 1978 หน้า 34-35)

7. การประเมินผลอย่างเป็นระบบโดยการกำหนดกรอบหรือแนวทางในการประเมินให้ชัดเจน และผู้บริหาร โดยเฉพาะหัวหน้างานขึ้นไปจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในการประเมินผลเป็นอย่างดี อย่ำประเมินผลตามสายคาที่มองเห็นเพียงอย่างเดียวหรือเชื่อเฉพาะรายงานเท่านั้น ควรมีการตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอเพื่อแก้ไขและปรับปรุงให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากการปรับเปลี่ยนเพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพของบุคลากรที่ปฏิบัติงานด้านส่งเสริมแล้ว หากดูตามแผนงานที่กรมป่าไม้กำหนดจะพบว่า มีการให้สำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลด้านป่าชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญมากอีกด้านหนึ่งที่จะนำไปกำหนดเป็นแผนปฏิบัติงานในปีต่อไป ดังนั้นเจ้าหน้าที่ซึ่งมีหน้าที่สำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนนั้นจำเป็นต้องมีความรู้ในเรื่องของการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนอย่างถ่องแท้ อย่ำใช้การสำรวจและวิเคราะห์แบบลวกๆ เพราะข้อมูลเบื้องต้นที่ได้นั้นจะด้วยคุณภาพทำให้การกำหนดแผนปฏิบัติงานซึ่งเกี่ยวข้องกับงบประมาณ ซึ่งมาจากภาษีอากรของประชาชน จะถูกนำไปใช้อย่างไรเหตุผล การแก้ไขปรับปรุงในเรื่องการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนนั้นอาจใช้วิธีการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ให้มีทักษะในการดำเนินการ และฝึกให้ปฏิบัติจริงเสียก่อนเพื่อให้เกิดความชำนาญและมีความเข้าใจในวิธีการ แล้วจึงให้ดำเนินการตามโครงการต่อไป โดยการใช้เทคนิคการฝึกอบรมที่กำลังเป็นที่สนใจในปัจจุบัน เช่น AIC , FSC และเทคนิคPRA,หรือ RRA ในการสำรวจและวิเคราะห์ชุมชน เป็นต้น

**สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการถอดบทเรียนจากการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนในส่วน
ของภาครัฐที่ไม่ประสบผลสำเร็จตามที่คาดหวัง**

1. แนวคิดในเรื่องป่าชุมชนของภาครัฐนั้นตั้งแต่เริ่มต้นจะมีแนวคิดในเรื่องของการปลูกป่าเพื่อการใช้สอยเป็นด้านหลัก แม้แต่ในปัจจุบัน ปี 2542 ยังมีกิจกรรมต่อเนื่องที่เห็นเป็นรูปธรรมคือมีการกำหนดให้มีการเพาะชำกล้าไม้เพื่อแจกจ่ายให้หมู่บ้านเป้าหมาย

2 การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรของชุมชนสำหรับการจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชนยังเป็นสิ่งสำคัญอันดับรองในระดับนโยบาย ทำให้การจัดการในเรื่องของบุคลากรที่มีศักยภาพเกี่ยวกับชุมชนค่อยลงไป และมีผลกระทบเชื่อมโยงไปถึงการจัดการด้านงบประมาณ ที่ให้ความสำคัญกับ

ชุมชนน้อยเกินไป ความถี่ที่เจ้าหน้าที่จะเข้าไปอยู่ในชุมชนมีน้อย เพราะเน้นในเรื่องการจัดการตามแผนที่ถูกกำหนดโดยส่วนกลางเป็นด้านหลัก

3. การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านป่าชุมชนยังไม่พบเห็นเป็นรูปธรรมสำหรับการจัดการป่าชุมชนในภาครัฐ เพราะมักจะเป็นการเน้นความสำคัญสำหรับหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับ ให้เป็นสถานที่ศึกษาและดูงาน และมักจะเป็นแหล่งดูงานเพียงแห่งเดียวเท่าที่ตรวจพบจากเอกสารและการสัมภาษณ์ คือบ้านทุ่งยาว ทั้งๆที่มีหมู่บ้านอื่นที่มีความพร้อมในด้านมิติอื่น ๆ มากกว่าบ้านทุ่งยาว เช่น ในพื้นที่อำเภอแม่ทา อำเภอเถลิง อำเภอทุ่งหัวช้าง จะมีหมู่บ้านที่มีพื้นที่ควบคุมกว้างขวางกว่า มีระบบนิเวศที่หลากหลาย ความซับซ้อนของกลุ่มผู้นำตลอดจนโครงสร้างขององค์กรต่าง ๆ ในชุมชนที่ควรศึกษาและน่าสนใจ

4. เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติไม่ได้ดำเนินการตามโครงสร้างที่เกี่ยวกับกิจกรรมป่าชุมชนในส่วนของภาครัฐซึ่งกรมป่าไม้ได้ดัดแปลงคู่มือแนวทางการจัดการและดำเนินการป่าชุมชนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยแบ่งขั้นตอนการปฏิบัติเป็นลำดับคือ

ขั้นตอนที่ 1: การประชาสัมพันธ์

กำหนดให้เจ้าหน้าที่อำเภอ จังหวัดประสานงานกับสำนักงานป่าไม้เขตร่วมกันดำเนินการประชาสัมพันธ์ให้เข้าใจและเกิดความคิดในการรักษาและปลูกป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเองและให้คำแนะนำเบื้องต้นเกี่ยวกับการดำเนินงานป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 2: การสำรวจชุมชน

เป็นการสำรวจโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในระดับอำเภอหรือผู้ที่จังหวัดมอบหมายร่วมกับสภาตำบลหรือ องค์การบริหารส่วนตำบล และคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อหาศักยภาพหรือความพร้อมของชุมชน เช่น ความต้องการของชุมชน มีการดำเนินงานด้านป่าชุมชนมาก่อนหรือไม่ ถ้ามีได้ให้กลุ่มบุคคลใดเป็นผู้ดูแลรักษาผลประโยชน์หรือไม่ มีการสร้างระเบียบ กฎเกณฑ์หรือไม่ สถานภาพของที่ดินที่ใช้ดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนเป็นอย่างไร

ขั้นตอนที่ 3: การวิเคราะห์และจัดลำดับหมู่บ้านเป้าหมาย

จะเน้นในด้านการขาดแคลนไม้ใช้สอย และความต้องการของชุมชน ความพร้อมของชุมชนโดยกำหนดเป็น 3 ขั้นตอนสำหรับการวิเคราะห์คือ

1. ให้ระดับตำบลเป็นผู้พิจารณาในขั้นต้นแล้วส่งผลให้อำเภอ
2. ป่าไม้อำเภอร่วมกับกรมการพัฒนาอำเภอพิจารณากลับกรองแล้วส่งผลให้จังหวัด
3. ป่าไม้จังหวัดร่วมกับกรมการพัฒนาจังหวัดพิจารณาครั้งสุดท้าย

ขั้นตอนที่ 4: การพิจารณากำหนดพื้นที่ป่าชุมชน

เป็นการพิจารณาขนาดและขอบเขตของพื้นที่ป่าชุมชนที่เริ่มจากกรรมการหมู่บ้านเป้าหมายซึ่งเป็นความต้องการของชุมชนจริง ๆ และจะเป็นการแสวงหาพื้นที่ดินที่สมควรกำหนดให้เป็น

พื้นที่ป่าชุมชนที่หมู่บ้านจะรักษาหรือปลูกขึ้นเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันของหมู่บ้าน จากนั้นนำเข้าสู่การพิจารณาในระดับตำบล อำเภอ และจังหวัดตามลำดับ

ขั้นตอนที่ 5: การเตรียมชุมชน

เป็นการเตรียมสำหรับชุมชนสามประเภท คือ 1.ชุมชนที่เคยมีการดำเนินการด้านป่าชุมชนมาก่อน 2.ชุมชนที่ไม่เคยมีการดำเนินการด้านป่าชุมชน แต่ชุมชนมีจิตสำนึกที่ดีอยู่แล้ว (ไม่ทราบว่าเขาอะไรมาวัด) 3.ชุมชนที่ไม่เคยดำเนินการด้านป่าชุมชนและมีทัศนคติที่ไม่ดีและไม่มีความต้องการที่จะดำเนินการป่าชุมชน ต้องมีการจัดอบรมให้ความรู้

ขั้นตอนที่ 6: การจัดทำแผนงานป่าชุมชน

พิจารณาตามสภาพพื้นที่โดยจัดให้มีแผนงานต่างๆเช่นแผนรักษาป่าชุมชนที่มีอยู่เดิม แผนงานฟื้นฟูป่าชุมชน แผนพัฒนาหรือสร้างป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ แผนการจัดการเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ แผนการจัดตั้งกองทุนเพื่อพัฒนาป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 7: การจัดทำโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณ

ขั้นตอนที่ 8: การประสานงาน

ขั้นตอนที่ 9: การติดตามผลและการดูแลรักษา

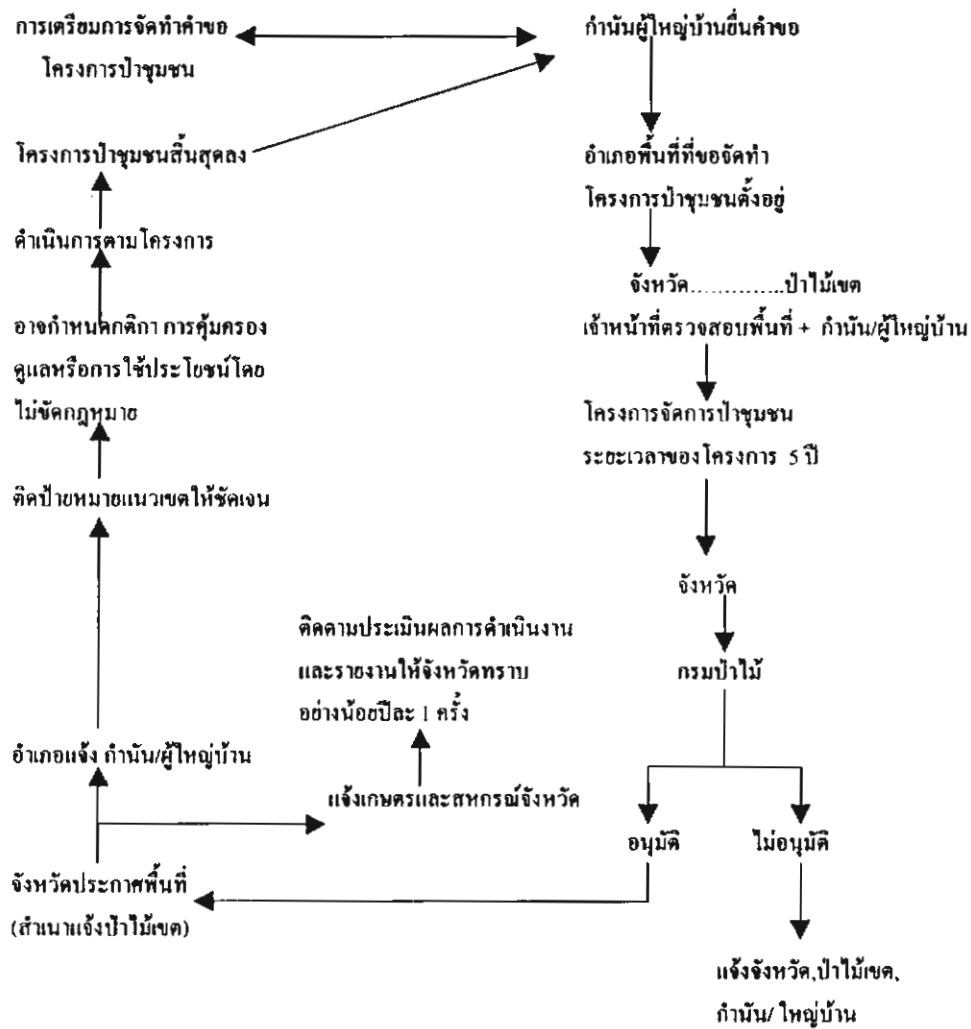
นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงความสำเร็จในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนว่าต้องมาจาก

1. เป็นความริเริ่มของชุมชน
2. เป็นความร่วมมือของประชาชนและชุมชน
3. ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

(แนวทางปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน, กรมป่าไม้, 2537, หน้า 29-36)

จากโครงสร้างที่กรมป่าไม้ได้วางแนวทางการปฏิบัติไว้นั้น ถ้าหากมีการปฏิบัติตามแผนการปฏิบัติงานอย่างเต็มประสิทธิภาพของเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะศักยภาพของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบควรได้รับการพัฒนาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว 6 ประการข้างต้นแล้วก็น่าจะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่ที่น่าสังเกตคือแนวทางปฏิบัตินี้ยังให้ความสำคัญกับชุมชนน้อยมาก โดยมุ่งแต่วิธีการควบคุมพื้นที่ การปลูกไม้เพื่อใช้สอยเป็นหลัก ไม่ได้ให้ความสำคัญในปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสังคมโดยตรงหรือการมองป่าชุมชนก็เป็นเพียงสิ่งที่สนองความต้องการของชุมชนในเฉพาะเรื่องไม้ใช้สอยเท่านั้นโดยให้ความสำคัญในมิติอื่นๆที่น้อยมาก และนโยบายก็ไม่แน่นอนทำให้เกิดแนวคิดในเรื่องป่าชุมชนโดยใช้มิติในทางกฎหมายมาเป็นตัวกำหนดในระยะต่อมา โดยอ้างเอากฎหมายรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาเป็นตัวกำหนดเพื่อเชื่อมโยงการใช้อำนาจตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 ซึ่งผู้ที่ใช้อำนาจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดคืออธิบดีกรมป่าไม้เท่านั้นที่จะอนุมัติหรือไม่อนุมัติให้มีการดำเนินการตามแนวทางที่กรมป่าไม้กำหนด และหากดำเนินการผัดผ่อนไขก็สามารถยกเลิกได้ ดังแผนภูมิที่แสดงขั้นตอนต่อไปนี้

แผนภาพขั้นตอนและวิธีปฏิบัติในการจัดทำโครงการป่าชุมชนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

(ที่มาคู่มือการปฏิบัติการจัดทำโครงการป่าชุมชน, กรมป่าไม้, มปป., หน้า 6)

สำหรับขั้นตอนการขอจัดทำโครงการป่าชุมชนในเขตป่าตามพระราชบัญญัติป่าไม้พุทธศักราช 2484 ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกัน

การจัดการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จของภาครัฐและองค์การพัฒนาเอกชน

สำหรับการจัดการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จซึ่งทีมงานวิจัยได้ลงไปสำรวจและพบเห็นจนเป็นรูปธรรมและสามารถนำไปเป็นแม่แบบในการจัดการป่าชุมชนให้แก่หมู่บ้านอื่นในท้องที่จังหวัดลำพูนได้นั้นมีอยู่หลายชุมชนแต่ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ตำบลศรีบัวบานและตำบลป่าสัก อำเภอเมืองลำพูน เช่น บ้านจำขี้มด บ้านจำบอน บ้านทุ่งยาว บ้านป่าปวย บ้านหนองหล่ม บ้านน้ำพุ บ้านห้วยม้าโก้ง เป็นต้น

จากการสังเกตสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์จะพบว่าพื้นที่หมู่บ้านเหล่านี้จะมีแนวเขาเตี้ย ๆ ที่เชื่อมติดกันเป็นแนวยาว และเป็นเทือกเดียวกันโดยตลอด และเมื่อศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของการรักษาป่าพบว่าส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากการรักษาป่าของบ้านทุ่งยาว และบ้านหนองหล่มซึ่งผู้นำและราษฎรได้มีการเชื่อมโยงเครือข่ายการรักษาป่าให้เป็นไปในทิศทางเดียว จนสามารถครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านทั้งหมดคิดเป็นพื้นที่เกือบ 10,000 ไร่ และในพื้นที่เครือข่ายป่าชุมชนทั้งหมดนี้เกือบจะไม่พบการกระทำผิดเกี่ยวกับกฎหมายด้านป่าไม้เกิดขึ้นถ้าจะมีก็จะเป็นการละเมิดกฎของหมู่บ้านเล็กน้อยๆและมีการลงโทษตามกฎหมายของหมู่บ้านเท่านั้น การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นการเก็บหาอาหารจากป่าตามฤดูกาล เก็บหาใบตองมาใช้มุงหลังคาบ้าน ใช้พื้นที่ป่าเป็นที่พักผ่อนหรือเลี้ยงสัตว์ ทำให้สภาพป่าไม้ทั้งหมดในปัจจุบันที่เชื่อมกันเป็นเครือข่ายป่าชุมชนนี้คืนสภาพป่าที่เกือบสมบูรณ์ในทุกพื้นที่จากการศึกษาถึงความสำเร็จในด้านการจัดการป่าชุมชนของบ้านทุ่งยาว ทั้งจากเอกสารและสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน ตลอดจนประสบการณ์ของหัวหน้าโครงการวิจัยเองที่เคยปฏิบัติงานด้านป่าชุมชนที่บ้านทุ่งยาวอยู่ในระยะหนึ่งนั้นสามารถสรุปถึงผลความสำเร็จในด้านการจัดการป่าชุมชนของบ้านทุ่งยาวได้ดังนี้

1.บทเรียนของความแห้งแล้ง ที่บรรพบุรุษของชาวบ้านทุ่งยาวได้รับจากหมู่บ้านเดิมจนต้องอพยพมาหาที่อยู่ใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ โดยอพยพมาจากบ้านป่าสัก สันตะยอม ซึ่งได้มาพบป่าเบญจพรรณที่อุดมสมบูรณ์ มีที่ราบกว้างใหญ่ติดภูเขา มีลำน้ำไหลผ่าน ซึ่งพื้นที่ใหม่นี้อยู่ห่างจากหมู่บ้านเดิมประมาณ 10 กิโลเมตรเท่านั้น จึงได้เริ่มหักร้างถางพงปลูกบ้าน ทำสวน และบอกต่อ ๆ กันจนกลายเป็นบ้านทุ่งยาว ซึ่งปีที่อพยพมานั้นคือ พ.ศ.2458 (สัมภาษณ์นายผ่องหมุดตัก มิถุนายน 2542) และหากมองตามสภาพภูมิศาสตร์และเส้นทางอพยพของบรรพบุรุษบ้านทุ่งยาวแล้วจะพบว่าในระยะทางประมาณ 10 กม.นั้นมีเพียงภูเขาชันกลาง 1 ลูกเท่านั้น และเมื่อมาพบที่ราบใกล้เชิงเขา กลับเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีความแตกต่างจากพื้นที่ทำกินเดิม มีความพร้อมทั้งด้านทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของเสนห์ จามริกและคณะ (2536, หน้า 174-185) ที่กล่าวถึงเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน ว่าชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน และทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร ดังนั้นลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า

ในลักษณะที่ยังเอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชนอยู่ ซึ่งโดยนัยนี้ ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงโดยสิ้นเชิงและไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป และเมื่อเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่นี้กลุ่มผู้อพยพรุ่นแรกจะมีการหักล้าง ถางพง เพื่อเพาะปลูกพืชไร่ทางการเกษตร โดยอาศัยน้ำจากลำน้ำแม่สานซึ่งไหลผ่านหมู่บ้าน และเมื่อมีการอพยพเข้ามาอยู่ร่วมกันมากขึ้นก็มีการร่วมมือกันขุดเหมืองฝายจากลำน้ำแม่สานเพื่อทดน้ำเข้ามาใช้ในพื้นที่ทำการเกษตร การขุดเหมืองฝายนี้จะผ่านพื้นที่ป่าซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์และมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่ไหลออกมาตลอดเวลาซึ่งชาวบ้านเรียกว่าป่าน้ำจ๋า ทำให้ความผูกพันกับป่ามีมากขึ้น โดยกลุ่มเหมืองฝายที่มีหน้าที่ดูแลรักษาเหมืองฝายและแบ่งปันน้ำใช้ในภาคเกษตร จะมองเห็นถึงความสำคัญจากป่าน้ำจ๋า นี้ รวมกับบทเรียนจากความแห้งแล้งในอดีตทำให้เกิดความรักและหวงแหนพื้นที่ป่าแห่งนี้สูงยิ่งขึ้นจึงได้ร่วมกันดูแลรักษาควบคู่ไปกับการดูแลรักษาเหมืองฝาย ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การรักษาป่าชุมชนแห่งนี้ประสบผลสำเร็จอย่างยั่งยืน

2.ผู้นำ ของบ้านทุ่งยาวคนแรกคือพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ศักดิ์ ซึ่งมีบุคลิกที่เข้มแข็งเด็ดขาด ชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรง และเป็นคนตัดสินใจในการขุดเหมืองฝายส่งน้ำให้เข้าทุ่งนา ผู้ที่ร่วมขุดเหมืองฝายจะได้รับการ ปันนา (แบ่งที่นา) ให้ทำกินคนละ 10 ไร่ ระบบเหมืองฝายของชาวบ้านได้ทำให้การทำนาได้ผลดียิ่งขึ้น ทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวดำรงชีพอย่างสงบสุขนับจากปี 2458- ปัจจุบันเป็นเวลา 84 ปี ประชากรจาก 5-6 ครอบครัว ได้เพิ่มขึ้นเป็นเกือบ สามร้อย ครัวเรือนในปัจจุบัน และจากการขยายครัวเรือนนี้เองทำให้ในปี 2542 บ้านทุ่งยาวได้แยกหมู่บ้านออกเป็น สองหมู่บ้าน

เนื่องจากสถานที่ตั้งหมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้บริเวณป่าซึ่งมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาที่บะเช่น ไม้สัก ไม้แดง ตะเคียน มะค่าโมง ทำให้ผู้นำคือพ่อหลวงเครื่องได้กันเขตป่าประมาณ 60 ไร่เอาไว้ ที่กลุ่มไม้ตะเคียนใหญ่ประมาณ 5-6 ต้นจะมีน้ำไหลออกมาตลอดปี ชาวบ้านจึงเรียกป่านี้ว่าป่าน้ำจ๋า (น้ำจ๋า = น้ำซับ) พร้อมกับได้มีคำสั่งห้ามจับจองพื้นที่หรือตัดไม้ทุกชนิดในป่าน้ำจ๋า เพื่อรักษาไว้เป็นป่าต้นน้ำลำธาร คำสั่งห้ามนี้ไม่ได้ตราขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ลูกบ้านให้ความเคารพเชื่อฟังเป็นอย่างดี เพราะความตระหนักถึงภัยของความแห้งแล้งจากการตัดไม้ทำลายป่า ประกอบกับบุคลิกความเป็นผู้นำที่เด็ดขาดของพ่อหลวงทำให้ชาวบ้านมีความยำเกรง (จันทนา สุทธิจารี 2539: น.48)

สภาพชนบทในปี พ.ศ.2458 นั้น ผู้นำจะเป็นผู้มีอำนาจและบทบาทสูงสุดในกลุ่มชนลักษณะของพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ศักดิ์ นั้นน่าจะเป็นผู้นำที่มีบุคลิกตามที่ Max Weber อธิบายในคำอธิบาย (2535, หน้า 12-13) คือ มีตรรก-นิติอำนาจ (Retion -Legal Authority) อันได้แก่อำนาจที่เกิดขึ้นมาเพราะความเชื่อหรือความรู้สึกว่าอำนาจนั้นถูกต้องตามหลักเหตุผล (ตรรก) หรือตามกฎหมาย(นิติธรรม) อำนาจแบบนี้มีอยู่เพราะระบบกฎหมาย และตัวพ่อหลวงเครื่องก็ได้รับการแต่งตั้งมาตามระบบการปกครอง นอกจากนี้ยังมี ลักษณะของธรรมเนียมอำนาจ (Traditional Authority) ซึ่งหมายถึงอำนาจที่ขึ้นกับความเชื่อว่าเป็นธรรมเนียมประเพณี มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง เป็น

ระบบที่ส่งทอดต่อกันมาเป็นเวลานานพอสมควร เช่นการเคารพผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน การเคารพพระสงฆ์ การเคารพข้าราชการครูบาอาจารย์ การเคารพยำเกรงอันก่อให้เกิดธรรมเนียมอันงามนี้ สืบเนื่องมาจากการจงรักภักดีเป็นการส่วนตัว เมื่อมีสภาพของอำนาจทั้งสองด้านอยู่ในตัวทำให้เกิดความเคารพยำเกรงในตัวผู้นำ และสามารถชี้นำชุมชนในยุคนั้นได้เป็นอย่างดี ประกอบกับเหตุผลที่ผู้อพยพรุ่นแรกที่มาบุกเบิกพื้นที่ ต่างก็ประสบกับความแห้งแล้งมาก่อนจึงมีจิตสำนึกถึงภัยพิบัติที่จะต้องได้รับหากไม่มีการจัดการที่ดีไว้รองรับ ทำให้ความสนใจในเรื่องของป่าเกิดขึ้นและสะสมเป็นทุนที่จะถ่ายทอดให้อนุชนรุ่นหลังได้ตระหนักและซึมซับเข้าไว้จนกลายเป็นความคิดที่ตกผลึกและถ่ายทอดสืบเนื่องกันมา

สำหรับคุณลักษณะของผู้นำที่มีบุคลิกภาพเช่นนี้อาจสร้างขึ้นได้จากพื้นฐานของครอบครัวที่มีความอบอุ่นมีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนบ้าน นอกจากนี้การได้รับการอบรมฝึกสอนในระบบโรงเรียนให้มีความรักและมีความรับผิดชอบต่อสังคม ไม่สอนให้เป็นคนเห็นแก่ตัวหรือเอาตัวรอดหรือเน้นแต่เฉพาะเป็นคนเก่งด้านเดียวต้องให้เป็นคนดีด้วย ภาพรวมของชุมชนก็ควรเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ควรมีความขัดแย้งหรือแย้งชิงกันสูง ก็อาจสร้างผู้นำที่มีคุณลักษณะเช่นนี้ได้จากผลการศึกษาของ เสน่ห์ จามริกและคณะ(อ้างแล้ว,หน้า 182) พบว่าชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ซึ่งอาจเป็นทั้งผู้นำที่เป็นทางการหรือผู้นำทางธรรมชาติ ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ ของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ยิ่งกว่านั้นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือ การทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก ซึ่งลักษณะเหล่านี้ปรากฏอยู่ในตัวของพ่อหลวงเครื่อง ซึ่งเป็นผู้นำคนแรกของชาวบ้านทุ่งยาว และสืบทอดต่อกันมาจนถึงผู้นำยุคปัจจุบัน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนแนวทางให้เข้ากับยุคสมัย จากที่เคยอาศัยความเด็ดขาดของผู้นำ ก็ปรับมาใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย ทำให้เกิดความสามัคคีเป็นปึกแผ่นและเสริมสร้างให้ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวดำรงอยู่ได้มาจนปัจจุบันนี้

3. จิตสำนึกที่เกิดจากประเพณีความเชื่อและอำนาจเหนือธรรมชาติ ชาวบ้านทุ่งยาวมีความเชื่อเช่นเดียวกับชาวชนบทส่วนใหญ่ว่าในธรรมชาตินั้นจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยเฝ้าพิทักษ์รักษาอยู่ และเหมืองฝายก็เป็นเส้นทางลำเลียงน้ำไปสู่แหล่งเพาะปลูกที่สำคัญคือพื้นที่ที่หล่อเลี้ยงข้าวกล้าและพืชไร่ พืชสวนทำให้ชีวิตของผู้คนมีความสุข ป่าไม้ก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีเทพหรือภูต ผี ปีศาจให้ความคุ้มครอง ดังนั้นจึงไม่เป็นการสมควรที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะย่างกรายไป รบกวนการเข้าไปใช้ทรัพยากรในป่าบริเวณดังกล่าวจึงต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พอใจและไม่ลงโทษ ในลักษณะนี้ ระบบการจัดการป่าของชาวบ้าน จึงเป็นระบบที่วางอยู่บนพื้นฐานของจารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหากแต่ส่งสอนสืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้นในทุกปี ซึ่งตรงกับ วันขึ้น 9 ค่ำ

เดือน 9 จะมีพิธีกรรมที่สำคัญคือการทำบุญเลี้ยงผีฝ่าย โดยมีการนำเอา หมูเป็น ๆ มาฆ่าที่ฝ่ายแล้วทำพิธีเช่น ไหว้ นิมนต์พระมาแสดงธรรม มีการ โยงสายสิญจ์ (เส้นด้ายจากฝ่ายคืบทำเป็นเส้นหยาบๆ ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ) ให้ผ่านต้นไม้ต่าง ๆ ในบริเวณป่าน้ำจางจนถึงบริเวณฝ่าย ซึ่งวิธีนี้เป็นกุศโลบายที่ชาญฉลาดอีกประการหนึ่งของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่มีใครกล้าลักลอบตัดไม้ในป่าน้ำจางอีกเนื่องจากถือว่าได้ผ่านพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ทุกๆปี นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความรู้สึกที่ว่าป่าเป็นกรรมสิทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ของอำนาจเหนือธรรมชาติ ทำให้ชุมชนมีหน้าที่ต้องดูแลรักษาเพื่อให้อำนาจเหนือธรรมชาตินั้น มีความพอใจและคล้อยตามให้ชาวบ้านมีความสุขปราศจากภัยพิบัติต่าง ๆ

4. การมีส่วนร่วมและการใช้ผลประโยชน์จากป่า จากจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการขุดลอกเหมืองฝ่ายเพื่อนำน้ำเข้ามาใช้ในการทำนา ทำให้ผู้ที่มีหน้าที่ดูแลเหมืองฝ่ายซึ่งจะต้องใช้เส้นทางที่ผ่านป่าทุกวัน ได้มีส่วนร่วมในการดูแลป่าไม่ให้ผู้ใดเข้ามาบุกรุกหรือลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ขณะเดียวกันก็ได้ใช้ประโยชน์จากป่าไปด้วยเช่นการเก็บหาของป่า การใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และใช้พักผ่อน มีการเฝ้าตรวจระวังและป้องกันไฟป่า ทำให้เกิดจิตสำนึกและมีการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันซึ่งเปรียบเสมือนเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมของชุมชนเอาไว้นั่นเอง โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบของอาหารได้มีชาวบ้านทุ่งยาวกลุ่มหนึ่ง (12 คน) ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อสังคม(SIF)ได้ทำเก็บข้อมูลผลผลิตจากป่าโดยคิดมูลค่าเป็นเงินตามน้ำหนักและราคาท้องตลาดในขณะนั้นพบว่าในปี 2541 คิดเป็นมูลค่าถึง 714,610 บาท และในปี 2542 ได้เก็บข้อมูลตั้งแต่เดือนกันยายน จนถึงเดือนพฤษภาคม 2543 พบว่าจะมีมูลค่าเฉลี่ยเดือนละ 66,829 บาท ซึ่งใกล้เคียงกับสถิติปี 2541 (สุรินทร์ สุริยวงศ์, 2543, หน้า 56) จากผลประโยชน์ ที่ได้รับจากป่าและเห็นได้เป็นรูปธรรมเช่นนี้ย่อมส่งผลให้ชาวบ้านเจ้าของป่าเกิดความรู้สึกในความเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) มีความรัก ห่วงแหน รักษาและใช้ประโยชน์อย่างระมัดระวัง

5. การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเป็นระบบ ถึงแม้ชาวบ้านทุ่งยาวจะช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้ของหมู่บ้านจนประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งก็ตาม แต่การที่ภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน เช่น การจัดเวทีเสวนา พร้อมทั้งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างภาครัฐกับชุมชน การฝึกอบรมตลอดจนการนำโครงการต่างๆ ในด้านการพัฒนาเข้าไปสู่หมู่บ้าน การร่วมกับชาวบ้านจัดองค์กรต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้านเสริมจากองค์กรเดิมเช่นการจัดหมวดหมู่ของชุมชน การตั้งกลุ่มต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านอาทิ กลุ่มเป็ดทอด (การสานไม้ไผ่ที่ผ่าเป็นเส้นเล็ก ๆ แล้วนำไปเย็บเป็นหมวก) กลุ่มรักษาป่า กลุ่มเลี้ยงสุกร เป็นต้น

นอกจากนี้การเข้าใจและทราบถึงเจตนาที่แท้จริงของชาวบ้านที่ต้องการดูแลรักษาป่าอย่างบริสุทธิ์ใจ ทำให้บ้านทุ่งยาวสามารถพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนขึ้นมาตามลำดับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งพอสรุปเหตุการณ์ได้ดังนี้

ก. ช่วงการเปลี่ยนแปลง จากคำมั่นไปสู่สัญญาการรักษาป่า (2469-2496)

ในสมัยของพ่อหลวงเครื่อง พัทธมศักดิ์ ซึ่งเป็นพ่อหลวงคนแรกได้ใช้บุคลิกภาพส่วนบุคคล แสดงบทบาทของผู้นำ (Charisma of Leader) ที่มีความเข้มแข็งและเด็ดขาดในการจัดระเบียบ การปกครองลูกบ้าน เนื่องจากความเป็นผู้นำรุ่นแรกที่อพยพมาจากถิ่นเดิมทำให้มองเห็นถึงสถานการณ์ในอนาคตโดยเฉพาะเรื่องทรัพยากรป่าไม้จึงได้แสดงให้ชาวบ้านทั่วไปเห็นเป็นแบบอย่างโดยการที่ไม่ไปบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร พร้อมทั้งยังได้ห้ามบุคคลอื่นให้ร่วมกันอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารไว้โดยใช้วิธีการบอกกล่าวซึ่งถือว่าเป็นข้อห้าม ซึ่งชาวบ้านทั้งหมดให้ความเชื่อถือ แต่เมื่อหมดยุคของพ่อหลวงเครื่อง รูปแบบการปกครองของหมู่บ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยโดยอำนาจการตัดสินใจต่าง ๆ จะใช้มติของที่ประชุมใหญ่ (หลักกระจายอำนาจ) พ่อหลวงจะเป็นเพียงผู้ใช้อำนาจในการควบคุมกฎเกณฑ์ต่างๆที่วางไว้

ในปี 2469 ทางรถไฟสายเชียงใหม่-กรุงเทพฯ ได้ตัดผ่านบ้านทุ่งยาว มีการสัมปทาน ไม้หมอนรถไฟ ตลอดจนไม้พื้นรถไฟ ทำให้พฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านทุ่งยาว ในสมัยนั้นเปลี่ยนแปลงไป ในเมื่อป่าที่เป็นมรดกของความเป็นสินค้าสาธารณะ เริ่มถูกกระบวนการของรัฐเข้าแทรกแซงในรูปแบบของสัมปทาน ซึ่งมีลักษณะผูกขาด ชาวบ้านจะถูกกีดกันด้วยบทบาทการจัดการของรัฐเพราะผู้ที่เข้ามาดำเนินการด้านป่าไม้ได้ในสมัยนั้นต้องได้รับอนุญาต สัมปทานซึ่งต้องใช้เงินทุน กำลังคน อุปกรณ์ที่พร้อม สิ่งเหล่านี้ชาวบ้านไม่สามารถจัดการได้ ระบบกรรมสิทธิ์เดิมที่ชุมชนมีความเชื่อมั่นว่า ป่าเป็นกรรมสิทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ และชุมชนมีหน้าที่ดูแลรักษาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ความรู้สึกของความเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) เริ่มถูกแทนที่ด้วยการก้าวเข้ามาแสดงสิทธิ์ของรัฐเพราะถือว่าป่าเป็นสมบัติของรัฐและรัฐมีหน้าที่ในการจัดการ ดังนั้น ชาวบ้านทุ่งยาวตลอดจนชาวบ้านทั่วไปจึงมีความรู้สึกที่ป่าไม่ใช่ของตนเองต่อไปแต่เป็นของรัฐ การเดินทางเข้าป่าเพื่อเผาถ่าน เอาถ่านมาขายจึงเกิดขึ้น มีการเผาถ่านกันทุกครอบครัว ป่าบริเวณรอบป่าน้ำจืดถูกทำลายจนเจียนโล่ง จากผลกระทบจากภายนอก (externalities) ชุมชนนี้ ส่งผลทางลบให้แก่ชาวบ้านทุ่งยาว เกิดความแห้งแล้งติดตลามา ทำให้บรรพบุรุษรุ่นบุกเบิกตระหนักถึงภัยแล้งที่เคยประสบมาจากการตัดไม้เนื่องจากสภาพป่าที่ถูกบุกรุกตัดฟันทำให้พ่อหลวงคนที่สอง คือ พ่อหลวงสม มุลสัก ได้นำลูกบ้านปักหลักแนวเขตป่าน้ำจืดให้เห็นชัดเจนขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีขบวนการค้าไม้เถื่อนเกิดขึ้นอีก โดยการอาศัยใบอนุญาตทำไม้ซึ่งได้สัมปทานชาวบ้านทุ่งยาวผู้อาวุโสท่านหนึ่ง (กรกฎาคม 2542) ว่ามีการออกใบอนุญาตให้ทำไม้ในสมัยนั้นใบละ 500 บาท ทำให้การตัดโค่นไม้โดยเฉพาะไม้สักเป็นไปอย่างรวดเร็วรุนแรง ดังนั้น พ่อหลวงคนที่สาม คือ พ่อหลวงเชียว สมโชติ จึงได้ออกกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าขึ้น ในปี 2496 โดยการร่วมกับชุมชนทำบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้น มีรายละเอียดดังนี้

“ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ตกลงกันสงวนที่ดินไว้แห่งหนึ่งที่ดินแห่งนี้ติดต่อกันตั้งแต่เขตฝ่ายลงมาถึงสวนนายฟู ศิริตัง ด้านเหนือติดแม่น้ำสาน ด้านใต้ติดคอยประมาณ 50 ไร่ ที่ดินรายนี้สงวนไว้เป็นรากฐานของชาวบ้านทุ่งยาวเพราะมีน้ำจ้ำ (น้ำจ๊ับ) มีไม้ตะเคียน ไม้สัก และไม้อื่น ๆ ปกคลุมอยู่หนาแน่น เพราะฉะนั้นจึงออกกฎควบคุมไว้ดังต่อไปนี้

1. ถ้าผู้ใดทำไร่ หรือบุกดิน (บุดดิน) ทางฝั่งน้ำแม่สาน ทำให้ฝั่งพังหรือน้ำเซาะเข้ามาทำให้เสียหายก็ปรับไหมไม่ต่ำกว่า 50 บาท

2. ถ้าผู้ใดไปตัดฟันไม้ในป่านี้ เป็นต้นว่า ไม้สักและไม้อื่น ๆ ก็ปรับไม่ต่ำกว่าคันละ 50 บาท หรือมากกว่านั้น แล้วแต่ไม้จะใหญ่หรือน้อย”

ซึ่งถือว่าเป็นสัญญาการรักษาป่าที่ลูกบ้านกับผู้ใหญ่บ้านทำขึ้นโดยลูกบ้านทุกคนมีส่วนร่วมในการลงลายมือชื่อรับรอง และตลอดเวลาที่พ่อหลวงเขียว เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีการจับและปรับผู้ละเมิดกฎได้ 10 กว่าคน ซึ่งมีทั้งคนในและนอกหมู่บ้าน โดยการอาศัยกลุ่มเหมืองฝายเป็นผู้สอดส่องดูแล ผู้ที่พบเห็นจะแจ้งให้แก่ฝ่ายและพ่อหลวง โดยจะติดตามจับกุมผู้กระทำผิดมาสอบสวนและลงโทษตามกฎหมาย ค่าปรับ 50 บาท แต่เวลาปรับจริงจะปรับ คันละ 25 บาท เงินครึ่งหนึ่งของค่าปรับยกให้ผู้บอกข่าวส่วนเงินที่เหลือเป็นเงินกองกลางใช้ในกิจการเหมืองฝาย ไม้ที่ถูกตัดจะริบไว้ใช้ในกิจกรรมของชุมชน

ข. การขยายเขตป่าอนุรักษ์ (พ.ศ.2511)

จากการที่มีกฎเกณฑ์รักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษร ตั้งแต่ ปี 2496 เป็นต้นมา ป่าน้ำจ้ำถูกดูแลรักษาอย่างเข้มงวด ทำให้สภาพป่าน้ำจ้ำมีความสมบูรณ์ ร่มเย็นเป็นที่พักผ่อนของชาวบ้านที่ออกไปทำไร่ ทำสวน แต่บริเวณรอบๆ ป่าน้ำจ้ำกลับถูกบุกรุกแผ้วถางจน เตียนโล่ง ทำให้ชาวบ้านที่ได้อาศัยประโยชน์จากป่าน้ำจ้ำต่างตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างป่าที่สมบูรณ์และป่าที่ถูกทำลาย จึงเกิดแนวคิดในเรื่องการรักษาป่าเพื่ออนาคตขึ้น โดยการขยายเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านขึ้นไปอีก 800 ไร่ โดยการริเริ่มของพ่อหลวงสนั่น สันทร ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 4 ซึ่งได้แนวคิดมาจากผู้นำรุ่นก่อน (ผู้อาวุโส) ซึ่งมองเห็นความสำคัญของการรักษาป่าและประโยชน์ที่จะได้รับจากป่าในอนาคต เมื่อนำแนวคิดนี้ไปสู่ที่ประชุมของหมู่บ้านก็ได้รับความเห็นชอบ โดยการขยายครอบคลุมพื้นที่ที่ถูกบุกรุกแผ้วถางไปจนถึงโรงเรียนบ้านทุ่งยาว แล้วนำมตินี้ไปบอกกล่าวให้หมู่บ้านข้างเคียงให้ทราบถึงขอบเขตการอนุรักษ์ป่าของบ้านทุ่งยาว

ค. การต่อสู้กับการบุกรุกจากคนภายนอกชุมชนและชื่อเสียงที่ตามมา (2517-2520)

เดือนกันยายน 2517 กลุ่มชาวบ้านป่าเหว ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมืองลำพูน ประมาณ 300 คน ได้เดินทางเข้ามาจับจองที่ดินเขตป่าน้ำจ้ำ และพื้นที่ติดกับป่าน้ำจ้ำที่เรียกว่า กั่วช้างเผือก ทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวไม่พอใจ ประชุมปรึกษากันแล้วมีมติทำหนังสือร้องเรียน ถึงนายอำเภอเมืองลำพูน เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2517 แต่ไม่ได้รับการตอบสนองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงมีการชุมนุมเรียกร้องเกิดขึ้น โดยชาวบ้านทุ่งยาว ประมาณ 200 คน ไปร้องเรียนกับผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน

ขณะเดียวกันกลุ่มชาวบ้านป่าเหวก็ไปร้องเรียนด้วยเช่นกัน โดยอ้างเหตุผลว่ายากจนไม่มีที่ทำกิน ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน (ม.ล.ภักดี คำภู) ได้พิจารณาถึงความตั้งใจจริงและประวัติการรักษาป่า แล้วจึงตัดสินใจให้ชาวบ้านทุ่งยาวรักษาป่าต่อไปและให้ชาวบ้านป่าเหวผู้ถูกรุกอพยพออกไป จากการที่ได้รับการตอบสนองในด้านดีของฝ่ายราชการนี้เองทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวทุกคนมีความรักและหวงแหนทรัพยากรป่าไม้ยิ่งขึ้น ชื่อเสียงในด้านการรักษาป่าของชาวบ้านทุ่งยาวเริ่มเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะภายนอกชุมชน

ง. การเข้าร่วมเสริมสร้างศักยภาพของหมู่บ้าน ในภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน

เมื่อเริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของชุมชนต่าง ๆ ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ก็ได้มีการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ออกไปอีกจนติดเขตป่าบ้านหนองหล่มมีพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ และกลไกภาครัฐเริ่มรับรู้ถึงพลัง ของชาวบ้าน จากที่ไม่เคยสนใจที่จะเข้าไปดูสภาพป่ามาก่อน ภาครัฐทั้งระดับจังหวัด และส่วนกลางเริ่มตระหนักถึงศักยภาพในการรักษาป่าของชาวบ้าน พื้นที่อื่น ๆ และชุมชนอื่น ๆ เริ่มตื่นตัว ในปี 2520 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้คัดเลือกหมู่บ้านทุ่งยาวเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ตัวอย่าง ได้รับมอบด้วยเกียรติยศจาก นายอินทรีย์ จันทร์สถิตย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในส่วนของการพัฒนาด้านอื่นๆที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ก็เริ่มเข้ามาสนับสนุน อุปกรณ์โครงสร้างพื้นฐานต่างๆก็เริ่มเข้ามาสู่ชุมชนทุ่งยาว เช่น ไฟฟ้า ประปา ถนน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ฝายจากเดิมที่เป็นไม้ก็กลายมาเป็นฝาย คอนกรีต ฯ เป็นต้น นอกจากนี้ในปี 2526 นายอำเภอเมืองลำพูน (นายสุพร สิทธิกัน) ได้ส่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้าฝึกอบรมตามโครงการไทยอาสาป้องกันชาติ ของกองทัพอากาศที่ 3 และนำโครงการแผ่นดินทองมาปรับใช้ โดยได้เรียกประชุมหัวหน้าส่วนราชการ ทุกส่วนให้เข้ามาระดมความคิดในด้านการพัฒนาตามอุดมการณ์แผ่นดินทองและกำหนดให้บ้านทุ่งยาวเป็นหมู่บ้านเป้าหมาย ดังนั้นการพัฒนา บ้านทุ่งยาวในช่วงนี้จึงเป็นไปอย่างก้าวหน้าและมีรูปธรรมที่เด่นชัด มีการแบ่งเป็นหัวหน้า ปีก (กลุ่ม) ต่าง ๆ เพื่อพัฒนาหมู่บ้านและยังมีการตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มเลี้ยงสุกร กลุ่มเป็ดดอก (सानไม้ไผ่เป็นลายเส้นแล้วนำไปเย็บเป็นหมวก) กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น และขณะเดียวกันก็มีนักพัฒนาองค์กรเอกชนที่เป็นลูกหลานบ้านทุ่งยาว (คุณจรรยา คำปันนา) ได้กลับเข้ามาดำเนินกิจกรรมร่วมกับชาวบ้าน จนทำให้โครงสร้างของบ้านทุ่งยาวเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ในปี 2526 ยังได้มีการเปิดฝึกอบรมไทยอาสาป้องกันชาติขึ้นที่บ้านทุ่งยาวเพียงหมู่บ้านเดียวซึ่งดำเนินการ โดยกองทัพอากาศที่ 3

จ. ความสัมพันธ์กับบทบาทในการจัดการของภาครัฐ

ประมาณปี 2526 นี้เองก็มีชาวบ้านทุ่งยาวประมาณ 20 คน เข้าไปถางไร่เก่าแต่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์บริเวณกัวช้างเผือก เพื่อจับจองที่ดินเป็นของตนเอง ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจจึงประชุมให้ผู้ถูกรุกย้ายออกมา และได้ประสานงานกับเจ้าที่ที่ปฏิบัติงานตามโครงการแผ่นดินทองของอำเภอเมืองลำพูน (ป่าไม้ พัฒนากร เกษตรคำบล) ขอลดป่าไม้สักจากสำนักงานป่าไม้จังหวัด